

TALLINNA ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE INSTITUUT

Helga-Johanna Kuusler

HEINRICH STAHLI „LEYEN SPIEGELI“ JUTLUSTE
TÄNAPÄEVASTAMISEST
Magistritöö

Juhendaja:
Kristiina Ross

Tallinn 2017

Sisukord

Sissejuhatus.....	4
1. Heinrich Stahli elu ja kirjanduslik tegevus, jutlustekogu „Leyen Spiegel“ ning Stahli keele lühiülevaade.....	6
1.1 Heinrich Stahli elulugu ja kirjanduslik tegevus	6
1.2 Jutlustekogu „Leyen Spiegel“	13
1.3 Heinrich Stahli eesti keel	16
2. Varasemate eestikeelsete tekstide tänapäevastamise põhimõtted ning tänapäevastamise tõlketeoreetilised lähtekohad	20
2.1 Varasemate eestikeelsete tekstide tänapäevastamise põhimõtted	20
2.1.1 Georg Mülleri „Jutluseraamat“	21
2.1.2 „Johannes Gutsلاffi piiblitõlge 1647–1657“.....	23
2.1.3 Lydia Koidula „Luuletused. Tekstikriitiline väljaanne“	24
2.1.4 Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsed jutud“	25
2.1.5 Anton Hansen Tammsaare „Kogutud teosed“	26
2.2 Teksti tänapäevastamine kui tõlkimine	29
3. Stahli jutluste tänapäevastamise põhimõtted	33
3.1 Teiste vanade tekstide tänapäevastamise eeskuju Stahli jutluste redigeerimisel	33
3.2 Stahli jutluste tänapäevastamisel rakendatud tõlketeoreetilised põhimõtted	34
3.3 Stahli tänapäevastatud jutluste vormistamise põhimõtted	37
4. Tänapäevastatud jutlused.....	40
Evangeelium esimesel advendil.....	40
Evangeelium kuuendal pühapäeval pärast kolmainupüha	52
5. Heinrich Stahli jutluste tänapäevastamise analüüs keeletasandite kaupa	59
5.1 Ortograafia	59
5.2 Morfoloogia.....	61

5.2.1	Astmevaheldus.....	61
5.2.2	Muutused silpide arvus	63
5.2.3	Käändsõnavormide kasutamine	64
5.2.4	Pöördõnavormide kasutamine	67
5.3	Süntaks	69
5.3.1	Tänapäevastatud süntaksinähtused Stahli keeles	69
5.3.2	Tekstis säilitatud stahlipärased süntaksinähtused	75
5.4	Leksika	76
5.4.1	Tänapäevastatud tekstis täielikult asendatud sõnad.....	76
5.4.2	Tänapäevastatud tekstis tänapäevastatud kujul esitatud sõnad.....	81
5.4.3	Tänapäevastatud tekstis säilitatud sõnad	82
5.5	Tänapäevastamisel esinenud kitsaskohad	87
6.	Arutelu „Leyen Spiegeli“ jutluste edasise tänapäevastamise vajalikkuse ja valikute teemal 89	
	Kokkuvõte.....	92
	Kasutatud kirjandus	94
	Kirjandus.....	94
	Allikad	97
	Summary	98
	Lisa1: Evangelium am Ersten Sontage des Advents	100
	Lisa 2: Evangelium am Sechsten Sontage nach Trinitatis.....	110

Sissejuhatus

Eestikeelse trükitud kirjasõna alguseks peetakse 16. sajandit, kui ilmusid esimesed eestikeelsed vaimulikud tekstid (Kasik 2011: 15). Sellel perioodil oli eestikeelse kirjavara osa väga väike ning seda hakkas juurde tulema alles 17. sajandil. Eestis rahvast harivad kirikuõpetajad olid algselt mujalt sisse rännanud, hiljem aga ka juba Eesti aladel sündinud sakslased, kes tegelesid eesti keele arendamisega praktilisest vajadusest (Kasik 2011: 25). Eesti keelt sisaldav kirjavara – grammatikad, jutluseraamatud, perikoobiraamatud – ei olnud sellel perioodil suunatud eestlastele endile.

17. sajandil paistab väga suure produktiivsusega silma Heinrich Stahl, kes koostas nii esimese eesti keele grammatika kui ka vajutas suure pitseri järgmiste sajandite eesti keelele (Paul 1999: 229). Tema kiriklikud teosed sisaldavad kokku 1780 lehekülge teksti, neist eestikeelset teksti on hinnanguliselt pool ehk umbes 900 lehekülge (Habicht jt 2015: 12).

Heinrich Stahli rolli eesti keele arenguloos on suhtunud erinevalt. Stahli kaasaegsete seas oli ta kõrgelt hinnatud ja tema eripärane keelekasutus oli eeskujuks ka hilisematele autoritele, kuid 19. sajandil hakati vaatama Stahli tegevusele hoopis kriitilisema pilguga. Suuresti nähakse Stahli ka tänapäeval isikuna, kes eesti keelt pigem rikkus kui selle arengule kaasa aitas (Ahrens 1845: 5, viidatud Paul 1999: 231 kaudu). Alles hiljuti on tema panus uuesti au sisse tõstetud (Lotman 1995: 541).

Stahli keele erijooni on eri aegade uurijad üsna mitmekülgsest välja toonud, aga 2015. aastal ilmunud „Heinrich Stahli tekstide sõnastik“ on esimene tema keele eripäraga tegelev ja tervikmaterjalil põhinev süvauurimus (Habicht jt 2015: 13). Veel ei ole olemas ühtegi uurimust selle kohta, kas Stahli tekstidel on midagi pakkuda ka tänapäeva lugejale ja kas neid tasub samamoodi uuesti välja anda nagu Georg Mülleri jutlusi, mis ilmusid pärast tänapäevastamist 2008. aastal „Eesti mõtteloo“ sarjas.

1641. aastal ilmus Stahli jutluseraamatu „Leyen Spiegel“ esimene köide, teine köide nägi trükivalgust 1649. aastal. Selle magistritöö praktilise osa jaoks on tänapäevastatud kaks „Leyen Spiegeli“ jutlust.

Magistritöö eesmärk on välja selgitada, millised on Heinrich Stahli jutluste keelelise tänapäevastamise võimalused. Selleks vaadatakse, kuidas on redigeeritud varasemaid eestikeelseid tekste ja milliseid nende tekstide redigeerimisel kasutatud põhimõtteid on

võimalik Stahli jutluste tänapäevastamisel rakendada; viiakse kaks jutlust tänapäevasele kujule; analüüsitakse tekstis tehtud muudatusi ning otsustatakse, kellele Stahli tänapäevastatud jutlused kõige rohkem huvi võiksid pakkuda ja kas neid oleks otstarbekas eraldi raamatuna välja anda.

Esimeses peatükis tehakse kokkuvõtte Heinrich Stahli elust ja kirjanduslikust tegevusest, kirjeldatakse „Leyen Spiegeli“ ilmumist ja selle sisu ning vaadeldakse Stahli keelt.

Teises peatükis uuritakse mõne teose näitel, kuidas ja kui palju on varasemaid eestikeelseid tekste redigeeritud.

Kolmandas peatükis tuuakse välja, kuidas on teistest vanadest tekstidest Stahli jutluste tänapäevastamisel eeskujuga võetud; esitatakse teksti tänapäevastamise tõlketeoreetilised lähtekohad ja kirjeldatakse vormistuspõhimõtteid.

Neljas peatükk sisaldab tänapäevastatud jutlusi koos joonealuste märkustega, milles on ära toodud tänapäevased vasted kõige huvitavamatele stahlipärasustele, mis tekstis säilitatud on.

Viiendas peatükis kirjeldatakse analüüsi põhimõtteid, analüüsitakse tänapäevastatud tekstis tehtud muudatusi keeletasandite kaupa, esitatakse näiteid ning tuuakse välja tänapäevastamisel esinenud probleemid.

Aruteluosas arutletakse selle üle, milline väärtus on Stahli jutlustekstidel tänapäeval ning mida nendega tulevikus edasi saab teha.

1. Heinrich Stahli elu ja kirjanduslik tegevus, jutlustekogu „Leyen Spiegel“ ning Stahli keele lühiülevaade

1.1 Heinrich Stahli elulugu ja kirjanduslik tegevus

Järgnev peatükk põhineb Piret Lotmani teosel „Heinrich Stahli elu ja looming“.

Heinrich Stahl sündis oletatavasti 1600. aastal Tallinna Suurgildi kaupmehe pojana, kuid tema täpne sünniaeg ei ole teada. Tema lapsepõlve kohta ei ole kirjalikke allikaid, nii et suurem osa tema eluloo kohta käivatest andmetest pärinevad ajast, kui Stahl oli juba täiskasvanu ja oli asunud õppima ülikooli. (Lotman 2014: 42)

Tõenäoliselt õppis Stahl Tallinna triviaalkoolis, mis andis talle lisaks heale katekismuse- ja piiblitundmisele ka retoorikaoskusi ning teadmisi antiikkultuurist. See andis Stahlile ülikoolis õppimiseks hea baasi, aga enne ülikooli astumist täiendas Stahl end veel filosoofiamagistri ja teoloogiadoktori Heinrich Vestringi õpilasena. (Lotman 2014: 43–47) Sellel perioodil ei olnud väga tavaline, et kaupmeeste pojad ülikooli õppima lähevad, kuid Stahl oli teadmistehuviline noormees ja sai Rootsi riigilt stipendiumi, mis võimaldas tal kolm aastat oma õpinguid jätkata. Stahl otsustas asuda õppima Rostocki ülikoolis. (Lotman 2014: 48)

1619. aastal kaitses Stahl oma esimese disputatsiooni ja selle kaitsmisele järgnesid teoloogiaõpingud, aga kuna Stahlil puudus kirjalik tõend, et ta on vaimulikuna tegev mõne kiriku juures, ei olnud tal võimalik teoloogiakraadi omandada, sest välismaalastele kehtis ülikoolis karmim kord, millest rangelt kinni peeti. (Lotman 2014: 52–53) Stahli esimesest disputatsioonist on säilinud neli lehekülge, mis lubavad oletada, et tegemist on tüüpilise disputatsiooniga didaktilise meetodi omandamiseks (Lotman 2014: 156).

Õpingute ajal sattus Stahl rahalistesse raskustesse, millele ei toonud leevendust ka stipendium, mille Tallinna raad talle 1621. aastal eraldas, sest kraadi taotlemisega kaasnesid suured kulutused ning samuti tuli Stahlil maksta elamisega seotud kulusid (Lotman 2014: 53). Stahl vahetas ülikooli, suundudes õppima Wittenbergi, ning sai sealt 1622. aastal filosoofiamagistri kraadi (Lotman 2014: 54).

Selleks, et saada vaimulikutööks vajalikke teadmisi, astus Stahl 1623. aastal Greifswaldi ülikooli, kuid ei jõudnud seal õppida, sest pidi naasma kodumaale, kus ta ordineeriti Järva-Madise ja Peetri koguduse pastoriks (Lotman 2014: 54). Kuna Stahl oli õppinud ülikoolis

kauem kui tol ajal keskmiselt ning magistrikraad oli omane rohkem vaimulikule eliidile või linnavaimulikele, oli ta teatud mõttes maapastori ameti jaoks üleharitud. Samuti ei soovinud Stahl ise maapastoriks hakata, vaid oleks eelistanud oma õpinguid jätkata ning Tallinna rae tagasikutsumise peale õpingute katkestamine oli tema jaoks raske (Lotman 2014: 58). Hoolimata oma kõrgest haridustasemest pakkus maapastoriks hakkamine Stahlile väljakutseid, kuna eesti talupojad olid usukauged ning samuti olid pastori sissetulekud väikesed (Lotman 2014: 60). 1627. aastal valiti Stahl aga Järvamaa praostiks ning ta hakkas nägema talupoegade usulise olukorra parandamises võimalust eneseteostuseks (Lotman 2014: 61).

1630. aastal ilmus Stahli esimene raamat, katekismus „Kurtze und einfältige Fragen, die Grundstücke des Christenthums betreffend, in estnischer Sprache“. Võttes eeskujuna Västeråsi piiskopist Johannes Rudbeckiusest, kes 1627. aastal Eestis visitatsioonil käis ja Stahlile suurt mõju avaldas, soovis ka Stahl usutõdesid harimatule ja patus elavale lihtinimesele arusaadavaks teha. (Lotman 2014: 61) Raamat ei ole säilinud ja kuna selle olemasolu on mainitud ainult 1715. aasta põhjaeestikeelse Uue Testamendi eessõnas, on mitmed uurijad kahelnud, et selline raamat olemas on olnud (Lotman 2014: 162).

Järvamaal pidi Stahl võitlema nii talupoegade nõidumiskommetega kui ka moraalitusega ning samuti püüdis ta korrastada sealset kirikuelu (Lotman 2014: 63), kuid süsteemset ülevaadet pole tema tegevusest võimalik saada, sest pärast Rudbeckiuse visitatsiooni vahetus superintendent ning uue superintendendi ajal visitatsioone ega kirikukogusid ei korraldatud (Lotman 2014: 67).

1632. aastal ilmus Stahlilt teos „Hand und Hauszbuch für die Pfarherren, und Hauszväter Ehstnischen Fürstenthums, Erster Theil“. See ühendab endas misjonikirjanduse erinevaid tahke: kirjaoskamatule talurahvale mõeldud lihtsa katekismuse, käsiraamatu vaimulikele ning abivahendi koduseks palvetamiseks. Stahl kirjutas käsiraamatu eessõnas, et see pole mõeldud õpetatud vaimulike harimiseks, vaid peab neid ärgitama selle maa elanikke kristlikus vaimus kasvatama. Eriti olid Stahli sõnad suunatud pastoritele, kes oskasid eesti keelt halvasti ja Stahl püüdis pakkuda neile juhiseid kõikvõimalikeks elujuhtumiteks. (Lotman 2014: 163) Eestlastele püüdis Stahl pakkuda esmaseid usuteadmisi võimalikult lihtsalt ja arusaadavalt, aga see oli keeruline, kuna eesti keeles puudusid vajalikud teoloogilised mõisted ning eestlaste religioosne kogemus oli seotud põhiliselt maaga (Lotman 2014: 164).

Käsiraamatu esimese osa üks huvipakkuvamaid tekste on pihile minejatele mõeldud küsimused, mis põhinevad küll Martin Lutheri tekstidel, aga mida Stahl on kõvasti lihtsustanud, et need armulauale minejatele liiga keerulised ei oleks. Kuna lihtsustatud variant pärineb Stahli enda sulest ja selleks ei ole kasutatud varasemate autorite eestikeelseid tekste, on see Stahli esimene eesti keeles trükitud algupärane tekst. (Lotman 2014: 166)

1633. aastal määrati Stahl Kadrina koguduse õpetajaks ja Virumaa praostiks, kuid ta täitis edasi ka Järvamaa praosti kohuseid. Virumaa praostina töötamise ajal Stahli elutingimused võrreldes Järvamaa praostina töötamise aegsetega paranesid ja ta asus elama Kadrina pastoraadimajja. (Lotman 2014: 68)

1637. aastal ilmus ka Stahli käsi- ja koduraamatu teine osa „Hand und Hauszbuches für die Pfarherren, und Hauszväter Ehstnischen Fürstenthums, Ander Theil“. See on olemuselt lauluraamat, mille eesmärk oli aidata harimatul talupojal maailma paremini luterlikult tunnetada ning teda Jumala ja Kristusega lähendada. Stahli lauluraamat ei kopeeri täpselt Lutheri lauluraamatut, näiteks lõpetavad Lutheri lauluraamatu lohuslaulud, Stahli lauluraamat lõpeb aga lühipalvetega, mis on mõeldud aastaringseks laulmiseks. (Lotman 2014: 137)

Stahli käsi- ja koduraamatu teine osa on tema kritiseerituim teos: teda süüdistati nii laulude riimimata jätmises kui ka teiste autorite plagieerimises. Plagiaadiga tegemist siiski ei ole, kuna raamatus on tõlkeid erinevatelt autoritelt ja ka nende autorite nimed on raamatus ära toodud. Samuti ei olnudki lauluraamatusse kirja pandud proosatekstit mõeldud laulmiseks, vaid pidid ainult saksakeelsete laulude sisu edasi andma. Mõned laulud raamatus olid siiski ka lauldavad ja nende juurde kuulusid ka noodid. (Lotman 2014: 71–72)

1637. aastal ilmus Stahlilt veel eesti keele grammatika „Anführung zu der Esthnischen Sprach“, mis oli esimene eestikeelne grammatika. Stahl kirjutab grammatika eessõnas, et grammatika kirjutamist palusid temalt paljud lugupeetud inimesed nii suuliselt kui ka kirjalikult. Samuti on ta enda sõnul jälginud talupoegade keelt, et panna kirja ainult need sõnad, mida talupojad ise kasutavad. (Lotman 2014: 180) Stahli grammatika vastas oma ajastu standarditele. See oli mõeldud sakslastest kasutajatele, mitte eestlastele, ning lähtus ladina keele grammatikate mudelist. Keele kergemaks omandamiseks tõi Stahl välja ka eesti keele ühisjooni saksa keelega. Stahli enda eesti keel on samuti saksapärase, kuid tema grammatikas

leidub ka rahvapäraseid ja kujundlikke fraase (Lotman 2014: 181), mis lubab oletada, et väide talupoegade keele jälgimisest ja võrdlemisest peab paika.

Stahli lugejad olid ladina traditsiooniga tuttavad ja Stahli grammatikas esinevad samad käänded, mis ladina keeles. Stahli grammatika järgi on eesti keeles ainult kuus käännet: nominatiiv, genitiiv, daativ, akusatiiv, ablatiiv ja vokatiiv. Aegadest kirjeldab Stahl futuurumit, mida tänapäeva eesti keeles eraldi ajavormina ei kasutata. Astmevaheldust Stahl ei kirjelda, kuna sellel pole saksa ja ladina keeles analooge (Lotman 2014: 182), aga „Leyen Spiegeli“ jutlustes esines siiski ka astmevahelduslikke vorme, nii et Stahl pidi olema tuttav sellega, kuidas mõnede sõnade kuju talupoegade keelepruugis muutub, isegi kui ta seda nähtust eraldi mainimisväärseks ei pidanud.

Stahli grammatika avaldas mõju teistele autoritele, kes 17. sajandil samuti oma grammatikad avaldasid, näiteks Johannes Gutslaffile ja Heinrich Gösekenile. (Lotman 2014: 74)

1638. aastal ilmus Stahli käsi- ja koduraamatu kolmas osa „Hand und Hauszbuches für die Pfarherren, und Hauszväter Ehstnischen Fürstenthums, Dritter Theil“, mis on abivahend vaimulikele pühapäevasteks lugemisteks, ning samal aastal tuli trükist ka neljas ja viimane osa „Hand und Hauszbuches für die Pfarherren, und Hauszväter Ehstnischen Fürstenthums, Vierdter und Letzter Theil“. See on käsiraamatu kõige mahukam osa, mis sisaldab Taaveti psalme; palveid; küsimusi südametunnistuse kohta; nõuandeid raskemeelsete, vaevatute, haigete, surijate ja kurjategijate kohtlemiseks ning tekste laulatamiseks, ristimiseks ja matusteks. Samuti on raamatus õpetused lihtrahvale ja juhtnöörid teelt eksinuile. (Lotman 2014: 168)

Talupoegadele mõeldud palvete ja „südametunnistusküsimuste“ kirjapanemine oli tingitud praktilisest vajadusest. Stahli isiklik kogemus talupoegadega näitas, et talupojad võivad küll soovida tulla kirikusse ja armulauda saama, kuid ei tea, kuidas kirikus käituda ning ei ole palveid kuulnudki. Talupoegade teadmatus probleem kerkis esile ka seoses pihiga ning Stahli seisukoht oli, et kui pihiline ei tea Jumala ning kristluse kohta mitte midagi, ei saa ta absoluksiooni ega armulauda, kuna andestada saab vaid patte, mida kahetsetakse. (Lotman 2014: 170–171)

Kuigi käsiraamatu neljandas osas on palju juttu lihtrahvast, on see siiski eelkõige vaimulike käsiraamat. Raamat läbis ka Tartu ülikooli teoloogilise tsensuuri ning kiideti heaks. (Lotman 2014: 75)

1638. aastal kandideeris Heinrich Stahl Eestimaa piiskopiks, kuid nii kõrgele ametikohale teda poliitilistel põhjustel ei valitud. Selle asemel sai temast samal aastal Tallinna toompraost. (Lotman 2014: 77–78)

Pärast seda, kui Stahl toompraostiks pühitseti, määrati ta ka Lääne- ja Ida-Harjumaa praostiks ning vabastati Järva- ja Virumaa praosti kohustustest (Lotman 2014: 80). Toompraosti töökohustused ei olnud Stahli meelest vastavuses töö eest saadava tasuga, nii et tal ei olnud oma poegade seisusekohaseks koolitamiseks piisavalt sissetulekuid. Kõik Stahli sissetulekud kindlasti tema trükiste väljaandmise peale ei kulunud, sest ta sai nende trükki andmiseks Rootsi riigilt rahalist toetust, aga see summa ei pruukinud siiski katta kõiki trükikuluseid. (Lotman 2014: 84)

Stahl ei seisnud oma karjääriredelil paigal, vaid liikus sellel ülespoole. Kuigi ta ei osanud vene keelt, määrati ta 1641. aastal Ingerimaa superintendendiks. (Lotman 2014: 87) Tema ametisemääramise üks põhjuseid oli kindlasti tema Eestimaa katehhiseerimistegevuse edukus ning eestikeelse kirjasõna üllitamine. Soome-ugri keeled, mida Ingerimaal räägiti, meenutasid eesti keelt ja andsid aluse arvata, et Ingerimaal saab toimida samamoodi nagu Eestimaal. Lisaks oli Stahhil juba olemas kirikuorganisatsiooni rajamise kogemus ning Ida-Virumaa kirikuid visiteerides oli ta tutvunud sealsete probleemidega ja loonud sidemed ka kohalike luteri vaimulikega. (Lotman 2014: 91)

Ingerimaa oli võtnud omaks vene õigeusu, kuid sealset rahvastikukoosseisu on tagantjärele raske hinnata, kuna vene õigeusku ristitud said endale küll vene nimed, aga ei pruukinud sealjuures venelased olla. Lisaks õigeusklikele elasi Ingerimaal ka luterlasi, kes olid enamasti sisserännanud soomlased, samuti Rootsi talupoegi ning sakslasi. Narvas domineerisid saksa kaupmehed ja käsitöölised. Vene kaupmehed elasid enamuses teisel pool Narva jõge Ivangorodis. Ingerimaal elas ka vadjalasi, vepsulasi, isureid ja teisi rahvaid. (Lotman 2014: 88–90)

Stahli Ingerimaa kirikuorganisatsiooni üles ehitamise kava oli lihtne ja loogiline. Tal oli kavas määrata iga kiriku juurde pastor, abivaimulik ja pastor, kõik ordineeritud Rootsi kirikuseaduste järgi. Pastorid pidid pidama proovijutluse nii soome kui ka vene keeles ja lisaks plaanis Stahl ka kogu Ingerimaa kirikuõpetustseremoonia ja usuõpetuskorra ühtsele alusele viimist. Selleks oli vaja toimivat visitatsioonisüsteemi ja pastorid pidid Stahlile visitatsioonide kohta aruandeid esitama. Selle põhjal pidi superintendendil olema võimalik saada täielik

ülevaade Ingerimaal valitsevast olukorrast. Suurejoonelisemad plaanid, nagu koolide ja trükikoja rajamine, ei teostunud, kuna piirkonna majanduslikud olud olid viletsad. (Lotman 2014: 96)

Stahli töö Ingerimaal ei möödunud pingeteta. Pingeid esines nii erinevate sotsiaalsete gruppide vahel kui ka liturgilisel pinnal. Liturgilised erinevused olid usulise identiteedi koha pealt määrava tähtsusega ja neid ei saanud nii kergesti muuta. Erinevused polnud ainult luterlaste ja õigeusklike vahel, vaid ka luterlaste enda kogukonnas – rootsi ja saksa kogudustel erinesid nii jumalateenistuse kord kui ka pühade arv ning tseremooniad, mida kirikus läbi viidi. (Lotman 2014: 98) Halvad suhted Narva magistraadiga mõjusid halvasti nii provintsi kirikuelu korraldamisele kui ka takistasid rootsikeelsete teenistuste läbiviimist ning 1649. aastal, kui hakkas tööle Narva katedraalikirik, eraldusid rootsi ja saksa kogudus teineteisest, mistõttu vähenes superintendendi kontroll saksa koguduste üle veelgi. (Lotman 2014: 108–109)

Stahli arvates pidi õigeusklike luterlusele võtmine toimuma läbimõeldud hariduskava järgides, mitte vägivaldselt. Stahl soovis kaasata korraldest kirikukogudest osavõtjate hulka ka vene vaimulikke, kasutada soome- ja venekeelseid küsimusi ja vastuseid trükitusena koolides ja kirikutes ning hoolitseda selle eest, et õigeusu vaimulikud korraldaksid samuti visitatsioone ja kontrolliks nii lihtrahva haridustaset. Visitatsioonid pidid tema ettekujutuse järgi hõlmama kõiki koguduseliikmeid. Samuti püüdis Stahl ise õigeusklikega teineteisemõistmist saavutada ja soovis oma esimesel visitatsioonil vene vaimulikega teoloogilisi küsimusi arutada, kuid mõned vaimulikud keeldusid täielikult temaga kõnelemast ja teised olid väga passiivsed. Leidus siiski ka neid vaimulikke, kes luteri katekismuse vastu huvi tundsid ning lubasid lastele õpetada mõne psalmi, meieisapalvet ja Nikaia usutunnistust. (Lotman 2014: 122)

Ingerimaa õigeusustamine oli raske, sest seal polnud võimalik luterlikke usutõdesid pelgalt katekismuse abil juurutada. Ingerimaa õigeusklike elanike puhul määras usuline kuuluvus ära ka nende rahvuse ja koguni talupojad, kes ei olnud tegelikult venelased, pidasid ennast usu ja esivanemate usu järgi venelasteks. (Lotman 2014: 124)

Kuigi luterlaste ja õigeusklike vaatenurk usuküsimustele oli erinev, suhtus Stahl nendesse tolerantset, mida aga ei saa öelda õigeusu vaimulike kohta, kes ei tunnistanud luteri vaimulikke üldse vaimulikena ja kui luteri vaimulikud ka said sakramenditalitusi läbi viia, siis need õigeusu vaimulike meelest ei kehtinud. Samuti ei soovinud rahvas, et neid valitseks

piiskopi määratud vaimulikud, vaid eelistasid vene preestreid, kelle rahvas on ise valinud. (Lotman 2014: 125)

Stahl pidas õigeusklike konverteerimisel esmatähtsaks nii soome- kui ka venekeelsete trükiste levitamist Ingerimaal. Teda kohustati alguses kirjutama lühikest rootsikeelset käsiraamatut vaimulikele, et nad võiksid seda ajutiselt kasutada talupoegadele ristiusu tõdede õpetamisel, kuid selline raamat jäi Stahlil kirjutamata. Stahl kirjutas hoopis oma rootsikeelse katekismusevariandi „Förnufftennes Miölk“, mis ilmus 1644. aastal. (Lotman 2014: 135)

Rootsikeelses katekismuses püüdis Stahl arvestada nii vaimulike kui ka kuulajate võimete piire. Tekst oli kohandatud kolmes erinevas kirjas selliselt, et algteadmised olid kõige suuremate tähtedega. Nii pidi katekismuseõppija saama omandada teadmisi alustades lihtsamatest ja lõpetades keerulisemate teemadega. (Lotman 2014: 136) Stahli rootsi keel oli vanamoodne, aga vähem kohmakas kui tema eesti keel (Lotman 2014: 173). Tema rootsikeelne katekismus ei ole Lutheri väikese katekismuse otsetõlge, vaid selle eeskujud on ilmselt mujal. Tõenäoliselt on Stahl järginud Johannes Rudbeckiuse ja Daniel Crameri katekismusi. (Lotman 2014: 175)

Stahli ja õigeusklike arusaamad Stahli konverteerimistöö edukuse kohta erinesid. Kohati nägi Stahl oma konverteerimistöö taga edu, kuigi Ivangorodi elanike vastutöötamine valmistas talle raskusi. Õigeusklikud olid pigem seisukohal, et nad on oma usule kindlaks jäänud ja et Stahli tegevus on hoopis neile rohkem probleeme põhjustanud. (Lotman 2014: 142)

1657. aastal oli Stahl ainus, kes veel luteri koguduste eest hoolitses, sest suurem osa luteri vaimulikke oli katku epideemia eest kas Saksamaale või Rootsi põgenenud. Ka Stahl haigestus ja suri 1657. aasta 7. juunil. Tema perekonna majanduslik olukord oli enne tema surma raske ning kuigi tema lapsed pärisid kaks pärusmõisa, said nad kaasa ka isa võlad, mis jaotati pärijate vahel proportsionaalselt. Stahl maeti Narva toomkirikusse. (Lotman 2014: 144)

1.2 Jutlustekogu „Leyen Spiegel“

Eelmises peatükis jäi täielikult kirjeldamata selle magistritöö aluseks olnud jutlustekogu „Leyen Spiegeli“ saamislugu, mille kohta on kirjutanud pikema ülevaate Piret Lotman. Lisaks Piret Lotmani teosele on kasutatud ka teisi allikaid.

„Leyen Spiegel“ on Stahli peateos, mille esimene köide valmis enne Stahli Ingerimaale suundumist ja mille teine köide on kirjutatud tema Ingerimaa perioodil (Lotman 2014: 192). Stahli jutluseraamat on oma olemuselt postilla. Luterluses tähendasid postillad jutlustamisvormi, mis oli piiratud evangeeliumi ja epistliperikoopide tõlgendamisega. (Lotman 2014: 186) Tõenäoliselt kogus Stahl oma postilla välja andmiseks raha juba 1632. aastast peale (Paul 1999: 236).

Stahlil jutluseraamat koosneb kahest osast: suveosa jutlustest ja talveosa jutlustest (Lotman 2014: 192). Jutluste suve- ja talveosaks jagamisel on Stahl võtnud eeskuju Lutherist, kuid erinevalt Lutherist järgib tema jutluste kompositsioon juba 17. sajandi teiseks veerandiks väljakujunenud norme (Lotman 2014: 186).

Kuna kirikusaasta algab esimesel advendil (Kirikuaasta), ilmusid talveosa jutlused esimesena. Talveosa jutlused ilmusid 1641. aastal neljas jaos. Talveosa jutlused olid mõeldud lihtsale kristlasele õpetuseks ja kasuks. Suveosa lõpetas Stahl 1649. aastal Ingerimaal, kuid erinevalt talveosast ei hõlma see kogu kirikuaastat ning pole teada, kas raamatu viimane osa jäi kirjutamata või ei jõudnud lihtsalt mingil põhjusel trükki. (Lotman 2014: 192)

Suveosa viimane jutlus on dateeritud kui „Evangelium am Sechsten Sontage nach Trinitatis“ ehk kuus nädalat pärast kolmainupüha. Kolmainupüha on liikuv püha, mida tähistatakse kristlikus kalendris üks nädal pärast nelipühi (Kolmainupüha) ning nelipühi tähistatakse tavaliselt 10. mai ja 14. juuni vahel (Suvistepühad e. nelipühad). „Leyen Spiegeli“ talveosa esimene jutlus on dateeritud kui „Evangelium am Ersten Sontage des Advents“ ehk tänapäeva mõistes on tegemist esimese advendi jutlusega. Traditsiooniliselt algab advendiaeg 30. novembrile lähimal pühapäeval (Advent) ning seega jääb suveosa viimase jutluse ja talveosa esimese jutluse vahele neli kuni viis kuud, mida ei ole jutlustega kaetud.

Talveosa esimeses jutluses järgib Stahl Lutheri eeskuju ning kirjutab Jeesuse Jeruusalemma sisenemisest palmipuudepühal Matteuse evangeeliumi järgi, aga Stahlil jutlused on meetoodiliselt rangemalt liigendatud kui Lutheril. Evangeeliumitekstile järgneb selle selgitus,

seejärel õpetus ja lohutus sellest evangeeliumist ning palve. (Lotman 2014: 192) Päeva evangeeliumitekstil põhinevas postillas ei ole küll järgitud katekismuse ülesehitust, kuid kõik jutlused selgitavad ühte või mitut katekismusekohta. Kõigi Stahli jutluste keskmes on Kristus. (Lotman 2014: 193)

Oma jutlustes võrdleb Stahl Kristust arstiga; manitseb inimesi patuseid mitte hukka mõistma; jõulupühade ajal manitseb ta inimesi eriti pidama kuuendat ja seitsmendat käsku ning hoiduma liigsöömisest ja -joomisest; püüab vähendada nõidujate, lausujate ja ennustajate tähtsust ning hoiatada inimesi ka kuradi eest; manitseb naisi jääma puhtaks ja vooruslikuks; räägib surmast; selgitab mitmes jutluses usutunnistuse artikleid, eriti Püha Kolmainisuse küsimust; annab põhjaliku ülevaate pühakirja raamatutest, toetudes ka apokrüüfilisele Jeesus Siiraki tarkuseraamatule jne. (Lotman 2014: 193–197)

Samamoodi, nagu Stahli süüdistati oma käsi- ja koduraamatus teiste autorite tekstide kasutamises, ei pääsenud süüdistustest ka „Leyen Spiegel“ (Lotman 2014: 182). Stahli jutluseraamat ei olnud esimene eestikeelne jutluseraamat, mis avaldati, enne seda oli ilmunud Simon Blankenhageni postilla (Paul 1999: 236). Kirjaduslugudes on väidetud, et Stahl laskis Blankenhageni teose kõrvaldada, kuna see oleks saanud tema teosele konkurendiks. 1640. aastal arutati seda küsimust Rootsi riigipäeval ning nõuti Blankenhageni teose keelustamist seniks, kuni Stahli raamat on turustatud. (Paul 1999: 236–237) Raamatu kohta on teada ainult seda, et selle nimi oli „Postilla Esthonica“ ning tänapäevani ei ole sellest säilinud ühtegi eksemplari, kuigi 1715. aastal ilmunud eestikeelse Uue Testamendi eessõnas on märgitud, et üks teose eksemplar on veel säilinud (Paul 1999: 237). 1640. aastal andis kuninganna Kristiina Stahlile privileegi raamatu turustamiseks ja müügiks, aga kirjastamist puudutavad vaidlused toimusid tõenäoliselt 1639. aastal, kuna 1640. aastal oli Blankenhagen juba haige ning suri samal aastal (Paul 1999: 239). Kuna „Postilla Esthonica“ on hävinud, ei ole võimalik võrrelda, kas Stahl kasutas seda tööpoolest oma jutlusekogu koostamisel või võttis sealt tekste üle (Lotman 2014: 186).

Lisaks on läbi ajaloo süüdistatud Stahli Georg Mülleri jutlustekstide kasutamises. Villem Reiman on Stahli ja Mülleri laulutõlkeid ja palvetekste võrrelnud ning leidnud sealt sarnasusi. Teooriaid selle kohta, kuidas Stahl Mülleri jutluste käsikirjad enda valdusesse sai, on mitu. Võimaliku variandina on nähtud seda, et käsikirjad sattusid Stahli kätte tema abikaasa Dorothea isa kaudu, kes oli Mülleri teise naise hooldaja. Arvo Krikmann on Mülleri ja Stahli

tekste võrrelnud, kuid ei leidnud selgeid tõendeid selle kohta, et Stahl kasutas Mülleri jutlusetekste, ning kuna „Leyen Spiegel“ sisaldab jutlusi ja Müller kirjutas samuti jutlusi, peaksid sarnasused kahe mehe kirjatööde vahel ilmnema just nimelt Stahli jutluseraamatus. (Paul 1999: 235–236)

Hoolimata sellest, et nii Mülleri kui ka Stahli eesti keel on saksapärase, on nende jutlused erinevad nii vormilt kui sisult, samuti kuulusid nad eri põlvkondadesse ja lähtusid teistsugustest kaanonitest (Lotman 2014: 184).

Jakob Hurt on analüüsinud „Leyen Spiegeli“ teksti ja pidanud seda lihtsaks ja arusaadavaks, kuigi Stahli jutlused on tema meelest liiga pikad. Samuti tõi Hurt oma magistritöös välja Stahli jutluste liigenduse.

1. päevakohane evangeeliumitekst
2. kokkuvõte – *Summa* – evangeeliumiteksti sisust, mis viitab ka katekismusele
3. jutluse mahukaim osa (põhiosa) „Õpetus sellest evangeeliumist“, koosneb mitmest alajaotusest, milles jutlustaja avab üksikasjalikult kõik teemad
4. evangeeliumi lohutussõnum
5. palve

(Lotman 2014: 186)

Sellist liigendust kasutab Stahl nii suve- kui ka talveosa jutlustes ja see liigendus jääb samaks, isegi kui osade pealkirjad varieeruvad. Näiteks võib jutlust lõpetava palveosa juhatada sisse nii sõnadega *Lasckem palluma* kui ka lihtsalt *Pallukem*, mis on mõlemad saksakeelse väljendi *Lasset uns beten* vasted.

1.3 Heinrich Stahli eesti keel

Hoolimata sellest, et Stahli kaasaegsed võtsid tema keelekasutuse endale eeskujuks, on Stahli eesti keel saanud väga palju kriitikat. Arvestades seda, millised standardid valitsesid sellel ajal grammatikakirjelduses ning seda, et eesti keel ei olnud Stahli emakeel ja ta oli selle omandanud võõrkeelena, pole ime, et tänapäeval saab Stahli tekstidest puudujääke leida.

Eduard Ahrens on Stahli keele suhtes läbinisti hukkamõistev ja kirjutab, et „Stahl pole eesti keele vastu patustanud teadmisest, vaid ta on meelega ja metoodiliselt (*absichtlich und methodisch*) sellega jõhkralt ümber käinud, seda rikkunud ja laostanud (Ahrens 1845: 3, viidatud Paul 1999: 231 kaudu). Ahrensi arvates tegi Stahl kahju nii eesti keele leksikale kui ka grammatikale, aga grammatikale palju rohkem, ja kuigi tema tekstides esines ka rahvapärasust, ütleb ta Stahli kohta järgmist: „Kannibali julmusega (*mit kannibalischer Grausamkeit*) on aga Stahl hävitanud keele elava organismi, et seda asendada surnud mehhanismiga“ (Ahrens 1845: 5, viidatud Paul 1999: 231 kaudu). Arnold Kask on samuti Stahli keelt kritiseerinud, tuues välja, et ta ei saanud eesti keele omapärasest struktuurist aru (Paul 1999: 231). Arnold Kask on iseloomustanud ka Stahli sõnavara ja juhtinud tähelepanu sellele, et tema keel on murdeliselt ebaühtlane. Stahli keeles oli nii ida- kui ka läänemurdelisi jooni ja Lõuna-Eesti murretes esinevaid sõnu, mis on tõenäoliselt sattunud Stahli keelde seetõttu, et Kirde-Eesti rannikumurdel oli Lõuna-Eesti murretega ühiseid jooni. Samuti võisid Tallinnas teiste murdealade jooned laiemalt tuttavad olla. (Habicht 2001: 17)

17. sajandi teisel veerandil muutus eesti keele ortograafia küll ühtlasemaks, aga mitte rahvapärasemaks, ning Stahli võib pidada selleaegse eesti keele ortograafia ametlikuks fikseerijaks (Paul 1999: 232). Stahli tegevuse tulemust võiks samal ajal tinglikult pidada esimeseks eesti kirjakeele reformiks (Habicht 2001: 18). Stahli teoste vormiline saksapärasus vastab tolle aja tõlkekaanonile ning tema eesmärk pidi olema võimalikult väljendusrikka, arusaadava ja samal ajal ka sakslastele lihtsalt omaks võetava keelekuju loomine.

Stahli eesti keeles võib täheldada järgmist:

- võõrkeelte mõju tema eesti keelele (otseselt saksa ja alamsaksa, kaudselt ladina keele mõju)

- leksikaalne ja grammatiline mitmekesisus, mis on tingitud teiste autorite tööde mõjust tema keelele
- arvukad subjektiivsed saksa keelest lähtuvad ümbertõlgendused vormistikus ja grammatilistes konstruktsioonides
- sõnavara, mida varasemas põhjaeestikeelses kirjanduses ei esine
- eesti keele produktiivsetele tuletustüüpidele ja saksa eeskujule tuginevad sõnamoodustusviisid

(Habicht 2001: 26)

Stahli tekstide sõnavara on varieeruv. Ta kasutab sünonüümseid väljendusvõimalusi, mis võisid nii talle rahvakeelest tuttavad olla kui ka pärineda teiste autorite keelest, kelle tekste ta kasutas, näiteks sõnapaarid *vend-veli* ja *hakkama-nakkama*. (Habicht 2001: 27) Stahli tekstide keel ei varieerunud ainult leksikaalselt, vaid ka vormistikus ja süntaktiliste konstruktsioonide kasutuses (Habicht 2001: 27). Stahl analüüsis eesti keele sõnavormide seoseid oma keelepädevusele tuginedes ja kuna ta oli sakslane, tekkis eesti kirikukeelde saksapärasest infiniit- ja modaalkonstruktsioonide kasutust, lauselühendeid ja terveid lausetüüpe (Habicht 2001: 28)

Vormiliselt varieerusid Stahlil ka astmevahelduslikud sõnad. Oma grammatikas väidab Stahl, et eesti keeles sõnatüvi käänamisel ei muutu, kuid tema teostes leidub siiski ootuspäraselt astmes vorme. Seega pidi Stahl olema mõnevõrra kursis kas tegeliku keelekasutusega või kujuneva kirjakeele traditsiooniga. Stahl ei ole kasutanud kogu aeg ainult üht astet, mõne sõna puhul on ta kasutanud tugevaastmelisi vorme ja teise sõna puhul nõrgaastmelisi vorme, aga ka ühe ja sama sõna puhul on esinenud varieeruvust. (Habicht 2001: 29) Arnold Kask on võrrelnud Stahli astmekasutust teiste autoritega ja leidnud, et kui astmevahelduse kõikumist esineb teistel autoritel, esineb neid ka Stahlil (Habicht 2001: 30). Suur varieeruvus esines Stahlil ka infiniittarindites. Käändelise verbivormi valik varieerus tal tihti lausa ühe konstruktsiooni piires (Habicht 2001: 30).

Üks Stahli keele kõige iseloomulikumaid jooni on selle suur saksapärasus. Sõnavaras on palju saksa laensõnu (*keltima* 'kehtima, maksuma', *gift* 'mürk'); tõlkelaenulisi liitsõnu (*nurgakivi*, *isamaa*, *soolapuhumine*); tõlkelaenulisi ühend- ja väljendverbe (*tullep üchte*, *üllesandma*), sageli piiblitekstil põhinevaid pikemaid fraseoloogilisi üksusi (*teep... wainlaset*

temma kahs rahwulle, Kel Körwat ommat kuhlda / se kuhlko); pöörduvad verbi negatiivi vormid (*sihskit ep tehþ temma meile mittekit, meie en tahame se Ium-ala Waimo lasckma hend nuchtlema*); elatiivne järeltäiend (*needt Lapsset sest kühnlast*); asesõnalise täiendi ühildumine põhisõnaga (*sahn üllestousma münnust hauwast*); saksapärase määratud artikkel *see* ja umbmäärane artikkel *üks* (*Se Rickus ruhckitaxe kurjast piddades / kus üx Innimenne omma Süddame sel Rickussel annap*); *saama*-futuurum (*sihs sahþ sünd Christus walgkustama*); *pidama*-futuurum (*eth sünd needt Wohlat mitte peawat errahupma*); saksapäraseid rektisioonimallid, nt *uskuma läbi kelle?*, *küsitelema kellest?*, *tapma kellest? kiitma vastu keda?*, *lausuma kelle vastu?* jpt (*se on / neist Ilmlickust sahte teije tappetut*); otstarvet väljendav infiniitkomplement, enamasti *da*-infinitiivi vormis (*Sedda ütliis temma agkas temma kiusada*); modaaltarindid (*Iummala ep woip kengkit negkema ninck ellama*); küsilause struktuur (*Tahate teije öhe Innimesse pehmede rihdede sees negkema?*); sihitilause ülesehitus (*ninck se töise ninck kolmande kesckude siddes meile kescknut / meije peame Iummala nimmi mitte ilma asjatta omma suh sisse wotma*); kaassõnade eelistamine käändevormidele, eriti sageli kasutatakse kaassõnu *alla*, *läbi*, *sisse* ja *vastu* (*lasse münd sünno põhade reijade sees hingamisse münno Hinge ehs löidma*); saksapärase sõnajärg, milles on verb fraasi või lause lõpus; *mitte*-eitus ning eitava kõne edasiandmine sisult eitava pronoomeni ning jaatava kõne vormiga (*Sest needt surnut põhat ep woiwat meid mitte awwitama*); passiivivormide rohke kasutamine (*Sest sesinnane on se / kennest kirjutut seisap*); verbi enesekohasuse väljendamine *end*-pronoomeniga (*Sest rõhmustaket hend teije parrandalickut pattuset*); kvantorifraasi arvuühildumine (*Minna tahan kolme pehwade perrast üllestousma*); arvude edasiandmine (*ninck olli üx lesck kadixakümmel ninck neljandel ahstal*). (Habicht 2001: 30–35)

Stahli teostest ei leia ainult võõrmõjusid, vaid ka eesti keelele omast, mis on tänaseks käibelt kadunud. Stahli keeles on talletunud arhaisme. Terminatiivsetes konstruktsioonides esinesid Stahli mõnikord prepositsioonid *amma* ja *emmis*. Emmis koosneb iidsetest soomeugrilistest elementidest ja selle roll on keele arengu käigus muutunud, nii et see liikus latiivselt funktsioonilt terminatiivsele ja hakkas seostuma substantiividega. (Habicht 2001: 35)

Modaaladverbina on Stahl kasutanud 'nimelt' tähenduses *nimeta*-vormi. Stahli on ka vananenud sõnad *teps* ja *eps*, millest *teps* on pigem eitust rõhutav, *eps* aga küsiv partikkel. „Leyen Spiegelis“ esineb *teps* 28 korda. Paul Alvre on kirjutanud ka Stahli kasutusel olevatest

liitadverbidest *kuitao*, *mõnitao* ja *teisitao*, näidates *tao*-komponendi pärimist nimisõnast *taba:tava* 'komme, harjumus, pruuk'. Kirjakeeles on sellest tänapäevaks jäänud alles ainult silp *-da*. (Habicht 2001: 36) Stahlil leidub ka arhailisi *t*-lõpulisi nimisõnu, nt *kesckit* < *käskiit* 'käskjalg' ning vananenud sõnakujusid, mis sellel perioodil ilmselt laialt levisid, nt *majal* 'mujal' jne. (Habicht 2001: 36–37)

Stahli tekstides on olemas ka vanema rahvakeele kihistus, näiteks *haabjas* ja *kiina* 'paat'. Ka mitmed kujundlikud perfirastilised verbid on Stahlil rahvapärased ja ei ole saksa keelest tõlgitud, nt *endaks saama* 'rasestuma', *kära pidama* 'nõu pidama' *hinge vaakuma* jne. (Habicht 2001: 37) Samuti on Stahlil huvitavaks nähtuseks loode-eestilise *h* ees *e*-lise esisilbiga sõnakujude kasutamine, nt *vehama* 'vihkama', *veha* 'viha' (Habicht 2001: 37).

Stahli tekstides esineb arhailisust veel nendes tekstiosades, mille tõlkimisel oli ilmselt välja kujunenud teatud traditsioon, nt katekismuse käsuõpetuse osa, kus on sõnas *Pattuden* säilinud vana genitiivilõpp *-n*. (Habicht 2001: 38)

Saksa keelest tõlgitud liitsõnade kõrval leidub Stahlil ka rahvapäraseid liitsõnu, nt *ennemuiste*, *meelevald* 'võimus', *penikoorem*, *väimees* jne. (Habicht 2001: 39)

Stahli teostes leidub jälgi ka rahvapärastest väljenditest ning samuti vanale kirjakeelele iseloomulikku sõnavara, mille tähendus on tänapäeval teistsugune, nt *katsuma* 'vaatama, jälgima' ja *rohke* 'helde, lahke'. (Habicht 2001: 39)

2015. aastal ilmus eesti keeles „Heinrich Stahli tekstide sõnastik“, kuhu on koondatud Stahli käsi- ja koduraamatu ning „Leyen Spiegeli“ sõnavara. Kuna Stahli keeles on kahtlemata palju huvitavat, olen püüdnud kõige omapärasemaid näiteid tema jutluste tänapäevastatud vormis säilitada, et nende lugejatel oleks võimalik saada aimu, kui palju erinevad Stahli eesti keel ja tema väljendusvahendid tänapäevasest.

2. Varasemate eestikeelsete tekstide tänapäevastamise põhimõtted ning tänapäevastamise tõlketeoreetilised lähtekohad

2.1 Varasemate eestikeelsete tekstide tänapäevastamise põhimõtted

Heinrich Stahl ja Georg Müller on kaks kirikuõpetajat, keda on keeleajaloos pidevalt vastandatud ja kes kuulusid eri põlvkondadesse, aga sellest hoolimata on nähtud nende vahel seost. Stahli on peetud koguni Mülleri tekstide kopeerijaks ning oma suva järgi ümbertegijaks ja kasutuselevõtjaks. (Paul 1999: 235) Stahli tekstide uurijad on välja toonud, et pole mingit põhjust Stahli panust eesti keele arengusse Mülleri omast väiksemaks pidada, aga kuigi Mülleri tekstid olid käsikirjalised ning trükitud kujul tema eluajal ringlusesse ei jõudnud, on Mülleri tööd hinnatud kõrgemalt kui Stahli oma. (Paul 1999: 233) Mülleri jutlused on tänapäevastatuna välja antud koguni „Eesti mõtteloo“ sarjas, kuid Stahli tööd on pidevalt laidetud.

Huno Rätsepa võrdlus iseloomustab hästi seda, kuidas Mülleri ja Stahli positsiooni eesti kirjakeele ajaloos on aegade jooksul käsitletud: „Ta [Stahli] teoste keel kubiseb jämedatest vigadest osalt rahvakeele vähese tundmise tõttu, osalt eksliku teoretiseerimise tõttu. Kahtlemata tundis ta eesti keelt halvemini kui Georg Müller.“ (Rätsep 1987: 714, viidatud Paul 1999: 234 kaudu). Hukkamõistvatest hinnangutest hoolimata määrasid Stahli teosed ja nende ortograafia eesti kirjakeele alguse (Paul 1999: 229) ning seetõttu oleks loogiline, et Mülleri jutluste tänapäevastatud variandile järgnevad ka Stahli jutlused tänapäevasel kujul.

2008. aastal ilmunud Georg Mülleri „Jutluseraamat“ ei ole esimene katsetus vanemat eestikeelset teksti tänapäevaseks redigeerida. Varasemate näidete leidmiseks piisab, kui lugeda vanemaid eesti kirjandusteoste tekstikriitilisi väljaandeid või teoste järeldsõnu, kus toimetajad on selgitanud algtekstis tehtud muudatusi, nende põhjuseid ning oma meetodeid. Kuna eesti keel on olnud pidevas muutumises, on olnud aastate jooksul vajadus muuta nii 19. sajandi suurte Eesti kirjandustegelaste Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kui ka Lydia Koidula tekstide keelt, sest nad kirjutasid oma tekstid ajal, mil toimus võitlus vana ja uue kirjaviisi vahel ja uus kirjaviis polnud veel täiesti kinnistunud (Aaver 1969: 14), kuid tänapäevasemaks on redigeeritud näiteks ka Anton Hansen Tammsaare „Kogutud teoste“ tekste. Tammsaare kogutud teoste esimeses osas tuuakse välja, et moodne eesti keel kujunes välja 1920.–1930.

aastatel, kuid Tammsaare kirjanduslik karjäär algas juba 1900. aastate alguses ja hõlmas suures osas tervet tänapäevase eesti kirjakeele väljakujunemise aega (Mikli 1979: 493).

Georg Müller pole ainus 17. sajandi eesti kirjamees, kelle tekst on lugejate ette toodud. 2013. aastal ilmus suureformaadilise väljaandena Johannes Gutsloff'i piiblitõlge, mis sisaldab siiski Vana Testamendi ning Uue Testamendi esimest raamatut, mitte terviklikku piiblitõlget. Gutsloff ja Stahl olid kaasaegsed. Nad mõlemad surid 1657. aastal katku, kuid kuna Gutsloff tegutses Lõuna-Eestis, ei olnud tema puhul tegu Stahli keeletraditsiooni jätkajaga. (Küntler 2013) Ka Gutsloff'i grammatikas, mis ilmus 1648. aastal, esineb võrreldes Stahli grammatikaga erinevusi ning ta on tähele pannud nii palatalisatsiooni kui astmevaheldust (Kasik 2011: 30).

Selles peatükis vaadeldakse viiele teosele tuginedes põgusalt, kuidas on varasemaid eestikeelseid tekste tänapäevastele lugejatele arusaadavaks muudetud ja kas nende väljaannete eesmärk on säilitada võimalikult palju algtekstile iseloomulikku või luua algtekstist tänapäeva lugeja vajadustele vastav variant, samuti seda, millised on ühised jooned, mida kõigi nende teoste redigeerimisel on järgitud. Kaks vaadeldud teksti, Georg Mülleri „Jutluseraamat“ ja „Johannes Gutsloff'i piiblitõlge 1647–1657“ pärinevad 17. sajandist, kui eesti kirjakeel ei olnud veel välja kujunenud ja ortograafia oli ebahütlane; kaks teksti, Koidula „Luuletused. Tekstikriitiline väljaanne“ ja Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsed jutud“ pärinevad 19. sajandist, kui eesti keeles toimusid suured sisemised arengud ning rahvas hakkas minema vanalt kirjaväisilt üle uuele, ning Tammsaare „Kogutud teoste“ esimene köide pärineb 20. sajandist, kui eesti kirjakeel kujunes ümber tänapäevaseks kirjakeeleks.

2.1.1 Georg Mülleri „Jutluseraamat“

Mülleri „Jutluseraamatu“ saatesõnas toovad raamatu koostajad Külli Habicht ja Kai Tafenau välja, et „selle väljaande eesmärgiks on esimese tänini säilinud mahukama eestikeelse teksti, Georg Mülleri aastatel 1600–1606 kirja pandud jutluste taas lugejani toomine“ (Habicht jt 2008: 58). Mülleri jutlused ei ilmunud tema eluajal trükis, tõenäoliselt polnud need selleks mõeldudki, sest Müller kirjutas neid kirikus ette kandmiseks, ning Müllerist on säilinud ainult käsikirjad, mitte trükitud raamatud. Samuti on Mülleri teksti tänapäevastamisel pikem ajalugu, kuna 1891. aastal avaldati tema jutlused Õpetatud Eesti Seltsi toimetiste sarja 15. köites Villem Reimani eestvedamisel (Habicht jt 2008: 58). Villem Reiman hoolitses käsikirja ümber

kirjutamise eest ja tõi välja, et „trükkimisel oli määrav seisukoht, et käsikiri tuleb edasi anda võimalikult täpselt“ (Habicht jt 2008: 20), kuid siiski tuli jutlusi natuke redigeerida.

2008. aasta väljaanne toetub Tartu Ülikooli vana kirjakeele korpuse tekstile, mis lähtubki Reimani väljaandest, aga seda on originaalkäsikirjaga uuesti võrreldud ja sellest lähtuvalt korrigeeritud (Habicht jt 2008: 20). Paralleelselt on esitatud nii Mülleri algne tekst kui ka selle tänapäevastatud variant (Habicht jt 2008: 58). Algtekstis olevad parandused, vahelekirjutused ja eraldi lehtedel lisandused on samuti edasi antud, kasutades märkide süsteemi (Habicht jt 2008: 58–59).

„Jutluseraamat“ on mõeldud laiale lugejaskonnale ega sisalda akadeemilisi kommentaare, samuti on tõlgitud ära jutlustes esinevad saksa- ja ladinakeelsed tekstiosad, et moodustuks terviklik tekst. (Habicht jt 2008: 59)

Teksti tänapäevastamisel on raamatu koostajad kasutanud järgmisi põhimõtteid:

- teksti on püütud anda edasi tänapäeva kirjakeeles, kuid siiski säilitades üksikuid Mülleri lausestusstiili eripärasid
- „tõlketöös“ on kasutatud „Georg Mülleri jutluste sõnastikku“
- jutluste sisu on püütud anda edasi ilma kadudeta
- piiblitseaatide tänapäevastamisel ja tõlkimisel on lähtutud viimasest eestikeelsest täispiiblist (1999. aasta väljaanne), neid tekste pole uuesti tõlgitud. Kohtades, kus erinev sõnastus on sisuliselt oluline, on Mülleri-pärased mõttekäigud säilitatud
- Mülleri piibliviidetele on lisatud võimaluste piires salminumbrid
- jutlustes esitatud teised allikaviited on säilitatud Mülleri enda sõnastuses ja neid ei ole kommenteeritud
- kirikulaulud on püütud esitada traditsioonis juurdunud kujul ja Mülleri kuju on kasutatud siis, kui Mülleri tõlge ja laulu tõlgendus ei lange praegusega kokku
- „tõlkimisel“ sageli korduvaid rõhutavaid sõnu on välja jäetud
- lausestuse sujuvuse huvides teksti lisatud osad on ümbritsetud nurksulgudega
- otsekõne on paigutatud jutumärkidesse, kuigi Müller seda ise ei erista
- Mülleri maha tõmmatud tekstiosi ei kajastata ja lähtutakse ainult parandatud variandist

Teksti tänapäevastamise põhimõtteid kirjeldades on Mülleri „Jutluseraamatu“ koostajad viidanud korduvalt tänapäevastamise protsessile kui tõlkimisele.

2.1.2 „Johannes Gutsلاffi piiblitõlge 1647–1657“

„Johannes Gutsلاffi piiblitõlge 1647–1657“ on Gutsلاffi piiblitõlke esmatrükk, sest kirjutamise järel see trükki ei jõudnud (Leivo jt 2013: 5). Sarnaselt Mülleri jutlustega on ka Gutsلاffi piiblitekst käsikirjaline ning seega mitte „puhas“ tekstivariant nagu Stahli trükitud teos, sisaldades nii Gutsلاffi enda parandusi kui ka märkusi ja kommentaare. Gutsلاffi piiblitõlke puhul on esitatud nii käsikirjaline algtekst faksiimiletrükina kui ka selle tänapäevastamata ümberkirjutus. (Leivo jt 2013: 5).

Gutsلاffi tekstiga on ümber käidud järgmiste põhimõtete alusel:

- tekst on esitatud ümberkirjutuses võimalikult originaaltruult ning parandusi ei ole tehtud ka ilmsete näpuvigade korral
- käsikirjas maha tõmmatud sõnad või sõnaosad esitatakse ümberkirjutuses läbikriipsutatult, kuid väiksemaid parandusi ei kajastata
- muudatused sõnajärjes, mida käsikirjas on märgitud numbritega sõnade kohal, ei ole ümberkirjutusse sisse viidud ja need kajastuvad ainult numbrites sõnade kohal
- raskesti väljaloetav tekstiosa on esitatud nurksulgudes
- ladina- ja saksa keelest tõlgitud tekstiosade tõlge ei ole esitatud koos ümberkirjutusega, vaid raamatu teises pooles.

(Leivo jt 2013: 6)

Gutsلاffi piibliraamat sisaldab ka põhjalikku sõnaindeksit ning käsitlusi Gutsلاffi elust ja tema kirjanduslikust tegevusest, samuti käsitlusi Gutsلاffi keele kohta. Selle teose puhul ei ole eesmärgiks olnud teksti tänapäevasele kujule viia, vaid hoopis tuua lugejate ette 17. sajandi Lõuna-Eesti kirjakeel sellisena, nagu see Gutsلاffi piiblitõlkes kasutusel on, ning seetõttu on muudatusi viidud teksti sisse minimaalselt.

2.1.3 Lydia Koidula „Luuletused. Tekstikriitiline väljaanne“

Koidula luuletuste redigeerimise vajadus oli tingitud sellest, et Koidula algused käsikirjad olid pikka aega kadunud. Tema luuletuste autograafid jõudsid Kirjandusmuuseumisse alles 1958. aastal. Enne seda välja antud Koidula luuletuste oli muutnud kirikuõpetaja Jaan Bergmann, kelle mõjust taheti Koidula luuletusi vabastada. (Aaver 1969: 13) Samamoodi, nagu Mülleri ja Gutsloff'i puhul, on Koidula luuletuste redigeerimisel kasutatud käsikirjalist materjali, kuid käsikirjade kõrval on kasutatud ka trükitekste (Aaver 1969: 14). Koidula luulekogu tekstikriitilise väljaande eesmärk ei ole olnud viia Koidula luuletusi tänapäevasele kujule, nagu on tehtud Mülleri jutlustes, vaid taastada Koidula luuletused sellisena, nagu need olid, kuid parandada samal ajal seda, mis parandamist vajab.

Koidula kirjandusliku tee alguses ilmus enamik eestikeelsetest trükistest vanas kirjaviisis, grammatika oli ebastabiilne, murdejooned püsisid ja tollaegsete autorite lausetes oli palju germanisme. Luules järgiti grammatikareegleid riimide ja rütmi vajaduste tõttu vähem kui proosas. (Aaver 1969: 14–15) Koidula luuletustes esineb vana kirjaviisi rudimente; kokku- ja lahkukirjutamisvigu; vigu suure ja väikese algustähe kasutamisel; sõnaalguline *h*; erinevad murdejooned; objekti-, reksiooni ja eitusvead; moonutatud ja lühendatud sõnakujud; soomepäraseid vormid; paralleelvormid, mida Koidula on kasutanud mõlemal kujul. (Aaver 1969: 15–16)

Koidula tekstide redigeerimisel on vana kirjaviis asendatud uuega, on parandatud suurt ja väikest algustähte, kokku- ja lahkukirjutamist, sõnaalgulist *h*-d, tänapäevastatud on järgsilpide *o* ning *õ*-asemel esinev *ö*-täht. Erinevused paralleelvormide, nt *maja* ja *maea* vahel on loetud ortograafiliseks ja ühtlustatud. Säilitatud on Koidula rikas dialektisme ja arhaisme sisaldav sõnavara, murdefoneetika ja suures osas ka murdemorfoloogia. (Aaver 1969: 16)

Tekstide fonoloogilise külje redigeerimine on olnud keerulisem, et mitte luuletuste struktuurilisi iseärasusi ohtu seada. Häälduses peegelduvad paralleelvormid on säilitatud. Kirjaniku interpunktsiooni eripärasid pole muudetud, need on säilitatud. Vajaduse korral on kirjavahemärke lisatud või eemaldatud. (Aaver 1969: 17)

Koidula luuletuste tekstikriitiline väljaanne on tüübilt teaduslik väljaanne (Aaver 1969: 13), nagu ka Gutsloff'i piiblitõlge. Kõik keelelised parandused on esitatud luuletuse järel joone

all rubriigis „Alustekstis“, kus on välja toodud nii see, kas luuletus on olnud algselt vanas kirjaviisis, kui ka interpunktsiooni ja apostrofeerimise muudatused, tähemuudatused, oletatavad trüki- ja kirjavead ning koostaja konjektuurid. (Aaver 1969: 17) Muudatuste märkimisel kasutatakse lühendeid, mis on ära toodud eraldi leheküljel. Joone alt leiab ka vajalikud seletused.

2.1.4 Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsed jutud“

Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsete juttude“ 1967. aasta väljaanne oli juubeliväljaanne, mis tähistas 100 aastat raamatu ilmumisest. Tekstikriitiline toimetaja (tiitellehe tagaküljel nimetatud kui eritoimetaja) August Annist on kirjutanud, et selle väljaande eesmärk on tuua rahva ette taas usaldatav tekst, nagu seda oli Kreutzwaldi viimane endaredigeeritud väljaanne 1875. aastal, aga teiselt poolt peab uus väljaanne olema rahvalik väljaanne, mis ei peleta lugejat eemale selliste häirivate asjadega nagu omaaegne õigekirjutus, rohked keelevead, saksapärasused, kohmakas lauseehitus, arhailised ja murdelised väljendid jne. (Annist 1967: 411) Kreutzwaldi teksti on püütud redigeerida nii, et redigeerimise all ei kannataks tema sõnastusstiili väärtuslik omapära. Annist on seisnud silmitsi ka küsimusega, kuidas kohandada lauseehitust, millel on teatud stilistiline tähendus. (Annist 1967: 411)

Kreutzwaldil on stiili paigutine kohmakus ja saksapärasus tingitud just lauseehitusest, mis erineb tänapäevasest ja kasutab täiendit, määrust ja sihitist teistmoodi kui tänapäevastes lausetes. Eestlasele teevad lause võõraks ka *saama-tulevik*, liigne saksa abiverbide *pidada, tahta, võida, saada* kasutamine jne. (Annist 1967: 412)

Kreutzwaldil on redigeeritud ka kongruentsi aluse ja selle täiendite vahel. Samuti on probleemiks olnud Kreutzwaldi harjumus kasutada asesõnu *tema, nemad, sina* jne lauserõhutus asendis, kus kirja- ja rahvakeeles on kasutusel lühemad *ta, nad, sa*. Lisaks on Kreutzwald neid tekstist välja jätnud, kuid redigeerimisel on need vajaduse korral juurde lisatud, nagu ka vajalikud sidesõnad. Muudetud on ka täis- ja osaobjekti tarvitamist nendes kohtades, kus Kreutzwaldi objektikasutus saksapäraselt mõjub. (Annist 1967: 412)

Üks olulisemaid põhimõtteid, mille Annist välja toob, on Kreutzwaldi sõnavara säilitamine. Ta kirjutab, et „Kuigi selles on murdelisi vorme või siis autori enda poolt loodud uudissõnu, mis nüüdses üldkeeles ei esine, aitavad need lugejal end sisse tunda Kreutzwaldi ajajärku ja

selle keelelistesse otsinguisse. /---/ Ainult seal, kus mõni sõna enam küllalt selgelt edasi ei anna Kreutzwaldi mõtet või seda koguni otse vastupidiseks moonutab, on ta asendatud täpsemaga“. Kõik asendatud sõnad on täpselt ära toodud iga jutu kommentaaris. Annist toob välja, et nende arv ei ole suur. (Annist 1967: 412–413) Kommentaarid ja sõnaseletused on ära toodud teose lõpus.

2.1.5 Anton Hansen Tammsaare „Kogutud teosed“

Anton Hansen Tammsaare „Kogutus teoste“ alustekstid pärinevad perioodist 1900–1940. Kuna Tammsaare kirjanduslik tegevus kuulub sellesse kirjakeele muutumise ja teisenemise ajajärku, on tema teoste alustekstid keeleliselt ebaühtlased. Tema tekstid, mis valmisid kuni 1910. aastani, on tunduvalt erinevad tema hilisematest tekstidest ning nende põhjal saab teha järeldusi 20. sajandi esimese kümnendi eesti kirjakeele arenemise ja kujunemise kohta. Tammsaare kõige vanemad kirjatööd aastast 1900 erinevad tänapäeva kirjakeelest mitmes mõttes, kuid neid on redigeeritud võimalikult vähe, et nende keelelis-stiililine olemus ei muutuks. (Mikli 1979: 492–493)

Tammsaare vanemate alustekstide ortograafia on viidud vastavusse tänapäevaste reeglitega ja kindla kõneviisi lihtmineviku 3. pööre on esitatud tänapäevasel kujul; kohandatud on ka *h* tarvitamist sõna algul, suure ja väikese algustähe kasutamist ning vokaalide märkimist mõnedes sõnades. Astmevahelduse ja morfoloogiliste vormide vigu on parandatud ainult siis, kui see on teinud teksti paremini mõistetavaks. Kokku- ja lahkukirjutamisel on kirjutatud kokku need sõnapaarid, mis tunduvad täiesti lahutamatuena. (Mikli 1979: 493)

Sarnaselt Annistile on ka Marika Mikli pidanud oluliseks autori isikupära säilitamist ning selle säilitamiseks on tehtud parandusi minimaalselt.

„Kogutud teoste“ põhiosa parandused on rühmitatud järgmiselt:

I. Ortograafia

Tänapäeva keelenormidele vastavaks on redigeeritud:

1. klusiilide märkimine, kui alustekstis esineb hälbeid
2. vokaalid sõnades *au*, *nõu*, *jõud* jt sõnades, kus Tammsaarel on üks lisavokaal: *auu* > *au*

3. kohandatud on suure ja väikese algustähe kasutamine
4. liide *-gi/-ki* on viidud vastavusse tänapäevase normiga
5. *h* sõna algul
6. koha- ja isikunimed
7. kirjavahemärgid, välja arvatud kohtades, kus komakasutus on vajalik lauserütmi säilitamiseks
8. võõr- ja laensõnade ortograafia

II. Astmevaheldus ja morfoloogia

Tänapäeva keelenormidele vastavaks on redigeeritud:

1. tänapäevasest kõrvale kalduvad astmevahelduslikud vormid, nt *siug: siugu > siug: siu*
2. karitiivadjektiivide käänamine *-ma* abil
3. *d*-lõpuline ainsuse partitiiv *-t* asemel
4. *t*-lõpuline ainsuse partitiiv sõnades, kus tänapäeval on lõputa partitiiv
5. *ne*-liiteliste sõnade ainsuse partitiiv
6. *id*-kujuline mitmuse partitiiv
7. *ne*- ja *s*-sõnade mitmuse partitiiv
8. *a*-lõpuline mitmuse partitiiv
9. üksikud erandlikud mitmuse partitiivi vormid, nt *kulmi > kulme*
10. *i*-mitmuse aste ja vokaalikasutus
11. illatiiv mõnedes sõnades
12. geminatsiooniline illatiiv
13. arvsõnade käänamine
14. kindla kõneviisi lihtminevik ja tingiva kõneviisi olevik

III. Kokku-ja lahkukirjutamine

Tänapäeva keelenormidele vastavaks on redigeeritud:

1. infinitiivide ja nende käändeliste vormide kasutusviis
2. verbi pöördeliste vormide kirjutamine
3. arvsõnade kirjutamine
4. kohanimede kirjutamine

Liitnimisõnade ja omadus- + nimisõnade kirjutamisel pole tänapäevaseid reegleid rakendatud, kui Tammsaare kirjutusviis on sisuliselt mõeldav. Kui kokku-lahkukirjutamisjuhtumid ei sega mõistmist, on need jäetud redigeerimata.

IV. Liited ja murdelised nähtused

Alusteksti liidetestruktuur ja liitumisviis on jäetud üldiselt muutmata, redigeeritud on ainult raskestimõistetavaid liitumisjuhtumeid. Samuti on redigeeritud alustekstis harva esinevaid ja kitsa rahvakeelse alusega liiteid.

Murdepärastest nähtustest on autoritekstis redigeeritud:

1. vokaalkasutust mõnedes sõnades
2. konsonandikasutust mõnedes sõnades

V. Sõnavara

Alustekstide sõnavara on muutmata.

(Mikli 1979: 494–497)

Kõikide selles peatükis nimetatud tekstide redigeerijad ja tänapäevastajad on valinud teksti tänapäeva lugejatele mõistetavaks tegemiseks parima võimaliku lahenduse, lähtudes sellest, kes on tekstide sihtgrupp ja kas tegemist on teadusliku väljaandega või laiemale rahvahulgale mõeldud väljaandega. Stahli jutluste tänapäevastamisel on välja valitud võtted, mis kõige paremini Stahli tekstide iseloomu ja sihtgrupi vajadustega sobivad, ning neid võtteid on kombineeritud ja kohandatud, et tulemuseks oleks üks terviktekst.

2.2 Teksti tänapäevastamine kui tõlkimine

Georg Mülleri „Jutluseraamatu“ tänapäevasesse eesti keelde panijad nimetasid oma tegevust „tõlkimiseks“, aga tänapäevase tõlketeooria seisukohad võimaldavad sellist teksti ümbesõnastamist ka otseses tähenduses tõlkimiseks nimetada. Selles peatükis vaadeldakse mõningaid tõlkimise aspekte, mis osutuvad oluliseks ka tekstide tänapäevastamisel.

Roman Jakobson on oma artiklis „On Linguistic Aspects of Translation“ jaganud tõlkimise kolme liiki:

1. intralingvistiline ehk keelesisene tõlkimine, teisisõnu ümbesõnastamine, on märkide tõlgendamine teiste sama keele märkide kaudu
2. interlingvistiline ehk keeltevaheline tõlkimine on verbaalsete märkide tõlgendamine mingi teise keele märkide kaudu
3. intersemiootiline tõlge ehk märgisüsteemide vaheline tõlge, teisisõnu transmutatsioon, on verbaalsete märkide tõlgendamine mitteverbaalsesse märgisüsteemi kuuluvate märkide abil

(Jakobson 1959: 233)

Heinrich Stahl kirjutas oma jutlused kõigepealt saksa keeles ja tõlkis need seejärel eesti keelde. See on keeltevaheline tõlkimine, mida Jakobson peab päris tõlkimiseks (Jakobson 1959: 233). Stahli jutlused sisaldavad palju piiblitsitaate ja piiblitsitaatide allikana kasutas ta Martin Lutheri saksakeelset piiblitõlget, nii et saksa keelt saab pidada „Leyen Spiegeli“ jutlustes kasutatud piiblitsitaatide algkeeleks. Kui piiblitsitaatide käsitlemise problemaatika kõrvale jätta, saab pidada Stahli enda tõlgitud eestikeelseid tekste 1641. ja 1649. aasta väljaandes saksakeelsete jutluste otseseks tõlkeks ning selles magistritöös tänapäevastatud eestikeelseid jutlusi juba kaudtõlkeks, mis ei sõltu algsest variandist, vaid ainult tõlkest. Algse variandi ja tõlke tähenduslikke vastavusi ei ole üks-ühele kontrollitud, nii et nende vahel võib esineda erinevusi nii sisus kui vormis ning need erinevused on kandunud üle ka tänapäevastatud varianti.

Kõige täpsemat infot „Leyen Spiegeli“ jutluste kohta saaks anda Stahli saksakeelse teksti põhjal tehtud uus eestikeelne tõlge, mille puhul jääks vaheastmena ära Stahli enda tõlgitud

eestikeelse teksti kasutamine, kuid sellisel kujul jääks tõlgitud jutlustele alles ainult ajalooline ja teoloogiline väärtus, kaoks aga keeleajalooline.

Kui vaadata veelgi kaugemale minevikku, esineb kaudtõlke elemente ka Stahli enda koostatud eestikeelses tõlkes, kuna Martin Luther, kelle piiblitstaate Stahl oma kirjatöodes kasutab, kasutas piibli tõlkimisel heebrea- ja kreekaakeelseid piiblitekste. Lutheri tõlketöö alus oli Rotterdami Erasmuse 1519. aasta Uue Testamendi kreeka keelne väljaanne koos ladinakeelse tõlkega, samuti kasutas ta juudi päritolu Soncino trükkalite perekonna piiblitõlkeid, 1516. aasta väljaannet *Psalterium hebraicum*, ning ka Gutenbergi Piiblit. (Sonderegger 1998: 243)

Tõlketeoreetik Jiří Levý on käsitlenud tõlkimist otsuste tegemise protsessina. Levý järgi on tõlkimine protsess, mille käigus kindel arv järjestikuseid olukordi tekitavad tõlkija jaoks vajaduse valida kindla (ja tihti väga täpselt defineeritava) hulga alternatiivide seast (Levý 1967: 148), kuid enne seda tuleb ära otsustada, milliseid meetodeid kasutades tõlkimisele läheneda. Eri meetodid toodavad erinevaid tõlkeid. Keeleteadlane Eugene Nida kirjutab, et leidub nii selliseid tõlkeid, mille eesmärk on anda edasi täpselt samasugust informatsiooni nagu originaal, kui ka selliseid, mille eesmärk on pigem anda edasi meeoleolu, mille algtekst tekitab. (Nida 1964: 127) Nida jagab oma artiklis „Principles of Correspondence“ erinevused kolmeks:

1. sõnumi olemus
2. autori ja tõlkija kui tema esindaja eesmärk või eesmärgid
3. erinevus selles, kellele tekst on suunatud

(Nida 1964: 127)

Kindlale sihtgrupile tõlkides on väga oluline hinnata sihtgrupi võimet tekstist aru saada ja samuti seda, mis neile teksti juures kõige rohkem huvi pakub. Tavalise kirjaoskaja täiskasvanu, kes suudab aru saada nii suulistest kui kirjalikest sõnumitest, ning erialaspetsialisti arusaamisvõime oma valdkonna tekstidest erinevad. Lastele suunatud tõlked (või sõnumid üldisemalt) ei saa näiteks olla sama keerulised kui täiskasvanutele ja erialaspetsialistidele mõeldud tõlked. (Nida 1964: 129)

Tõlkimise jaoks tuleb valida ka sobiv meetod. Nida järgi saab eristada formaalse ekvivalentsuse ja dünaamilise ekvivalentsuse meetodit. Formaalse ekvivalentsuse meetodi kasutamisel keskendutakse nii sõnumi sisule kui ka vormile. Formaalse ekvivalentsuse üks iseloomulikke jooni on, et püütakse säilitada väga täpselt algteksti vormi ja sisu, näiteks muudetakse lauseehitust ja idioome võimalikult vähe ning püütakse säilitada algteksti süntaksit, lisades hiljem tekstile joonealuseid märkusi, et tekst lugejale mõistetav oleks. Sõnum selle algses kultuuris on sealjuures standard, millega sihtkultuuri ümberpandud sõnumit võrreldakse ja selle täpsuse ja õigsuse üle otsustatakse. (Nida 1964: 129)

Dünaamilise ekvivalentsuse meetodi eesmärk on teksti loomulikkus. Dünaamilise ekvivalentsuse puhul ei pöörata tõlkides tähelepanu algteksti üks-ühele edasi andmisele, vaid hoopis sellele, et suhe vastuvõtja ja sõnumi vahel oleks samasugune nagu suhe algteksti vastuvõtja ja sõnumi vahe. (Nida 1964: 129) Eugene Nida on välja toonud, et alati ei ole siiski võimalik öelda, kuidas algne kuulajaskond sõnumit vastu võttis või oleks pidanud võtma. (Nida 1964: 139)

Dünaamiline ekvivalentsus ei allu nii rangetele reeglitele ning grammatilisi muudatusi on kergem teha, kuna need on tingitud sihtkeele reeglitest. Tõlkija saab teha muudatusi sõnade järjekorras, kasutada vajadusel noomenite asemel verbe või vahetada noomenid pronoomenite vastu välja jne. Sihtkeeles edasi antava sõnumi leksikaalse struktuuri muutmine tavaliselt nii lihtne ei ole, kuna selleks võib olla mitu võimalust ja siinkohal tulevad samuti mängu tõlkija valikud. (Nida 1964: 136)

Oma artiklis „Historical Identity of Translation: From Describability to Translatability of Time“ on Peeter Torop ja Bruno Osimo käsitlenud seda, kui palju mõjutavad tekstide tõlkimist aeg ja kultuur. Akrooniliselt lähenedes ei mängi teksti loomise aeg rolli, kuid tõlkimisel tuleb otsustada, kas uus tekstivariant peab olema lingvistiliselt eksotiseeritud, historiseeritud, naturaliseeritud või moderniseeritud (Torop, Osimo 2010: 384). Tänapäeva tõlgete puhul on levinum variant naturaliseerimine ja moderniseerimine, 19. sajandil aga eelistati eksotiseerimist ja historiseerimist (Torop, Osimo 2010: 384). Sii juurde lisandub evolutsiooniline komponent, mille järgi elemendid, mis tekstis puuduvad, peavad olema olema kontekstis. Tõlkimine on teksti ülekandmine ühest kontekstist teise ja kommunikatsioon on võime otsustada, mida on tähtis väljendada ja mis tuleb välja kontekstist, see kehtib nii

liigse kui ka puuduva puhul (Torop, Osimo 2010: 388). Tõlkija otsustest sõltub, kuidas tekst vananeb (Torop, Osimo 2010: 389).

Tõlkides on oluline ka ära otsustada, kuidas anda edasi aega, mis tekstis välja tuleb, ning teha vahet ajaloolisel ja kultuurilisel ajal (Torop, Osimo 2010: 390). Ajalooline aeg avaldub autori aja ja teoses kirjeldatud sündmuste aja vastastikusel suhtel. Autori aeg on teksti kirjutamise aeg ning tõlkija otsustada on, kas ta tahab enda ja autori vahelist ajalist distantsi rõhutada, muutes oma tõlkekeelt arhailisemaks, või seda keelt moderniseerides hoopis kahandada. (Torop, Osimo 2010: 390) Paraku võib sellist taktikat kasutades juhtuda, et autori aeg läheb kaduma, nagu juhtus Oregoni Shakespeare'i festivalil. 2015. aastal andsid festivali korraldajad teada, et Shakespeare'i näidendite tekste muudetakse, nii et tekstide struktuur ja sisu ei muutu, kuid vahetatakse välja sõnad, mis on kaotanud oma algse tähenduse või mille algne tähendus on muutunud, ning tõlgitakse need tänapäevasesse inglise keelde. See samm tekitas elavat vastukaja ja sai nii kiitvaid kui laivaid hinnanguid, sest Shakespeare'i tekste peetakse nii väljakujunenuks ja rahva mälus kinnistunuks, et tänapäevastamisel kaotavad need oma olemuse. (Scott 2015)

Oma rolli mängib ka kultuuriline aeg. Kultuuriline aeg väljendab seda, kuidas teksti autori kultuuri eripärasid tõlkes edasi anda ning kas vastuvõtvas kultuuris on selle jaoks vajalikud elemendid olemas. Torop toob näitena välja klassitsismiajastu teoste erineva tõlkimise eesti ja vene kirjanduses. Vene kirjanduses on klassitsismi kujutamiseks olemas eraldi traditsioon koos selle juurde kuuluvate stiilivõtetega, eesti kirjanduses aga midagi sellist ei ole ja klassitsismiajastu tekstide tõlkimisel tuleb läbi ajada klassitsistliku luulekeele. (Torop, Osimo 2010: 391)

3. Stahli jutluste tänapäevastamise põhimõtted

Heinrich Stahli jutluste tänapäevastamisel on võetud eeskju teistest vanade tekstide tänapäevastatud variantidest ning nende puhul kasutatud meetodeid on kohandatud vastavalt vajadusele ja teksti iseloomule.

3.1 Teiste vanade tekstide tänapäevastamise eeskju Stahli jutluste redigeerimisel

2. peatükis on loetletud autoreid, kelle tekste on põhjalikult keeleliselt redigeeritud, ning toodud välja nende tekstide redigeerimisel kasutatud põhimõtted. Stahli jutluste tänapäevastamisel on võetud eeskju Mülleri, Koidula, Kreutzwaldi ja Tammsaare tekstide redigeerimisest. Kuna Gutsloff'i piiblitõlget ei ole tänapäevastatud, vaid ainult ümber kirjutatud, ei ole seda eeskjuna kasutatud.

Stahli jutluste tänapäevastamiseks sobivad kõige paremini võtted, mida on kasutatud Georg Mülleri jutluste tänapäevastamisel, sest need on oma põhiolemuselt sarnased tekstid, mis pidid täitma sarnast eesmärki. Mülleri ja Stahli jutluste tänapäevastamise protsessi võib pidada mõnevõrra erinevaks, kuna Mülleri jutlused jäid käsikirja ja Stahli teosed ilmusid trükis, aga kui jätta kõrvale võtted, mille kasutamine eeldab ainult käsikirjalise teksti olemasolu, on võimalik rakendada Mülleri jutluste tänapäevastamise põhimõtteid ka Stahli jutlustele.

Koidula, Kreutzwaldi ja Tammsaare teosed on teist tüüpi kui Mülleri ja Stahli teosed. Koidula, Kreutzwaldi ja Tammsaare kirjatõid eraldab Stahli jutlustest ajaliselt mitu sajandit, kuid ka nende tekstide tänapäevastamisel on kasutatud põhimõtteid, mis Stahli jutlustega haakuvad. Koidula luuletustest on eemaldatud sõnaalguline *h* ja asendatud järgsilpide *o*; Kreutzwaldi juttudest on välja redigeeritud saksapärase *saama*-tulevik ja saksa abiverbide kasutamine positsioonis, kus eesti keeles väljendatakse midagi ilma abiverbi kasutamata, ning Tammsaare teostes on redigeeritud teiste nähtuste seas ka astmevaheldust ja vokaalikasutust. „Eesti rahva ennemuistsete juttude järelsõnas“ on August Annist selgitanud põhimõtet, et Kreutzwaldi sõnastusstiili omapära on väärtuslik ja ei tohi kaduma minna, ning sama

põhimõte on rakendatav ka Stahli jutlustele, aga kuna tegemist ei ole ilukirjandusliku tekstiga, on tänapäevastamisel võimalik valida, millal väärub stahlipärasus säilitamist ja millal oleks mõttekas viia lauseehitus vastavusse tänapäevasega.

3.2 Stahli jutluste tänapäevastamisel rakendatud tõlketeoreetilised põhimõtted

3. peatükis on kirjeldatud formaalse ekvivalentsuse ja dünaamilise ekvivalentsuse meetodit, millest esimene keskendub nii sisule kui ka vormile, teine aga sõnumi edasiandmisele ja sellele, et algteksti vastuvõtja ja sõnumi suhe ei muutuks ja et see oleks ka tõlkes samasugune nagu algtekstis. (Nida 1964: 129) Stahli jutluste tänapäevastamisel on püütud järgida mõlemat põhimõtet, ehkki eelistatud on dünaamilise ekvivalentsuse meetodit. Selle meetodi järgi on väga oluline see, et suhe vastuvõtja ja sõnumi vahel oleks samasugune nagu suhe algteksti vastuvõtja ja sõnumi vahe. (Nida 1964: 129) Meile ei ole küll teada, kuidas tundsid end ja millest mõtlesid Stahli jutluste kuulajad, kes kirikus käisid ja kellel oli temaga isiklik kokkupuude ning kuidas mõjutas nende meeleolu näiteks Stahli kõnemaneeer ja jutluste esitamise viis. Kuna talupojad ei kirjutanud Stahli jutluste kohta kriitilisi arvustusi ja tema teoste kriitika pärineb hilisemast ajast, ei ole võimalik Stahli retseptsiooni kohta tema eluajal mingeid järeldusi teha. Kui arvestada seda, et Stahli keeles oli palju ainet, mis ei pärinenud rahvakeelest, ei ole võimalik tema teksti sõnumit vastuvõtjate jaoks täiesti mõistetavaks pidada, kuid võib siiski oletada, et igal pühapäeval kirikus käinud talupojad harjusid lõpuks kirikuõpetaja ebahariliku väljendusviisiga ja see ei tundnud neile enam võõras.

Stahli jutluste tänapäevastamisel on laenatud elemente nii formaalse ekvivalentsuse meetodist kui ka dünaamilise ekvivalentsuse meetodist. Formaalse ekvivalentsuse meetodist on selles magistritöös jutluste tänapäevastamisel kasutatud joonealuseid märkusi, mille eesmärk on tõlkida lugejale ära tänapäevaks kasutuselt kadunud sõnad, mis on tänapäevastatud tekstis säilitatud, et selle stahlipärasus täielikult kaduma ei läheks.

Formaalse ekvivalentsuse üks rakendusvõimalus on ka sulgude, nurksulgude ja kaldkirja kasutamine, et märkida ära sõnad, mis on teksti selgemaks muutmiseks tõlkesse lisatud, kuid algtekstis puuduvad (Nida 1964: 135). Sellist meetodit kasutati ka Stahli jutluste tänapäevastamise algvariandis, kus teksti lisatud sõnu tähistasid kahekordsed ümarsulud (()),

kuid lõplikus variandis on kõik üleliigsed märgid eemaldatud, et jääks alles puhas tekst. Töö esialgses versioonis kasutati paralleelvariante, mis olid üksteisest kaldkriipsuga (/) eraldatud, aga lõpliku variandi väljavalimisel mängisid rolli nüansierinevused ning see, kas muuta tekst täiesti tänapäevaseks või säilitada siiski usutekstidele omast stiili.

Dünaamilist ekvivalentsust on selles magistritöös kasutatud rohkem kui formaalset ekvivalentsust. Üks dünaamilise ekvivalentsuse kasutusviise on süntaksi muutmine. Stahli jutluste tänapäevastamisel on süntaksi muutmine olnud vältimatu, kuna pikad ja raskestimõistetava süntaktilise struktuuriga laused takistavad teksti mõistmist. Samuti ei ole pandud rõhku lause terviklikkuse säilitamisele, vaid lauseid on poolitatud ja liidetud, et tagada teksti loomulikkus. Süntaktilise struktuuri osas esines ka paralleelvariante ja nendega ei ole jutluste lõikes käidud ümber täpselt ühtemoodi. Kuigi süntaksit on muudetud eestipärasemaks, on mõnes kohas siiski säilitatud Stahli saksapärase süntaks, et seda lugejale edasi anda.

Tänapäevastamisel on püütud arvestada ka seda, et Stahli jutluste algadressaat oleks võimalikult sarnane tänapäevase adressaadiga. Kuigi otsesemalt olid Stahli jutlused mõeldud sakslastest vaimulikele, kes ei pruukinud piisavalt hästi eesti keelt osata, et ise jutlusi koostada, oli tema jutluste „lõpptarbija“ eesti talupoeg, kes küll ei pruukinud neid jutlusi ise kunagi lugeda (või tegi seda äärmiselt harva ja üksikutel juhtudel), kuid sai nende tekstide esitatud sõnumi pühapäeval kirikus kätte. Juhul aga, kui eestlane juhtus olema kirjaoskaja, sai ka tema neid tekste lugeda, kuigi enamik talupoegi sai osa ainult jutluste suulisest vormist. Stahli puhul esines juhtum, kus ta pidas isegi lastele suunatud teksti liiga keeruliseks, et talupoeg sellest aru võiks saada, ning lihtsustas seda tunduvalt (Lotman 2014: 166).

„Leyen Spiegeli“ jutluste tänapäevastamisel on jälgitud, et Stahli sõnum ei oleks ajas muutunud, vaid oleks esitatud tänapäeva lugejale arusaadavalt ning et tema jutlused ei kaotaks tänapäevastamise käigus oma selgitavat ja manitsevat tooni. Kuna Stahli jutlused on usutekstid, on ka selles magistritöös tänapäevastatud jutlused mõeldud usutekstide keelekasutusega kursis olevale lugejale, mitte keeleteadlastele, kes on harjunud väga teadusliku lähenemise ja esitusviisiga, ja sellest lähtuvalt on tänapäevased jutlused esitatud ühtse sujuva tekstina, mille sees puuduvad muudetud kohti tähistavad märgid, mis teaduslikuma taustaga lugejale huvi võiks pakkuda. Tänapäevastatud jutluste mustandis olid küll märgid olemas, kuid teksti loetavuse huvides ei ole neid puhtandisse võetud.

„Leyen Spiegeli“ teine köide ilmus 1649. aastal, 368 aastat tagasi, ning kahtlemata on eesti keelele esitatavad nõuded selle aja jooksul muutunud, aga on omaette küsimus, kui palju peaks ajalisele faktorile teksti tänapäevastamise käigus tähelepanu pöörama. Stahli jutluste puhul on oluline välja tuua, et ajaliselt oli pikk distantis nii Stahli ja Lutheri vahel, kelle tekstidele ta toetus, kui ka Stahli ja tänapäeva lugeja vahel. Peeter Torop ja Bruno Osimo on välja toonud, et ajalooline tõlkeanalüüs eeldab, et uurija on valmis tõlgendama erinevatel aegadel tegutsenud tõlkijate keelt ning samuti tõlgendama nende võimet luua uus vahenduskeel. (Torop, Osimo 2010: 384) Uue vahenduskeele loomine on kahtlemata see, mida Stahl tegi, sest kui talupoegadele usuõpetuse jagamisel jäi puudu mingeid mõisteid märkivatest sõnadest ja tolleaegne kirjakeel oli väga ebahühtlane, püüdis Stahl neid puudujääke korvata ja eesti kirjakeelde suuremat reeglipära tuua, olgugi et seda talle tänapäeval ette heidetakse (Ahrens 1845: 5, viidatud Paul 1999: 231 kaudu). Stahli jutluste tänapäevastamisel on uue vahenduskeele loomine samuti oluline. Stahli enda eestikeelne tekst ehk tõlge mõjub tänapäeval eksootiliselt (Ross 2012: 32), aga selles magistritöös tänapäevastatud jutlused peavad mõjuma nii loomulikult kui võimalik ja samuti säilitama stahlipärasusi ning usutekstidele omast stiili.

Omas ajas pani Stahl oma eestikeelsed tekstid kirja variandis, mis tundus talle loomulik, aga kahtlemata sisaldas tema keel talupoegade jaoks uudseid elemente, mis läksid vastuollu selle keelega, mida nad ise igapäevaselt kõnelesid. Selle magistritöö jaoks välja valitud jutlusi pole muudetud tänapäeva lugeja jaoks ei tajutavalt uudseks ega arhailiseks, vaid need on mõeldud peegeldama tänapäeva loomulikku keelt. Stahli jutluste arhaiseerimine oleks küll huvitav lähenemine, aga kuna meil ei ole näiteid tema eluajal kasutatud autentsest talupoegade keelevariandist, mis oleks olnud ehe talupoegade keel ilma saksa keele kõnelejate vahenduseta, ei ole meil võimalik Stahli keelt puhtaks 17. sajandi keeleks transformeerida.

Stahli tõlke ja tema jutluste tänapäevastatud variantide juures tulevad esile kultuurilise aja erinevused. Stahli ajastule oli omane, et piiblikatkendite ettelugemist kuulati kirikus, mitte ei loetud piiblit ise, ja sama kehtis ka jutluste kohta. Jumalasõna suulisele ettekandmisele on Stahl jutlustes ka vastavalt viidanud, kuid tänapäeval saavad inimesed ise piiblit lugeda ja mõnikord antakse ka jutluste kogumikke eraldi välja. Algteksti kultuuriline aeg võib tõlkes täiesti puududa (Torop, Osimo 2010: 391), kuid Stahli jutluste tänapäevastatud variantides on

püütud seda võimaluse korral säilitada ning kuulamiseks mõeldud teksti ei ole püütud muuta lugemiseks mõeldud tekstiks.

Jiří Levý võrdleb tõlkimist mängimisega (Levy 1967: 148), kuid Stahli jutluste tänapäevastamisel järgitud teooriate ja kasutatud meetodite kirjeldamine on olnud nagu sellise pusle kokku panemine, millel sobib ühte kohta mitu tükki, mis mõjutavad kõik võrdselt lõpptulemust. Stahli ajal tõlketeooriaid ja meetodeid sellisel kujul ei eksisteerinud, kuid ta andis oma tekstide eesti keelde panemisel oma parima ja tema mõjutusi leiab eesti keelest tänase päevani.

3.3 Stahli tänapäevastatud jutluste vormistamise põhimõtted

Stahli jutluste tänapäevastamisel pole teksti sisemist liigendatust muudetud. Lauseid ja lõike pole ümber tõstetud ning mitte ühtegi lauset ega lõiku pole kõrvale jäetud.

Stahli jutluste keel on muudetud võimalikult tänapäevaseks, säilitades siiski mitmeid stahlipärasusi, et lugejal oleks võimalik kujutleda ennast Stahli ajastusse. Kohati on tänapäevastamisel järgitud piiblikeeles väljakujunenud tavasid, kuidas midagi väljendada. Sarnaselt Stahliga, kelle teose sihtgrupp oli vaimulikud ja alles seejärel eesti talupojad, on ka tema jutluste tänapäevastused mõeldud lugemiseks eelkõige usutekstidena ja suunatud vaimulikele ja teistele inimestele, kes tunnevad huvi peamiselt tema tekstide sisu vastu. Sellest lähtuvalt on mõnes kohas, kus tekst lubaks stahlipärase väljenduse säilitamist, mis ei ole grammatiliselt vale, viidud väljendus vastavusse piiblikeelega.

Kreutzwaldi, Koidula ja Tammsaare tekstide tänapäevastajad on pannud rõhku sellele, et sõnavara peaks võimalikult vähe muutma, kuid Stahli puhul pole see võimalik, kuna tema sõnavaras on palju sellist, mis on tänapäeval oma tähenduse minetanud või kus on tekkinud tähendusnihe (näiteks sõna *sulane* seostub tänapäeval eelkõige kellegagi, kes teeb suvel maal talus rasket füüsilist tööd, või *jumalasulase* puhul kellegagi, kes kummardab innukalt Jumalat, aga Stahliil on sõna *sulane* tähendus 'kohtuteener' ja seetõttu võib tähendusnüanss jääda lugejale ähmaseks). Samuti on Stahl kasutanud saksa keelest eesti keelde üle võetud sõnu, mis ei ole pärit rahvasuust ja on tänaseks asendunud teistsuguste sõnadega.

Sõnad, mille Stahl on saksa keelest otse üle võtnud, nii et ei ole püüdnud seda eestikeelsele kujule üle viia, on asendatud tänapäeva eesti keeles kasutatavate sõnadega.

Jutluste pealkirjad on Stahlil saksa keeles, aga selles magistritöös on need eesti keelde tõlgitud, mitte pole saksakeelseks jäetud.

Stahlil paksus kirjas esitatud tekstiosad on esitatud paksus kirjas ka tänapäevastatud tekstivariandis.

Seal, kus võimalik, on Stahli kasutatud piiblitsitaadid asendatud Eesti Piibliseltsi 1999. aasta väljaandega, mis on leitav aadressil <http://piibel.net/>.

Saksakeelsete piiblitsitaatide kirjutamisel kasutas Stahl Lutheri sõnastust, kuid Stahlil esineb ka kohti, kus Lutheri teksti on natuke muudetud. Juhul, kui Lutheri teksti muutmise ei ole toonud kaasa sisulisi muutusi, on ka sellistes kohtades kasutatud 1999. aasta piiblitõlke piiblitsitaatide kuju. Kui aga Lutherist erinev sõnastus annab erineva tähenduse, ei ole tsitaate asendatud, vaid Stahli tähendusnüansid on säilitatud. Tsitaatide asendamisest on täielikult hoidutud juhul, kui saksakeelne tsitaat põhineb küll Lutheril, kuid eestikeelne tsitaat on tähenduselt väga erinev, ilmselt seetõttu, et Stahl soovib selgitada asju just nii, nagu on eesti talupoegadele kõige arusaadavam, või toetub mingitele teistsugustele enne teda välja kujunenud tavadele.

Georg Mülleri „Jutluseraamatu“ eeskujul on otsesed piiblitsitaadid pandud jutumärkidesse. Kohtades, kus Stahl esitab järjest mitu tsitaati, algavad jutumärgid esimese tsitaadi ees ja lõppevad viimase tsitaadi järel, väljaarvatud erandjuhtudel, kui neid on vaja selgelt eristada (vt lk 45, kus üksteisele järgnevad Peetruse otsekõne Apostlite tegudest ning Pauluse tsitaat Galaatia kirjast). Tekstiosi, mis pärinevad küll piiblist, kuid mida Stahl otse ei tsiteeri, vaid ümber jutustab, ei ole jutumärkidesse pandud.

Kohtades, kus Stahl on pannud ühe eestikeelse piiblitsitaadi kokku mitmest sarnasest tsitaadist, ei ole neid ühe tänapäevasega asendatud, vaid on jäetud alles Stahli algne tähendus.

Juhul, kui asendamisele minevas kirjakohtas on mõni Stahli sõna, mida mujal tekstis ei esine või mille esitamiseks sobib ainult see kirjakoht, on küll tsitaat P1999 omaga asendatud, kuid üksik sõna selles tsitaadis on jäetud muutmata.

Tekstis on säilitatud vähesel määral huvitavamat Stahli sõnavara. Kuna selle hulk ei ole suur, on stahlipärasuste vastes esitatud joonealuste märkustena ning need kattuvad Stahli sõnaga käände, pöörde, arvu ja muude tunnuste poolest, mitte ei ole esitatud sõnastiku märksõna kujul.

Stahli „Leyen Spiegeli“ jutlusetekstide tänapäevastamisel on võetud aluseks jutlusekogu 1641. aasta ja 1649. aasta väljaanded sellisel kujul, nagu need on riputatud üles digitaalarhiivi Digar. Tallinna ülikooli akadeemilise raamatukogu Baltika saalis asuvaid pabereksemlare teksti tänapäevastamisel kasutatud ei ole, kuna skaneeritud PDF-faili kasutamine võimaldab teksti suurendada nii palju kui vaja, pabereksemlari puhul aga tuleks kasutada peenema kirja lugemiseks luupi, mida pole võimalik pikema aja vältel ilma silmi väsitamata teha.

Stahli enda koostatud saksa- ja eestikeelne paralleeltekst on paigutatud töö lisasse.

4. Tänapäevastatud jutlused

1641

Evangeelium esimesel advendil

Matteuse 21. peatüki põhjal

1 Ja kui nad jõudsid Jeruusalemma lähedale ja tulid Betfage poole

Õlimäele, siis läkitas Jeesus kaks jüngrit

2 ja ütles neile: „Minge külla, mis on teie ees, ja kohe te leiate kinniseotud emaesli ja sälu ta juures. Päästke need valla ning tooge mulle!

3 Ja kui keegi teile midagi ütleb, siis vastake: „Issand vajab neid. Ta läkitab nad peatselt tagasi.”

4 Aga see on sündinud, et läheks täide, mida prohveti kaudu on räägitud:

5 „Ütelge Siioni tütrele:

Ennäe, su kuningas tuleb sulle tasane,

istudes emaesli seljas

ja sälu seljas, kes on koormakandja looma varss. ””

6 Jüngrid läksid ja tegid just nõnda, nagu Jeesus neid oli käskinud:

7 tõid emaesli ja sälu ning panid rõivad nende peale ja tema istus sinna.

8 Tohtu rahvahulk aga laotas oma rõivad tee peale, teised raiusid oksid puudelt ja laotasid tee peale.

9 Rahvahulgad aga, kes käisid Jeesuse eel ja järel, hüüdsid:

„Hoosanna Taaveti Pojale!

Õnnistatud olgu see, kes tuleb Issanda nimel!

Hoosanna kõrgustes!”

Selle evangeeliumi summa¹

See evangeelium sobib kokku nende kümne püha käsuga, millest me õpime, kuidas Jumalat, meie Issandat teenida, kuulata ja teda heategude eest tänada nii, nagu Kristuse jüngrid seda tegid, nagu nende Issand ning meister Jeesus neid käskis, ning rahvas, kes Kristust kiitis ja austas. See sobib kokku ka meie kristliku usu teise peatükiga, milles me tunnistame, et me usume Jeesusesse Kristusesse, Jumala ning Maarja pojasse, meie Issandasse ning lunastajasse, kes on meid, viletsaid, vaeseid ning hukka mõistetud inimesi oma sünni, kannatuste, surma, ülestõusmise ning taevasse minekuga vabaks ostnud, lunastanud meie patud ja päästnud meid surmast, kuradist, põrguhauast ning igavesest hukatusest, nii nagu evangelist Matteus Kristuse kohta prohvet Sakarja suu läbi tunnistab.

See sobib kokku ka püha patri² ja selle teise palvega: sest kui me sealsamas palume ja ütleme: meie Isa, kes sa oled taevas, tulgu meile sinu riik, aita meid, armas taevane isa, et me siin sinu armuriigis ausalt võiksime käia, kuni meid sinu isaliku tahtmise järgi sinu au- ja rõõmuriiki tõstetakse. Nõnda kuuleme me evangeeliumist, et mitte ükspäinis³ prohvet Sakarja ei manitse Jeruusalemma ja Siioni tütreid, et nad rõõmustaksid ja ehiksid end selle pärast, et nende kuningas nende juurde tuleb, vaid et ka Juuda rahvas saaks iseäralikult suure rõõmu ja heliseva häälega Kristuse kui oma kuninga ning Issanda vastu võtta ja laulda: „Hoosanna, hoosanna. Oh Issand, aita nüüd! Oh Issand, lase hästi korda minna! Hoosanna Taaveti pojale! Hoosanna! Önnistatud olgu, kes tuleb Issanda nimel, Iisraeli kuningas. Önnistatud olgu meie isa Taaveti tulev kuningriik! Hoosanna kõrgustes! Hoosanna üleval, rahu olgu taevas ning au üleval“. Evangeeliumis on aga veel kolm peatükki: esimeses jutlustatakse meile, kuidas meie õnnistegija Jeesus Kristus end valmis pani, et Jeruusalemma linna minna. Ta läkitas kaks jüngrid ühte alevisse ning käskis sealtsamast kinniseotud metshobu⁴ ja tema varsa⁵, kelle nad üheskoos pidid leidma, enda juurde tuua. Teisest tükist⁶ kuuleme me, kuidas jüngrid sõnakuulelikud olid ja selle metshobu ja tema varsa töid, kui Kristus linna sisse läks. Nimelt panid jüngrid oma riided tema tee peale maha ning ta istus kordamööda metshobu ja varsa

¹ kokkuvõte

² meieisapalve

³ üksnes

⁴ emaesli

⁵ sälu

⁶ peatükist

seljas, kellega ta Sakarja sõna täide minemiseks suures vaesuses ja alanduses Jeruusalemma linna sisse sõitis. Kolmandas peatükis kuulutatakse meile, kuidas Kristus vastu võeti, nimelt suure rõõmu ning kiituselauludega. Rahvas ja lapsed, kes Kristuse ees ja järel käisid, laotasid teel oma riided Kristuse alla, teised raiusid puuoksi ning siputasid⁷ tee peale. Kolmandad võtsid ta kui oma kuninga ning Issanda aulauluga vastu, kisendasid „Hoosanna!“ ning saatsid ta nõnda linna sisse.

Selle evangeeliumi õpetus

I. Kristus on tõotatud tõeline messias ning selle maailma õnnistegija. Kui meie esivanemad pattu tegid, pani Jumal nad küll alguses muretsema ja hirmutas neid käsuga, aga pärast rõõmustas evangeeliumiga, trööstis⁸ ning töötas neile, et naise seeme päästab nad nende pattude hädast ära. Seesinast⁹ lunastajat ootasid kõik õiged usklikud Vanas Testamendis, kuni aeg tema läkitamiseks täis sai. Ta on Jumala läkitatud ning puhtast neitsist sündinud inimene, kes need, kes käsu all elasid, käsu alt ära päästis. Ehkki suurem hulk juutidest ta ära põlgas, näeme me kummatigi, et Jeesus, kes evangeeliumis Jeruusalemma läheb, vissionsi¹⁰ ning tõesti seesama on, keda Jumal on töötanud. Sest Sakarja on ette kuulutanud, et ta tuleb ning sõidab metshobu ja tema varsa seljas ning Siioni ja Jeruusalemma tütreid seepärast väga rõõmustavad. Kuna see meie Jeesusega sündis, tunneme me, et ta on tõotatud lunastaja. Seepärast ei pea me koos juutidega kedagi teist ootama ja koos papistidega¹¹ kedagi teist otsima, vaid koos õigete usklikega peame ta vastu võtma, ära tundma ning tema peale lootma. „Ja kellegi muu läbi ei ole päästet, sest taeva all ei ole antud inimestele ühtegi teist nime, kelle läbi meid päästetaks. Temast tunnistavad kõik prohvetid, et igäiks, kes temasse usub, saab tema nime läbi pattude andeksandmise.“

II. Kristus, meie messias on tõeline jumal ning inimene. Et ta jumal on, on sellest teada, et ta ei tea mitte seda, mis silmade ees, vaid ka seda, mis kaugel on, nagu metshobu ja varsa

⁷ laotasid

⁸ lohutas

⁹ seda

¹⁰ kindlasti

¹¹ katoliiklastega

puhul. Ta võib ette kuulutada, mis veel sündinud pole, vaid alles peab sündima, ning millest metshobu omanik nende jüngritega kõneleb. Ta võib pöörata inimeste südamed sinnapoole, kus tahab, kui ta omanikule metshobu kohta sellised mõtted annab, et see ei pane vastu ja ei keela neile metshobu, vaid metshobu iseäranis hea meelega nende kätte annab. Sellest kõigest on näha, et Kristus on tõeline jumal. Sest kes veel võiks neid asju näha, mis on kaugel ning mitte silmade ees? Mispärast peab sündima, et Jeesus ette kuulutab, ja kes teine võib inimeste südameid valitseda kui üksnes igavene tõeline jumal? Seepärast me ka kindlasti usume, et Kristus on jumal üle kõigi asjade, kiidetud igavesti, nagu ta seda oma tegudega näidanud on. Ta on ka tõsine¹² inimene, sest ta räägib oma jüngritega, ta sõidab Jeruusalemma ja teda nimetatakse avalikult Taaveti pojaks, nagu Jumal määranud on, sest ta on tema soost tulnud. Tema välimus on nagu inimesel, ta põlvneb nendest esivanematest ihu poolest. „Et nüüd lapsed on liha ja vere osalised, siis on ka Jeesus ise otse samal viisil liha ja vere omaks võtnud. Sest ega ta ometi hoolitse inglite eest, vaid ta hoolitseb Aabrahami soo eest!“ Selle pärast on meie Issand ning õnnistegija tõeline jumal ja inimene, meie Immaanuel, see tähendab: Jumal on meiega. Me peame seda tähele panema ja teadma, et kui Kristus on tõeline jumal ning inimene, ei ole teda kummatigi kaks, vaid on ainult üks Kristus. „Sest üks on Jumal, üks on ka vahemees Jumala ja inimeste vahel: inimene Kristus Jeesus.“

III. Kristus on kuningas. Nõnda kutsub evangelist Matteus teda Sakarja suu läbi kuningaks, kui pajatab: „Ütelge sel Siioni tütrele: vaata, su kuningas tuleb sinu juurde.“ Seda tunnistab Jumala sõna mitmes kohas. Jumal ise ütleb: „Aga mina olen seadnud oma kuninga Siionile, oma pühale mäele.“ Ta on ning teda nimetatakse aukuningaks, kuningaks üle kõigi kuningate ning isandaks üle kõigi isandate, kõrgeim kuningate seas maa peal. Ta valitseb kõigi oma vaenlaste seas ühest merest teiseni ning alates veest emmis¹³ maailma otsani. Seepärast peame me teda teenima ja austama ning kartma, et ta meid ei süüdistaks ja ei ütleks: „Aga kui mina olen isa, kus on siis minu au? Ja kui mina olen Issand, kus on siis minu kartus?“ Me peame väravad laiaks ning ukсед kõrgeks tegema, et aukuningas võiks meie juurde sisse tulla. Me peame talle suud andma, et ta ei vihastaks ning me oma teel hukka ei läheks.

¹² tõeline

¹³ kuni

IV. Kristus ei ole ilmalik kuningas ja tema riik ei ole ilmalik, sellepärast läheb ta ka kirikusse ja mitte kuninglikku tупpa¹⁴. Seda tunnistab ta ka ise – „Minu kuningriik ei ole sellest maailmast“ – ning seepärast taganes ta ka nende juutide ees ihuüksinda ning ei tahtnud kuningaks saada, kui nad tahtsid teda kuningaks teha. Ta on hoopis vaimulik kuningas ning tal on vaimulik riik, mida ei peeta üleval mõõkade ja ilmaliku väega: „Kui minu kuningriik,“ jutustab ta ise Pilaatusele, „oleks sellest maailmast, küll mu sulased oleksid võidelnud, et mind ei oleks antud juutide kätte“. Me tapleme üksnes Jumala väe, sõna ja pühade sakramentidega. „Sest ka lihalikus ihus elades ei sõdi me selle loomuse järgi, meie võitluse relvad ei ole ju lihalikud, vaid need on Jumalas vägevad kindluste mahalõhkumiseks.“ Kristus on igavene kuningas ja tal on igavene riik. Ingel tunnistab seda, kui kõneleb nõnda: „Ja ta valitseb kuningana Jaakobi soo üle igavesti ning tema valitsusele ei tule lõppu.“ Kristuse riik on ainulaadne riik, aga ometi kirjutatakse see meile neljasarnaselt¹⁵ üles: esiteks kui väeriik selles maailmas, kus Kristus oma isa ning Püha Vaimuga kõike, mis taevas ja maal on, targasti valitseb ning vägevasti üleval peab. „Ta kannab kõik asjad oma vägeva sõnaga, talle on antud vägi, au ja riik, et kõik rahvad, inimesed ja keeled teda teeniksid.“ Ta on Jumala kätetöega Issandaks tehtud, Jumal on kõik tema jalge alla pannud, ta valitseb kõigi oma vaenlaste seas. Teiseks on Kristuse riik kui armuriik selles ristikirikus, millele ta oma Püha Vaimu annab; kelle ta läbi oma sõna kutsub, ristimisega üheks teeb ning pattudest puhtaks peseb; sellel pühal õhtusöömaajal oma ihu ja verega sööda ning joodab; läbi usu õigeks teeb; läbi selle risti nuhtleb; ristilt vägevasti ära päästab ning viimaks enda juurde taevasse võtab. „See armuriik ei ole mitte söömine ja joomine, vaid õigus ja rahu ning rõõm Pühas Vaimus, kes seal Kristust teenib“. See on Jumalale meelepärane. Kolmandaks on Kristuse riik kui au- ning rõõmuriik taevas, kuhu tulevad õiged hommiku- ja õhtumaalt: Aabrahami, Iisaki ning Jaakobiga taevariigis troonide peale istuma, Kristusega koos õhtust sööma, tema au nägema, igavesti tema juures rõõmustama ning igavest au saama. Neljandaks on Kristuse riik kui üks kange kohtu- ning vihariik põrguhauas, kuhu ta lükkab need, kes ei ole pattudest pöördunud, et nad seal igavest piina kannataksid. Seal ei sure nende madu ära ning nende tuli ei kustu, nad tunnevad kõige liha pärast hirmu ning ütlevad mägedele ja kividele: „Langege meie peale ja katke meid selle ees, kes selle trooni peal istub, ning selle Talle väe ees.“ Nad otsivad surma ja

¹⁴ kuningapaleesse

¹⁵ neljasuguselt

ei leia seda, nad tahavad ära surra ja surm pageb nende eest. Selle eest hoidku Jumal meid armulikult. Selle pärast palugem armulikult Jumalat, et tema armuriik meie juurde tuleks, ning ütlegem: „Tulgu sinu riik seesinasel ajal ning seal seepärast igavesti.“ Uskugem püha jumalasõna, elagem Jumalale meelepärast, et meid ei heidetaks kõrvale, vaid et meid võetaks üles nendesse igavestesse hoonetesse.

V. Kristuse alamad on kõik inimesed, juudid ja paganad. Seda näidatakse meile läbi koormakandja metshobu ja tema varsa kuju, kelle Kristuse jüngrid lahti päästsid ja tema juurde viisid. See metshobu märgib juute, keda käsu all peeti ja hoiti; see varss paganaid, kes on käinud omaenese teed oma liha himude sees ning teinud oma liha ning mõistuse tahtmist. Kristus tahab, et kõik juudid ja paganad tema juurde tuleksid ja end temale allutaksid, nagu Peetrus tunnistab, kui ütleb: „Tõepoolest, nüüd ma mõistan, et Jumal ei ole erapoolik, vaid talle on vastuvõetav iga rahva hulgast see, kes teda kardab ja teeb õigust.“ „Siin ei ole ükski juut ega pagan, ükski ei ole sulane ega vabamees¹⁶, ükski ei ole mees ega naine, sest te kõik olete Kristuses Jeesuses üks. Kui me ka enne üks rahvas ei olnud, oleme me nüüd Jumala rahvas, kui me ka enne armu sees ei olnud, oleme me nüüd seda ometi. Kui me ka enne pimeduses seisime, nägime me suurt küünalt, mis on Kristus, paistmas paganatele, kes me olime kui eksinud lambad, aga nüüd oleme me pöördunud oma hingede Karjase ning Ülevaataja poole.“ Kiitkem hoopis Jumalat, meie Issandat, käigem au sees, nagu kohus on meie kutsumise järgi, käigem kui targad, mitte kui rumalad. Käigem vaimus, et me ei teeks lihahimu järgi, käigem kui vaikuse lapsed, et me ei saaks pimeduse ohvrite sekka ja lükatud igavesse pimedusse, kus on huilgamine ja hammaste kiristamine, vaid et saaksime õige küünlaga, kelle juurde kõik võivad tulla, igavesse valgusesse üles tõstetud.

VI. Kristuse vald peab tema käskude järgi elama, tema vastu helde olema ning teda kiitma. Seda õpime me Kristuse jüngritelt, rahvalt ja lastelt, kes tema ees ja järel käisid. Need jüngrid kuulasid oma Issanda sõna ja tegid, nagu Kristus käskis. Seda peame me neilt õppima: „Ons Issandal sama hea meel põletus- ja tapaohvreist kui Issanda hääle kuuldavõtmisest? Vaata, sõnakuulmine on parem kui tapaohver, tähelepanu parem kui jäärade rasv. Sest vastupanu on otsekui nõiduse patt, tõrksus ebajumalate ja teeravite teenistus. Võtkem

¹⁶ vabadik

seepärast vangi Kristuse sõnakuulmisse kõik mõtted. Et see aga meie võimuses ei ole, palugem Jumalat ning ütlegem: Õpeta mind tegema sinu meelt mööda, sest sina oled mu Jumal! Sinu hea Vaim juhatagu mind tasasel maal!“ Jeesuse jüngrid ning palju rahvast panid oma riided metshobu peale ja laotasid need tee peale. Seda peame ka meie tegema ning õppima. Sest kõik, mis meil on, on Jumalalt. Seda tunnistas Taavet ning ütles: „Sinust on kõik tulnud ja sinu käest oleme me sulle seda andnud.“ Nõnda peame me kõik tegema: „Ülemad peavad püha ristikiriku kaitsjad ja ammed olema, alamad kõigile head tegema, kõige enam aga ristiusulistele ning nõnda kõik need Juuda riided Kristuse alla laotama.“ Jüngrid ja rahvas ja lapsed kiidavad kõik koos Kristust ning ütlevad „Hoosanna Taaveti pojale! Kiidetud olgu, kes tuleb Issanda nimel, hoosanna kõrgel taevas!“ Selsamal kombel peame ka meie teda kiitma, tema kiitus peab meil igaühel suus olema. „Laulge Issandale uus laul, laulge Issandale, kõik maailm! Laulge Issandale, kiitke tema nime. Manitsege iseend kiituse ning vaimulike lauludega ning laulge Issandale oma südames.“

VII. Õppijad¹⁷ peavad patused Kristuse juurde saatma samamoodi, nagu jüngrid selles loos metshobu ning varsa lahti päästavad ja Kristuse juurde viivad. Patused on kahesugused: mõned on selle koormakandja metshobu sarnased, tunnevad oma pattude koormat ning ütlevad koos Taavetiga: „Sest päevad ja ööd oli su käsi raskesti mu peal; mu üdi on ära kuivanud nagu suvekuumuses. Sest sinu nooled on alla tulnud mu sisse ja su käsi vajub mu peale. Ei ole midagi tervet mu lihas sinu pahameele pärast; ei ole rahu mu kontides mu patu pärast. Sest kõik mu pahateod ulatuvad üle mu pea; nagu raske koorem on need läinud rängemaks, kui ma suudan kanda.“ Needsamad inimesed peavad õppijad üles päästma¹⁸, see tähendab: rõõmustama, nende patud andeks andma ning nad patukandja Kristuse juurde juhatama. Mõned on jumalakartmatute varssade sarnased, elavad oma meele järgi, magavad pattude sees ning ei taha ennast parandada. Kirikuõpetajad peavad ka nemad vabastama, see tähendab: patuunest üles äratama ning ütleva: „Parandage meelt, sest taevariik on lähedal! Ärka üles, kes sa magad, ja tõuse üles surnuist, siis särab sulle Kristus!“ Kuuljad peavad laskma ennast juhatada, mitte olema kui hobused, kellel pole arusaamist, vaid kes hea meelega ennast Kristuse alla annavad, nõnda kui siin see metshobu ja varss, et Kristuse töö nende sees oleks

¹⁷ kirikuõpetajad

¹⁸ vabastama

ning et ta nad igavesti õndsaks teeks. „Ja tehke seda, teades aega: käes on tund unest virguda, sest nüüd on meie pääste lähemal kui siis, kui me usklikuks saime. Öö on lõpule jõudmas ja päev on lähedal. Pangem siis maha pimeduse teod, rõivastugem valguse relvadega! Elagem kombekalt nagu päeva ajal, mitte prassimises ega purjutamises, mitte kiimaluses ega kõlvatuses, mitte riius ega kadeduses, vaid rõivastuge Issanda Jeesuse Kristusega ja ärge tehke ihu eest hoolitsemisest himude rahuldamist!“

Selle evangeeliumi lohutussõnum

Kõik ristiinimesed võivad ja peavad Kristuses rõõmustama. Seda õpetab prohvet Sakarja järgmiste sõnadega: „Ole väga rõõmus, Siioni tütar, hõiska, Jeruusalemma tütar!“ Selle maailma lapsed rõõmustavad oma riigi pärast nagu see rikas, kes pajatas: „Hing, sul on tagavaraks palju vara mitmeks aastaks, puhka, söö, joo ja ole rõõmus!“ Oma kõrkusest ning aust kui Nebukadnetsaril; oma lihahimust kui Belsassaril; aga niisugusest rõõmust prohvet ei räägi, vaid ühest kõrgemast ning paremast rõõmust, mis peab olema Siioni ja Jeruusalemma tütaridel, see tähendab: kõigil ristiusulistel, kes ei ole mitte võõrad, vaid hoopis Jumala kodakondsed ning kes elavad koos pühakutega. Nad peavad oma kuningas rõõmustama, nad peavad Issandas rõõmustama. See rõõm seisneb õiges jumalatundmises, selles, et me õpime teda tundma tema sõna läbi. „Aga igavene elu on see, et nad tunneksid sind, ainsat tõelist Jumalat, ja Jeesust Kristust, kelle sina oled läkitanud.“ Ka Taavet tundis sellist rõõmu, seepärast ütles ta: „Ma rõõmustasin, kui mulle öeldi: „Lähme Issanda kotta!““ Ta seisab südamerahuga, sest Paulus ütleb: „Et me nüüd oleme saanud õigeks usust, siis on meil rahu Jumalaga meie Issanda Jeesuse Kristuse läbi.“ Ta seisab kindlalt kannatuses koos kõigi hädadega, nagu me seda ka Pauluse põhjal näeme, sest Paulus ütleb: „Aga mitte ainult sellest, vaid me kiitleme ka viletsusest, teades, et viletsus toob kannatlikkuse, kannatlikkus läbikatsutuse, läbikatsutus lootuse. Aga lootus ei jäta häbisse, sest Jumala armastus on välja valatud meie südamesse Püha Vaimu läbi, et ta hüüaks ning meie koos temaga: *abba*, armas Isa!“ See on kindel rõõm, mis meid ka hädas rõõmustab, nii et me ütleme: „Miks sa oled nii rõhutatud, mu hing, ja nii rahutu mu sees?“ Looda Jumala peale, sest mina tänan teda veel, et ta minu palge abi ja minu Jumal on. See on igavene rõõm, mida keegi ei saa meilt ära võtta. Rõõmustage seepärast koos Jeruusalemmaga ning olge tema pärast rõõmsad, kes te teda

armastate; rõõmustage temaga koos kõik, kes te tema pärast olete kurvad olnud. Jaakob rõõmustas, et tema poeg Joosep elas ja oli isand Egiptusemaal ning kutsus teda enda juurde. Palju enam peame me rõõmustama, et Kristus elab ning valitseb Jumala paremal käel igavesti ning tahab meid enda juurde võtta. „Olge ikka rõõmsad Issandas! Taas ma ütlen: Olge rõõmsad!“ Ja teie vaim rõõmustagu koos Maarjaga Jumalas, teie õnnistegijas.

II. Kristus on meie päralt kõigega, mis tal on. Seda tunnistab prohvet Sakarja, kes ütleb: „Jeesus on sinu kuningas.“ Sest Jumal on ta meile andnud ja ta on meile sündinud. Ta on meie päralt, mitte üksnes seetõttu, et ta on meid loonud, et ta on meie liha ja vere enda peale võtnud, vaid ka selle pärast, et ta on meid lunastanud ning kallilt ostnud. Seepärast ütleb ta: „Ära karda, mina olen sind nimepidi kutsunud, sina oled minu päralt.“ Kui me nüüd Kristuse päralt oleme, siis on tema ka meie päralt kui meie kuningas. Et aga Kristus meie päralt on, siis on meie päralt ka kõik see, mis talle kuulub, ning me võime sellest kõigest rõõmu tunda. „Kristus on meie vend ning läbi tema oleme me Jumala lapsed, pärijad ning Kristuse kaaspärijad, meid tõstetakse koos temaga üles igavesse ausse.“ Kristus on meie arst, seepärast parandab ta kõik meie reijad¹⁹ ning teeb meie ihu ja hinge terveks. Seepärast võime tema peale loota, õige usuga temast kinni hoida ning ütelda: „Sina oled minu ning mina olen sinu, mu kõige armsam vennakene.“

III. Kristus on meie juurde tulnud ja tuleb iga päev ikka ja jälle meie juurde. Ehkki Kristus on Jumal ning on maailma alguses Jumala juures olnud, on ta ometi lihaks saanud. Ta on meie juurde tulnud ja seepärast Jeruusalemma läinud, et ta tahtis lasta ennast meie eest ohverdada. Rõõmustage selle pärast, teie kurvad patused. Olete te pattudes sündinud? Kristus on oma sündimisega teie patuse sünni pühitsenud. Olete te pattudes ära kadunud? Kristus on tulnud vabaks ostma ning õndsaks tegema neid, kes ära kadunud on. Olete te pattu langenud? Kristus on tulnud patuseid meeleparandusele kutsuma. Olete te vaimulikul kombel haiged? Arsti pole vaja tervetele, vaid haigetele. Kristus tahab veel tänapäeval meie juurde tulla läbi oma sõna, mis pärast ta ütleb: „Kui keegi armastab mind, küll ta peab minu sõna, ja minu Isa armastab teda ja me tuleme ja teeme eluaseme tema juurde.“ Kristus tuleb meie juurde läbi ristimise ning selle, et me uuesti sünnime ning meid uuteks inimesteks tehakse; läbi püha

¹⁹ haavad

õhtusöömaaja ning selle, et meiega hädas ühte hoitakse; et me oleme temas ning tema on meis. Ta tahab meie juures olla kuni ajastu lõpuni ning meid mitte orbudeks jätta. Rõõmustage, hädalised südamed, sündigu teile, mis Jumal iganes tahab. Olge rahul elus ja surmas ning ütlege: „Ka kui ma kõnniksin pimedas orus, ei karda ma kurja, sest sina oled minuga“. Ta tuleb ka mõistma kohut elavate ja surnute üle, kuid mitte ükspäinis tema ise, vaid ka Paulus tunnistas sellest, kui ta ütles: „Issand tuleb suure sõjakisa, erzengli²⁰ hääle ning Jumala pasuna saatel taevast alla, seal võtab ta oma lambakesed armsasti vastu, eraldab nad sikkudest ning ütles: „Tulge siia, minu Isa õnnistatud, pärige kuningriik, mis teile on valmistatud maailma rajamisest peale!““ Sellepärast peame me rõõmustama ning tema tulekut himuga ootama. Palgaline ootab õhtut, et saaks hingata²¹ ning järgmisel päeval uue jõuga üles tõusta. Me oleme selles ilmas töömehed, seepärast peame end mustaks tegema, et saaksime lahti päästetud, ning ütles: „Tule, armas Jeesus, tõtta kohtusse, lase meil näha sinu au palet, sinu jumalikku olemist, seda aidaku meil Jumal igavesti.“

IV. Kristus ei hülga kedagi, kes tema juurde tuleb. Seepärast nimetab prohvet teda hiljameelseks²² kuningaks. Ta ise ütles: „Tulge minu juurde kõik, kes olete vaevatud ja koormatud, ja mina annan teile hingamise! Võtke enda peale minu ike ja õppige minult, sest mina olen tasane ja südameilt alandlik.“ Siis astuge Kristuse juurde kindla lootusega ning julgesti, kes te nende pattude pärast kurvad ning koormatud olete, ta ei hülga teid. Ilmalike isandate ette, kellega saab harva kõnelda, astutakse suure kartuse ning värisemisega, mõnikord tõukavad nad teid eemale ning ei taha kuulda, mida see ülekohtune sundija²³ tegi. Aga seda ei ole meil tarvis karta. Kristus ei kisenda ega hõigu, tema häält ei saa uulitsatel kuulda, ta ei nurise ning ei ole hirmus, sest ta on see armuline kana, kes meid oma tiibade alla kogub; see õige karjane, kes kadunut jälle otsib, eksinu jälle tagasi toob, haavatud kinni seob ning nõtra kaitseb; kes seda, kes tema juurde tuleb, välja ei aja, sellepärast võivad kõik seda julgelt tema juurde astuda.

²⁰ peaingli

²¹ puhata

²² vagaks

²³ kohtunik

V. Kristus teeb meie juures suuri asju. Ta teeb meid õigeks, rikkaks ning kõrgeks.

Seepärast nimetab prohvet teda õigeks, kes pole õige ainult iseenda ees, sest ta on õige jumalasalane, kelle suust ei ole leitud ühtegi kavalust ja kes on pattudest eraldatud. Ta on hoopis see, kes meid õigeks teeb. Läbi tema tundmise saavad paljud õigeks, mispärast teda muidu „Issand, meie õigus“ nimetatakse, sest ta on meile Jumalast määratud õiguseks, pühitsuseks ning lunastuseks. Seepärast rõõmustage, teie mustad roojased patused, läbi Kristuse olete te puhtaks ning valgeks saanud, et te pühad ja süütud oleksite. Ta teeb meid rikkaks, seepärast läheb ta evangeeliumis Jeruusalemma suures vaikuses, ning kui ta ise selle üle kaebab, ütleb ta: „Rebastel on urud ja taeva lindudel pesad, aga Inimese Pojal ei ole, kuhu ta oma pea võiks panna.“ See aga on kõik meie heaks, sest te tunnete meie Issanda Jeesuse Kristuse armu. Kuigi ta on rikas, sai ta ometi teie pärast vaeseks, et te läbi tema vaesuse rikkaks saaksite. Rõõmustage selle pärast, vaesed, et Kristus on maa peale vaeseks tulnud, meie peale halastanud, meid taevas rikkaks ning oma armsate inglite sarnaseks teinud. Ta on seda kõike meie heaks teinud, et meile oma suurt armu näidata. Rõõmustage selle pärast, kõik ristirahvas, ning tänage teda seal igavesti. Ta teeb meid taevavürstideks ning isandateks. Seepärast on ta sulaseks saanud ning ennast alandanud, et ta meid ülendas. Rõõmustage, kõik kes te selles maailmas tühised ning teotatud olete, taevas peab teid austatama ning te peate pühade inglite sarnased olema. Laulge ning ütelge Kristuse auks ning enda rõõmuks: „Tema saab sulaseks ning mina isandaks, saab see alles vahe olema! Kes võiks küll olla heldem ja armulisem kui tema, see armas Jeesukene?“

VI. Kristus teab inimeste mõtteid ning nende südamed on tema kätes.

Nõnda teeb ta selles evangeeliumis, kui ta jüngritega koos metshobu omanikuga kõneleb ja valitseb tema südant, et ta hea meelega talle oma metshobu laenaks. Selle pärast peame me rõõmustama ning mõtlema, et kui selle maailma lapsed kristlaste vastu nõu peavad ning seda nõu salajas hoiavad, siis Jumal, kes salajasi asju valitseb ning südamed ja neerud proovile paneb, teab ja näeb seda. Selle pärast peame Jumala peale lootma ning koos kirikuga laulma: „Nad panevad meid proovile kui kavalad kirikuõpetajad, nad nõuavad meie verd, aga ehkki nad küll oma asju targasti ajavad, siiski käib Jumal teist teed.“ Kes on tema võimuses, need lükkab ta hauda selle eest, mis nad teevad tema ristiusulistele. „Kui mehe teed meeldivad Issandale, siis ta paneb tema vaenlasedki temaga rahu tegema.“ Laaban ning Eesav olid mõlemad Jaakobi, oma

väimehe ning venna peale nii vihased, et nad tahtsid ta suretada²⁴, aga Jumal andis tuge ning aitas, et nad talle kurja ei teeks. See peab ka meile sündima; seepärast peame selle peale lootma, oma südamed sellega kinnitama ning Jumala abi üle rõõmustama.

Palugem.

Ma tänan sind, au kuningas, mu armas Issand ning õnnistegija Jeesus Kristus, et sa oled tõeline igavene jumal; oled inimeseks saanud ning minu, vaese ära eksinud, kadunud ning hukka läinud pagana lunastanud ning vabaks ostnud, ning veel iga päev läbi sinu jumaliku sõna mind oma teenijaks kutsud, et ma sinu alam oleksin ning sind sinu armuriigis teeniksin, seni kuni sa mind oma rõõmuriiki võtad. Ma palun sind, minu truu lunastaja ning kaitsja, kes tahaksid kõigest, mis sul on, osa mulle anda, minu südamesse tulla, mind kõigi minu vaenlaste vastu jõuliselt kaitsta ning mulle armu anda, et ma sind, minu õnnistegija, tunneksin ning austaksin sinu ning sinu sõna pärast. Ma elan sinu tahtmise järgi, laotan enda riided sinu alla, rõõmustan üksnes sinu pärast, võtan sind vastu ning hoian sinust kinni, saan selles maailmas ajalikult õigeks, seal ihu ja hingega rikkaks ning pühade inglite sarnaseks, ning kiidan, austan ja teenin sind koos kõigi kõikide pühakutega järele jätmata ning ilma otsata. Aamen. Minu vaga meelega Issand ning õnnistegija.

Aamen.

²⁴ ära tappa

1649

Evangeelium kuuendal pühapäeval pärast kolmainupüha

Matteuse 5. peatüki põhjal

20 Sest ma ütlen teile: Kui teie õigus ei ole märksa suurem kui kirjatundjate ja variseride oma, siis te ei saa taevariiki!

21 Te olete kuulnud, et muistsele põlvele on öeldud: Sa ei tohi tappa! ja igaüks, kes tapab, peab minema kohtu alla.

22 Aga mina ütlen teile: Igaüks, kes oma venna peale vihastab, peab minema kohtu alla, kes aga oma vennale ütleb: „Tola!”, peab minema ülemkohtu alla, kes aga ütleb: „Sina jäle!”, peab minema tulepõrgusse.

23 Kui sa nüüd oma ohvriandi altarile tood ja sulle tuleb meelde, et su vennal on midagi sinu vastu,

24 siis jäta oma and altari ette ja mine lepi esmalt ära oma vennaga ja alles siis tule ja too oma and!

25 Ole varmalt järeleandlik oma vastasele, kuni sa oled temaga teel, et sinu vastane sind ei annaks kohtuniku kätte ja kohtuniku kohtuteenri kätte ja sind ei heidetaks vangi!

26 Tõesti, ma ütlen sulle, sa ei pääse sealt enne välja, kui oled tagasi maksnud viimsegi veeringu.

Selle evangeeliumi summa

Tänapäevases²⁵ evangeeliumis selgitab Issand Kristus kümmet püha käsku, meie kristliku usu teist peatükki ning kuuendat palvet ja õpetab meid, et me neid kümmet käsku ei sisemiste ega välimiste tegudega ei täida ning seetõttu Jeesuse Kristuse sisse peame uskuma, otsides tema seest seda õigust, millega kõlbab Jumala ette minna, ning oma usu kinnituseks lähedastega ära peame leppima. Sellel evangeeliumil on kaks osa. Esimeses õpetab Kristus meid, kuidas me Jumala ees õigeks ning igavesti õndsaks saada võime. Teises õpetab ta meid, et me oma

²⁵ Täna

ligimest ei tapaks ning talle mingilgi kombel kurja ei teeks, vaid peame palju enam kui me oleme talle kurja teinud või on meile kurja sündinud, temaga lepitama²⁶.

Selle evangeeliumi õpetus

I. Meie õigus peab olema parem kui kirjatundjatel ja variseridel „Kui ei ole,“ ütleb Kristus, „teie õigus parem kui kirjatundjatel ja variseridel, siis ei pääse te Jumala riiki.“ Variseride õigus seisnes enamasti järgmistes punktides. Esiteks õpetasid nad selliseid tegusid, mida Jumal ei olnud käskinud ja mille tegijaid Jumal ise süüdistab ning pajatab: „Ilmaeegu teenivad nad mind, õpetades õpetusena inimeste käskimisi.“ Teiseks arvasid nad, et kui keegi inimeste ees seista võib, siis peab ka Jumal sellega rahul olema, mispärast Kristus ütleb: „Häda teile, kirjatundjad ja variserid, te silmakirjatsejad, sest te sarnanete lubjatud haudadega, mis väljastpoolt paistavad küll nägusad, aga seestpoolt on täis surnuluid ja kõiksugust roisku! Nõnda paistate ka teie inimestele õigetena, aga seestpoolt olete täis silmakirjatsemist ja ülekohut.“ Kolmandaks, kui keegi käsu järgi väliselt hästi elas ning ei teinud suuri patte, ei vandunud valet, ei nõidunud, ei varastanud, ei rikkunud abielu, siis oli ta selle käsu täitnud, kuid ometi on see seadus vaimulik, meie aga lihalikud, müüdnud patu alla ning kogu meie õigus on kui üks roojane naiseriie tema haiguses. Neljandaks, inimene võib oma tegudega taeva ära teenida, kus ometi ükski liha seaduse tegude läbi õigeks ei saa. Me oleme kõik patused ning meil puudub au, mis meil Jumala ees olema peaks. Me pole vorteeninud²⁷ muud kui ainult nuhtlusi. „Nõnda ka teie: kui te olete teinud kõik, mida teil on kästud, siis öelge: Me oleme tühised sulased, me oleme ju teinud, mis meie kohus oli teha.“²⁸ Selline õigus nagu enne kirjatundjatel ja variseridel, on veel täna papistil²⁸ ja munkadel, kes kuradi õpetust õpetavad, keelduvad abiellu astumast ning põlgavad seda rooga, mille Jumal loonud on, kannavad hoolt, et inimeste silmis head välja paista, aga elavad ometi rängas patus. Nad ütlevad, et ei pea üksnes seadust täitma, vaid ka tegema enam kui seadus neilt nõuab, teistele oma heateod müüma ning nõnda endal ning teistel igavese elu välja teenima. Aga sellise õiguse eest peame meie end hoidma ning paremat nõudma. Seesama õigus on Jeesuse Kristuse õigus ning kallis teenistus. Selle õiguse annab meile Jumal Isa oma armust. Paulus kirjutab: „Sest teie olete

²⁶ ära leppima

²⁷ ära teeninud

²⁸ paavstil

armu läbi päästetud usu kaudu – ja see ei ole teist enestest, vaid see on and Jumalalt –, mitte tegudest, et ükski ei saaks kiidelda.“ Selle õiguse on Jeesus Kristus meile välja teeninud, sest tema on Jumala Tall, kes selle maailma patud kannab. Selle pärast ütleb Paulus: „See on kindlasti tõsi ning kallis au sõna, et Kristus Jeesus on sellesse maailma tulnud patuseid õndsaks tegema,“ ning Johannes ütleb: „Mu lapsed, seda ma kirjutan teile, et te ei teeks pattu. Aga kui keegi patustab, siis on meil ettepajataja²⁹ Isa juures, Jeesus Kristus, kes on õige, ning tema on lepitusohver meie pattude eest, kuid mitte üksnes meie, vaid ka terve maailma pattude eest.“ Selle õiguse valmistab meie sees Püha Vaim läbi Jumala sõna, mis võib meie hinged õndsaks teha, ning läbi usu, mille kaudu meil on elu Kristuse nimes. Seepärast, vaga ristiniimine, kui sa tahad igavesti õigeks ning õndsaks saada, siis ära looda variseridega koos omaenda tegude peale, veel vähem võõraste tegude peale. Kuna õige oma piskust elab, siis usu Issandasse Jeesusesse. Ta on Issand, kes on meie õigus, kelle Jumal meile tarkuseks ning õiguseks on loonud ning pühaduseks ning lunastuseks. Looda ka Jumala armu peale, sest nõnda on Jumal maailma armastanud, et ta oma ainusündinud Poja on andnud, et ükski, kes temasse usub, ei hukkuks, vaid et tal oleks igavene elu. Sest Jumal ei ole oma poega selleks siia maailma läkitanud, et ta selle maailma üle kohut mõistaks, vaid et maailm tema läbi õndsaks saaks.

II. Me ei tohi tappa. „Teie olete kuulnud“, ütleb Kristus evangeeliumis, „et vanemad mõistavad Moosese seadust nii, et seal on öeldud: „Sa ei tohi tappa.““ Mina aga ütlen, et te ei mõista seda käsku õigesti ning teie kirjatundjatest õpetajad ning variserid on seda halvasti selgitanud. „Igaüks, kes oma venna peale vihastab, peab minema kohtu alla, kes aga oma vennale ütleb: „Raka³⁰!“, peab minema ülemkohtu alla, kes aga ütleb: „Sina jäle!“, peab minema tulepõrgusse.“ Nende sõnadega õpetab Kristus meile, et inimene, olgu ta sõber või vaenlane, tapetakse esmalt tegudega, kui inimene kasutab omaenese käega rauda, puud, kivi, nõidust, mürki või midagi muud, mis ligimese tapab, või laseb ta teistel tappa; saadab ligimese kas läbi vale, kavala kaebuse ning valetunnistusega hukka ja laseb tal tema hädas kaduda³¹, kui ta teda tegelikult aidata võiks, aga võtab temalt tema igapäevase leiva ja peatoiduse ning lühendab muudmoodi muul kombel tema elu. Teiseks: inimene tapetakse vihaga, kui ta oma

²⁹ eestkostja

³⁰ aramea k tola, tobu

³¹ hukka saada

ligimese peale oma südames vihane on, aga ei lase sealjuures perevanematel³² ega ilmalikul kohtul mitte patte endid vihata, vaid kutsub igauht oma ligimest ilma süüta vihkama, nagu Kain oma venda Aabelit, Eesav oma venda Jaakobit ja juudid Issandat Jeesust vihkasid. Kolmandaks: inimese tapavad kombed, kui üks inimene teise peale halva pilguga vaatab või ei taha tema peale vaadata, nagu Laaban Jaakobi puhul ja Saul Taaveti puhul tegid. Neljandaks: inimene tapetakse sõnadega, kui tema suuga sõimatakse, teotatakse ning laidetakse, nõnda nagu juudid prohvet Jeremija oma keelega tapsid. Et nüüd ligimene mitmesugusel moel tapetakse, siis hoia end, vaga ristiinimene, et sa oma ligimese vastu kurjust üles ei näitaks, sest arm ei näita end kurjal kombel. Hoia end, et sa oma ligimest ei vihkaks, sest igauks, kes vihkab oma venda, on mörvar, ja te teate, et ühelgi mörvaril ei ole igavest elu, mis temasse jääks. Hoia end, et sa oma ligimest ei neaks, vaid selle asemel oma keelele needmise keelad ning õnnistad neid, kes sind neavad. Hoia end, et sa oma ligimest ei tapaks, sest tapjate osa on järves ja hauas, mis tule ning väävliga põletab.

III. Me peame oma ligimesega ära leppima. Seda õpetab meie Kristus, kui ta evangeeliumis ütleb: „Kui sa nüüd oma ohvriandi altarile tood ja sulle tuleb meelde, et su vennal on midagi sinu vastu, siis jäta oma and altari ette ja mine lepi esmalt ära oma vennaga ja alles siis tule ja too oma and! Ole varmalt järeleandlik oma vastasele, kuni sa oled temaga teel, et sinu vastane sind ei annaks kohtuniku kätte ja kohtunik kohtuteenri kätte ja sind ei heidetaks vangi! Tõesti, ma ütlen sulle, sa ei pääse sealt enne välja, kui oled tagasi maksnud viimsegi robi³³.“ Need vägevad sõnad tuleb tallele panna esiti nendel, kes on oma ligimest vihastanud ning talle kurja teinud, ja siis nendel, kes on vihastanud ja kellele kurja tehtud on. Need, kes on teisi vihastanud ja kurja teinud, peavad oma südames mäletama ning tundma, et nad on kurja teinud ning patustanud, et nad oma ligimest on vihastanud. Nad peavad teda paluma, et ta tahaks neile nende süüteo andeks anda ja nendega ära leppida ning et lepitus seda vissimb³⁴ ning tõesem oleks, töötama, et nad talle edaspidi enam kurja teha ei taha. Seda peavad nad seetõttu, et Kristus seda käskinud on, öeldes: „Mine ning lepi oma vennaga ära“. Kui nad pole oma ande altaril ohverdanud, see tähendab, oma Jumalat teeninud, palvetanud ega armulaual käinud, ei saa nad ka Jumalale meele järele olla, kuni nad oma ligimesega ära ei lepi, sest

³² perepeadel

³³ veeringu

³⁴ kindlam

nende käed on verised. Need aga, kes on vihastanud ja kellele on kurja tehtud, peavad oma ligimesele tema eksituse andeks andma ning seda kogu südamest, nagu Kristus mujal pühakirjas õpetab, ning seda peavad nad seepärast tegema, et nende ligimene nende vend on, et nad veel temaga tee peal on, enne kui nad taevasse lähevad. „Siin antakse kõik patud andeks,“ nagu me laulame, ning need, kes ei taha andeks anda, heidetakse põrguhauda ja igavesse hukatusse. Seepärast, vaat ristiinimesed, andke andeks, siis antakse ka teile andeks, kannatage teineteise armu sees ning olge usinad pidama üksmeelt vaimus läbi selle rahupaela. „Kui te aga üksteisega purelete ja kisklete, siis vaadake, et te üksteist hoopis alla ei neela!“

Selle evangeeliumi lohutussõnum

I. Kristus on meile selle õiguse saanud. Seepärast jutustab ta evangeeliumis: „Kui teie õigus ei ole parem kui kirjatundjatel ja variseridel, siis ei pääse te Jumala riiki.“ Nende sõnadega heidab Kristus kõrvale kirjatundjate ning variseride õiguse ja pakub selle asemel meile oma täielikku õigust, mis Jumalale sobib, mille ta meile saanud on oma pühaduse ning õigusega, oma kannatuse ning surmaga ning oma rõõmsa ülestõusmisega. Tema ei ole kellelegi ülekohut teinud ning tema suust ei ole ühtegi pettust pärinenud, ta oli kuulekas kuni surmani ja kuni ristisurmani. Ta on meie patu pärast kohtunikule loovutatud ning meie õiguse pärast üles äratatud. Pärispattu tõttu oleme me kõik patused, sest kogu meie nõudmine on vaid kuri noorest põlvest peale. Seda head, mida me tahame, me ei tee ning seda kurja, mida me ei taha, me teeme. Seepärast neab meid seadus ning ütleb: „Äraneetud olgu see, kes ei täida kõiki selle käsu sõnu ja nende järgi ei toimi.“ Kui meile ei anta meie patte andeks, tahab õige kohtumõistja elavatele ja surnutele viimsel päeval öelda: „Minge ära minu juurest, teie äraneetud, igavesse tulle, mille kurat ja tema ingel on valmistanud.“ Selle pärast laulame me õigesti koos selle ristikirikuga: „Ma olin kuradi vang, olin surmas ära kadunud, minu patt, milles ma sündinud olin, vaevab mind ööd ja päevad, ma kukun aina sügavamale sinna sisse, minu elu ei ole kõlbeline, patt on mind ümbritsenud.“ Et meid nüüd sellisest hädast päästetakse, on Jumal meie peale halastanud ning läkitanud oma poja, naisest sündinu ning käsu alla heidetu, et ta need, kes käsu all elasid, lunastaks. Jumala pojaga on kiri täide läinud, ta on sellega oma isa viha talitsenud, mis meie kõikide peale käis. Sest Jumal on selle, kes ühestki patust midagi ei teadnud, meie ees patuks teinud, et me saaksime temas selle õiguse,

mis mis Jumalale sobib. Tröösti end sellega, vaga ristiinimene, ning kui sind sinu patud, milles sa sündinud ning elanud oled, ahastama panevad, sinu süda vabiseb ja kurat sind vaevab, põrguhaud sind heidutab ja käsk sind ära neab, siis järgne Jeesusele Kristusele, oma lunastajale ning õnnistegijale, tema teeb sind oma tunnistuse läbi õigeks. Tema on käsu ots, kes temasse usub, see on õige. Ütle seepärast Pauluse sõnade järgi: „Et me nüüd oleme saanud õigeks usust, siis on meil rahu Jumalaga meie Issanda Jeesuse Kristuse läbi.“ Kui meil on rahu Jumalaga, siis ei ole meil tarvis karta käsku, pattu, kuradit, põrguhauda ning teisi, kes võivad meid kiusata. Sest et me teame, et inimene ei saa käsu järgi tegusid tehes õigeks, vaid ainult läbi usu Jeesusesse Kristusesse, kelle Jumal on pannud armujärjeks läbi usu tema veresse, et näidata oma õigust üles sellega, et tema patud andeks annab.

II. Kristus näeb heal meelel, et meie käsi hästi käib ja me õndsaks saame. Seepärast jutustab ta evangeeliumis: „Kui teie õigus ei ole parem kui kirjatundjatel ja variseridel, siis ei pääse te Jumala riiki.“ Selle pärast õpetab ta meile, kuidas me Jumala seadust mõistma ning hoidma peame, ja seepärast manitseb ta meid, et me peame Jumalat puhta südamega teenima, pühad käed üles tõstma ning oma ligimesega ära leppima, et me Jumala juures armu ning pattude andeks andmise saaksime ning igavesti hukka ei läheks. Kurat saadab meid heal meelel hukka ja tahab meid kõiki alla neelata. Ta nõuab meie ihu, hinge, vara ning au. Maailm rõõmustab mõnikord, kui vagade käsi halvasti käib, ning ütleb: „Paras, säh.“ Aga Kristus koos isa ning Püha Vaimuga ei mõlguta meie vastu selliseid mõtteid, ta tunneb elust rõõmu, ta näeb heal meelel, et meie käsi siin ajalikult ning seal igavesti hästi käib. Jumal ja inglid taevas rõõmustavad, kui inimene õigeks ja õndsaks saab, seepärast pajatab ta: „Nii tõesti kui ma elan, ei ole mul hea meel õela surmast, vaid sellest, et õel pöörduks oma teelt ja jääks ellu“. Seda näeme me selgesti evangeeliumis. Selleks, et meie käsi siin ajalikult hästi käiks, keelab ta teistel meile kahju teha: meie ihul, elul, varal, aul ning kõigel, mis meil on, et halva teo tegija tapjaks ei saaks ning et Jumal ning inimesed teda tema kurjade tegude pärast ihus ja hinges ei nuhtleks. Et meie käsi igavesti hästi käiks, käsib ta meil oma ligimesega ära leppida, et me ikka Jumala silmis armu leiaksime. Ning et me õndsaks saaksime, manitseb ta meid, et me peame nõudma õiget õigust, mille tema ise on meile saatnud ning tahab oma armust anda. Tema paneb meile selga õnneriided ning ehib meid õiguse kuuega. Tröösti end, kurb ristikandja, ning kui sa näed, et maailm rõõmustab sinu viletsuse pärast ja kurat paneb läbi

Jumala lubaduse ikka enam ja enam risti sinu peale, siis jookse Jumala juurde. Tema on hädas sinu juures, ta kisub sind välja ning teeb auliseks, ta annab sulle pika ea, ta näitab sulle sinu õnne ning sina ütled: „Nii tean mina tõesti, et kes Jumalat teenib, seda trööstitakse kiusatuse järel ning päästetakse viletsusest ning nuhtluse järel leiab ta armu.“ Kui kurat sind kiusab sinu pattude pärast ja ütleb, et sa oled ära neetud igaveseks surmaks, pead põrguhauas surema ning hukka minema, siis lohuta ning rõõmusta end, sest Kristus gännib³⁵ sulle heal meelel igavest elu. Ta on tulnud patuseid õndsaks tegema, et nad saaksid elu ja kõike head. Pajata seepärast oma hirmunud südamele koos Paulusega rõõmsasti ning ütle: „Kui ka patt on võimust võtnud, seal on ometi arm palju vägevamaks saanud, et nõnda kui see patt on valitud surmaks, nõnda ka valitseb see arm läbi õiguse igaveseks eluks Jeesus Kristuse läbi.“

Palugem.

Ma tänan sind, mu Issand ning õnnistegija Jeesus Kristus, et sa oled oma jumaliku tahtmise mulle teada andnud ning õpetanud, kuidas ma käsu järgi oma ligimest ei tohi tappa ega talle muul moel kurja teha, vaid pean teda palju enam armastama ning kui ta mind vihkab, talle andeks andma; ja et ma ei pea täielikult seadust järgima, vaid et võin üksnes läbi sinu õndsaks saada. Ma palun sind, minu truu õnnistegija Issand Jeesus Kristus, hoia mind variseride õiguse eest ning anna mulle oma jumalikku armu, et ma oma ligimest ei tapaks, vaid hoopis armastaksin, ja ei teeks kurja, vaid annaksin talle andeks, kui tema minu vastu eksib, et mind ei suletaks igaveseks põrgu vangitorni. Oo Issand Jeesus, sa näed heal meelel, et mu käsi peab siin hästi käima ning ma pean seal igavesti õndsaks saama, sest sina ise oled selle õiguse mulle saanud. Anna mulle oma õigus, pane mulle selga õnneriided ning ehi mind õiguse kuuega, et ma igaveses õiguses ning taevalikus rõõmus sinu juures oleksn ning sinu juurde jääksin. Aamen, Issand Jeesus Kristus, minu õigus.

Aamen.

³⁵ soovib

5. Heinrich Stahli jutluste tänapäevastamise analüüs keeletasandite kaupa

Analüüsipeatükis keskendutakse sellele, millised keelenähtused osutusid Stahli jutluste tänapäevastamisel aktuaalseks ja kuidas tekkinud küsimused lahendati. Stahli jutluste ortograafilisi ja morfoloogilisi eripärasid ei ole tänapäevastamisel säilitatud, kuid süntaksi ja leksika puhul on olnud võimalik jätta teksti sisse ka stahlipärasuste näiteid. Analüüs on eeskätt deskriptiivne ega üritagi kõiki Stahli keele eripära keelajaloolisi põhjuseid selgitada.

5.1 Ortograafia

Stahli ortograafia erineb tunduvalt tänapäeva eesti keele ortograafiast. Seetõttu on tulnud jutluste tänapäevastamisel kõrvaldada nähtused, mis ei vasta tänapäevastele ortograafiareeglitele, ning Stahli ortograafiakasutuse näiteid pole tänapäevastatud tekstis säilitatud. Kõrvaldatud on kõik võõrtähed sõnadest, kus neid tänapäeva eesti kirjakeeles ei esine, näiteks *offrima* asemel on *ohverdama*, ning teiste ortograafiliste kõrvalekaldumiste seas on eemaldatud Stahli ajal levinud olnud vokaali pikendusmärk *h*, mis esines näiteks sõnas *kuhljalick*, ja topeltkonsonanti märkivad *m̃* ja *ñ*.

Teksti tänapäevastamisel oli üheks probleemiks kindlaks tegemine, kas Stahli tekstis esinevate kõrvalekallete puhul on tegemist keelevigadega või hoopis murdejoontega.

Stahli jutlused on tänapäevastatud eesti kirjakeelde, aga ajal, kui Stahl oma teosed kirja pani, inimesed kirjakeelt ei rääkinud, vaid kasutasid oma kodukoha murret. Sõnu, milles Stahl on kasutanud sõnaalgulist *h*-d (nt *aukude* asemel *hauckut*) või teistsuguseid esi- ja järgsilpide vokaale kui tänapäeval, pole stahlipärase ortograafiaga üles kirjutatud, et teksti ortograafilist ühtlust mitte lõhkuda. Mõne tekstis esineva murdesõna, näiteks *isi*, leiab „Väikesest murdesõnastikust“ üles ja selle esinemist murdekeelsena ei ole põhjust kahtluse alla seada, aga kõikide murdelisena mõjuvate sõnade murdelist päritolu tuvastada ei õnnestunud ja üksikust sõnast murdekeele ortograafia tekstis illustreerimiseks ei piisa.

Jutlustes kasutusel olevad isiku- ja kohanimed on kirjutatud selliselt, nagu need on kirjas 1999. aasta piibliväljaandes, nt *Maarja*, *Sakarja*, *Taavet*, *Eesav*, *Jaakob*, *Betfage*, *Siion*,

Nebukadnetsar, Belsassar, Joosep, Laaban, Saul, Jeremija. Stahl on need kirjutatud saksapäraselt, nt *Maria, Zacharias, David, Esau, Jacob, Bethphage, Sion, Nebucadnezar, Belsazar, Joseph, Laban, Saul, Jeremia.*

Teatud isiku- ja kohanimede puhul esineb eri piiblitõlgete vahel üksikuid vastuolusid, nt 1968. aasta piiblitõlkes on *Jeruusalemma* asemel *Jeruusalem* ning *Jaakobuse* asemel *Jakoobus*. P1968 on olnud küll väga pikalt kasutusel ja mõned kristlased eelistavad seda P1999-le, kuid ka selliste vastuoluliste nimekirjutusjuhtumite puhul on lähtunud ainult P1999-st, eriti kuna vastuolulistest nimedest leiab laiemat kasutust ainult *Jeruusalemm*, teiste nimede osas on eri piiblitõlgete nimekirjutus samasugune.

5.2 Morfoloogia

Stahli tekstid on morfoloogiliselt varieeruvad, neis esineb nii tänapäeva eesti kirjakeele morfoloogiast erinevaid kui ka sellega sarnanevaid jooni.

Oma grammatikas on Stahl välja toonud, et eesti keele käändevormid on samad kui saksa keeles ja käänamine on lihtne, sest sõna tüvi ei muutu, sõnale tuleb ainult tüvevokaal ja käändelõpp juurde liita. Stahl ei käsitle astmevaheldust (Kasik 2011: 28), kuid tema jutlustes leidub siiski vorme, milles on võimalik astmevaheldust ära tunda. Stahli grammatikas esinevad ka ainult kuus käänat: nominatiiv, genitiiv, daativ, akusatiiv, vokatiiv ja ablatiiv, millest on saksa keelega ühised kõik peale vokatiivi, mis on pärit ladina keelest (Kasik 2011: 28). Tänapäevastatud jutlustes on kasutatud käändeid nii, nagu neid tänapäeval kasutatakse, aga selleks tuli kõigepealt Stahli jutluste teksti tundma õppida, et kindlaks teha, milliste tollaegsete väljendusvahenditega on Stahl tänapäevaseid käändevorme edasi andnud.

Morfoloogiapeatükis käsitletakse seda, milliseid sõnu on Stahl astmevahelduslikult kasutanud ja mida pole olnud vaja muuta; milliseid muudatusi on tulnud teha silpide arvus, kuna Stahli tüvekasutus erineb tänapäevasest; kuidas on asendatud Stahli käändsõnavorme tänapäevastega ja kuidas on asendatud tegusõnavorme.

5.2.1 Astmevaheldus

- Stahl ei mõistnud eesti keele astmevaheldust. Stahli ortograafia on ebaühtlane ja selle põhjal ei saa oletada, kuidas mingi vältevahelduslik vorm häälduma pidi, aga laadivahelduslikes sõnades kasutab ta seal, kus tänapäeval on nõrgaastmeline vorm, tihti hoopis tugevaastmelisi vorme, näiteks sõnas *käsk*. „Heinrich Stahli tekstide sõnastiku“ järgi kasutab Stahl seda kujul *kescko* singulari nominatiivis, genitiivis ja partitiivis kokku 190 korda ja kujul *kescku* singulari genitiivis ja singulari partitiivis kokku 17 korda. Nõrgaastmelisi vorme sellel singulari genitiivis ei esine. (Habicht jt 2015: 198)

- 1649: ...*ninck leckitanut omma Poja / sündinut öhest Naisest / ninck ke **Kescko** alla heitetut / eth temma needt / kumbat **Kescko** all ollit / lunnastas.*
- 2017(: 42): *Ta on Jumala läkitatud ning puhtast neitsist sündinud inimene, kes need, kes **käsu** all elasid, **käsu** alt ära päästis.*
- Lisaks sõnadele, milles Stahl kasutab tugevas astmes, esineb tal ka sõnu, mis on ainult nõrgas astmes. Sõna *reig* kasutab Stahl ainult nõrgas astmes ja tüvest kaob sulghäälik *g*. Sõnastiku järgi pole Stahl selle sõna tugeva astme vorme käänamisel kordagi kasutanud ning pluurali genitiiv esineb kujul *reijade* ja *rejade* kokku 14 korda nõrgas astmes (Habicht jt 2015: 362). Tänapäeva eesti keeles on selle pluurali genitiiv tugevas astmes *reigade*.
 - 1641: ...*semperrast sahp temma keick meije **reijat** parrandama...*
 - 2017(: 48): *Kristus on meie arst, seepärast parandab ta kõik meie **reijad**...*
- Stahlil esineb sõnu, mille puhul on aimata astmevaheldust, näiteks sõnades *vägi*, *mägi* ja *käsi*. Sõnadel *vägi* ja *mägi* esinevad nõrga astme vormid, milles sulghäälik *g* kaob, sõnas *käsi* kaob *s*-täht. Lisaks nõrga astme vormidele esineb Stahlil nendes sõnades ka tugeva astme vorme, kuigi nõrga astme vormid on ülekaalus. Stahlil jutlustes esinevad nõrga astme vormid *wehje*, *mehje*, *kehje*. Sõna *wehje* esineb sõnastiku järgi Stahli tekstides singulari genitiivis ja osaliselt ka singulari pluuralis kokku 150 korda. Tugevaastmelistes vormidest esinevad *wegki*, mille hulgas võib olla nii singulari nominatiivi, genitiivi kui ka partitiivi vorme, 89 korda, ning *weggi*, mille hulgas võib olla nii singulari nominatiivi kui ka genitiivi vorme, 34 korda. (Habicht jt 2015: 515) Sõna *mehje* esineb singulari genitiivis 77 korda. Tugeva astme vorm *megkide* esineb pluurali genitiivis ainult ühe korra. (Habicht jt 2015: 267) Sõna *käsi* nõrga astme vorm *kehje* esineb singulari genitiivis kokku 107 korda ja pluurali genitiivis 74 korda ning tugeva astme vorm *kesside* pluurali genitiivis 1 korra. (Habicht jt 2015: 197)
 - 1641: *Erranis temma on üx Waimolick Kunningas / ninck temmal on üx Waimolick Rickus / kumb mitte möhckade / echk ilmlicko **wehje** kahs **piddatut sahp**.*

- 2017(: 44): *Ta on hoopis vaimulik kuningas ning tal on vaimulik riik, mida ei peeta üleval mõõkade ja ilmaliku väega...*
- 1641: *Essimax kudit iix Rickus sest **wehjest** / se ilma sees...*
- 2017(: 44): *...esiteks kui väeriik selles maailmas...*
- 1641: *Jummal issi ütlep / minna ollen omma Kuninga sisse sehtnut omma põha Sioni **mehje** pehle.*
- 2017(: 43): *Jumal ise ütleb: „Aga mina olen seadnud oma kuninga Siionile, oma pühale **mäele**.”*
- 1641: *Christus tehpe needt möttet neist Innimessest / ninck nende süddamet ommat temma **kehje** sees.*
- 2017(: 50): *Kristus teab inimeste mõtteid ning nende süddamed on tema **kätes**.*
(Saksakeelses lauses on sõna *Hand* ainsuses ja Stahl jäljendab seda, aga tänapäeval antakse sama kujundit edasi mitmusega)

5.2.2 Muutused silpide arvus

- Ajal, mil Stahl oma teosed kirjutas, ei olnud sise- ja lõpukadu veel lõpule jõudnud ning Stahli jutlustes on alles pikemad ja arhailisemad vormid, mida esineb ka „Leyen Spiegelis“. Hilislaanemeresoome algkeelest pärit sõna *au* on Stahli kirjas nii kujul *auwo* kui ka *auw*. Tänapäeval on see ühesilbiline sõna, mis on olnud algselt kahe- ja kolmsilbiline. Ei ole teada, kas sõna *auw* on kirjutatud sellisel kujul seetõttu, et sõna oli juba hakanud lühenema, või on tegemist kõigest kirja- ja sõnapiiride varieeruvusega. Sõnastiku järgi esineb *auwo* singulari noomenis, genitiivis ja partitiivis kokku 322 korda, *auw* samades käänetes aga ainult 115 korda (Habicht jt 2015: 53). *wu*-silp esineb Stahli kirjas ka sõna *auwustama* kõigis vormides. Silp esineb ka sõnades *rauwo* ja *nouwo* ning nende teistes vormides.
- Stahl kasutab mõne sõna käänamisel *da*-silpi, mida nendes sõnades tänapäeval ei ole, ja nende silpide kasutamise põhjused on küsitavad. Sõnas *õige* kasutab Stahl singulari nominatiivis, genitiivis ja partitiivis vormi *oigke*, mille lõpus *da*-silpi ei ole ning see

silp esineb teistes käänetes varieeruvalt, näiteks võib elatiiv olla nii *õigkedast* kui *oigkest*.

Sõnas *kartada* esineb samuti üleliigne *da*-silp. Tegemist on infinitiiviga, mis esineb Stahli tekstides sellisel kujul 9 korda (Habicht jt 2015: 142), aga põhjust, miks on selle sõna lõpus *da*-silp, ei ole selles töös olnud võimalik määrata.

- Stahli jutlustes esineb ka sõnu, mis on tänapäeva keeles kontraheerunud, aga mis Stahli tekstis esinevad veel pikalt. Stahl kasutab sõnu *heategemisede ja innimessede*, mis tänapäeva eesti keeles on *heategemiste ja inimeste*. Mõlemas sõnas on vokaal *e* välja langenud ja *de*-silp on tugevnenud *te*-silbiks.
- Lisaks üleliigsetele silpidele ja lühenenud silpidele esineb Stahlil ka sõnu, mida ta kasutab lühemalt, kui need tänapäeva kirjakeeles kasutusel on, ning kuhu on tulnud teksti tänapäevastamisel silpe juurde lisada. See puudutab peamiselt *ta*-silpide tegusõnade umbisikulise tegumoe vorme ning käändsõna *de*-mitmuse vorme. *ta*-silp puudub näiteks umbisikulise tegumoe mineviku kesksõna vormis *ülleskirjutut*, mis tänapäeval on *üles kirjutatud*. Sõnavormis *wannambast*, mis peaks kajastama mitmuse, puudub Stahlil mitmuse tunnus *te*.
 - 1641: *Temma on kombest löidut / kudit üx Innimenne / temma tullep neist wannambast se leeha perrast...*
 - 2017(: 43): *Tema välimus on nagu inimesel, ta põlvneb nendest esivanematest ihu poolest...*

Mitmuslikkust väljendab Stahl sageli teiste vahenditega, vt 5.3.

5.2.3 Käändsõnavormide kasutamine

Stahli grammatika oli saksapärase ja ei kirjeldanud kõiki eesti keele käändeid. Sama kehtib ka järgnevate grammatikate kohta. Näiteks esitas ka Gutsclaff oma grammatikas ainult viis kääned, aga Gutsclaffi grammatika põhjal võib väita, et ta on tundis eesti keele omapära ja käänamissüsteemi paremini kui Stahl ning märkas paljude eri käändevormide olemasolu, kuigi ei saanud neid toleaeagse grammatikaraditsiooni raames kirjeldada. (Kasik 2011: 30) Kuna Stahli käändekasutus erineb tänapäevasest, on tulnud seda jutluste tänapäevastamisel muuta.

Stahl kasutab tihti tänapäevaste sisse- ja seesütleva käände vormide asemel kaassõnaühendit postpositsiooniga *sisse* või *siddes*.

- 1649: *Ellakem auwsasti / kuds pehwa ajal / ep mitte lihka söhmse / ninck lihka johmse **siddes**...*
- 2017(: 47): *Elagem kombekalt nagu päeva ajal, mitte prassimises ega purjutamises...*
- 1649: *Trohsti hend sest / wagka Risti Innimene / ninck kus sünd sünnno Pattut / kumba **sees** sinna sündinut / ninck ellanut / ahastawat...*
- 2017(: 57): *Tröösti end sellega, vaga ristiinimene, ning kui sind sinu patud, milles sa sündinud ning elanud oled, ahastama panevad...*
- Stahl kasutab *sisse* prepositsioonina saksa keele eeskujul, aga eesti keeles on see postpositsioon.
 - 1641: *...meie usume **sisse** Jesum Christum, Jummalä ning Maria Poja / meie Issanda ninck Lunnastaja...*
 - 2017(: 41): *...et me usume **Jeesusesse Kristusesse**, Jumala ning Maarja pojasse, meie Issandasse ning lunastajasse...*Sobiks ka *Jeesuse Kristuse sisse*, mis võimaldaks kaassõna säilitada, kuid *Jeesusesse Kristusesse* on lühem ja ei kõla nii vanamoodsalt, mistõttu on valitud illatiiv.
- Stahl on kasutanud väliskohakäändelist kaassõnaühendit, aga tänapäeval on selle asemel sisekohakäände vorm.
 - 1641: *Sest / eth Zacharias enne on kuhlutanut / eth temma pididi tullesma / ninck söitma öhhe metzhobbo **pehle** / ninck öhe warsa **pehle**...*
 - 2017(: 42): *Sest Sakarja on ette kuulutanud, et ta tuleb ning sõidab metshobu ja tema warsa **seljas**...*
- Kaassõna *kaas* on tänapäeva eesti keeles lühenenud, sulanud kokku eelneva sõnaga ja muutunud käändetunnuseks *-ga*, moodustades komitatiivi. Kaassõna *kaas* tänapäevastatud tekstis kaassõnana ei esine.
 - 1649: *Eth meije sihs olleme öigex sahnut lebbi se Uscko / on meile Rahwo Jummalä **kahs** / lebbi meije Issanda Jesum Christ.*

- 2017(: 57): „*Et me nüüd oleme saanud õigeks usust, siis on meil rahu Jumalaga meie Issanda Jeesuse Kristuse läbi.*“

Stahl ei kasuta kõiki käändeid sellisel kujul nagu tänapäeval, samuti tema tekstides kõiki tänapäeva käändeid ei esine.

- Adesiivi asemel kasutab Stahl mõnes sõnas hoopis illatiivi.
 - 1641: ...*kussa Christus oõma Issa ninck põha Waimo kahs / keick / mea taiwa ninck mah sees on / tarckalist wallitzep / ninck wegkiwast **üllespiddap**.*
 - 2017(: 44): ...*kus Kristus oma isa ning Püha Vaimuga kõike, mis taevas ja maal on, targasti valitseb ning vägevasti **üleval** peab.*
- Stahlil pole terminatiivi.
 - 1641: ...*õhest merrest sel tõisel / ninck amn. sest wehst / emmis se ilma otza...*
 - 2017(: 43): ...*ning alates veest emmis maailma otsani...*
ilma otsa sobiks küll tänapäevastatud tekstis alles jätta, aga kuna *ilm* on asendatud igal pool piiblikeele eeskujul *maailmaga*, pole seda varianti kasutatud
 - 1649: ...*temma olli kuhjlalick emmis Surma / ja emmis Risti Surma...*
 - 2017(: 56): ...*ta oli kuulekas kuni surmani ja kuni ristisurmani...*
- Stahli ablatiivil on kaks lõppu (Kasik 2011: 28), millest -lt vastab tänapäeva ablatiivile ja -st tänapäeva elatiivile. Järgnevates näidetes on Stahli käändelõpuvalik vastupidine sellele, mis tänapäeva eesti keeles tavaks ning seal, kus oleks vaja ablatiivi, kasutab Stahl hoopis elatiivi.
 - 1641: ...*erranis kahs / ninck issipeines / eth temma meid lunnastanut / ninck **kallist ostnut** on.*
 - 2017(: 48): ...*vaid ka selle pärast, et ta on meid lunastanud ning **kallilt ostnud**.*
 - 1641: ...*sest **ristist** wegkiwast errapehstap...*
 - 2017(: 44): ...*ristilt vägevasti ära päästab...*
Stahli algset varianti ei saa tänapäevastatud tekstis säilitada, kuna *ristist päästma* jätaks mulje, nagu oleks vaja inimesi päästa risti eest.
- Stahl kasutab eesti keeles saksa keele eeskujul ablatiivikujulist genitiivi. Eesti keeles kujunes ablatiivikujulise genitiivi käändetunnuseks -st ning nimisõnafaasis esines ka artiklite funktsioone täitvaid sõnu, mis veelgi süvendasid genitiivi saksapärasust.

- 1641: Christus on see towotut tössine Messias / ninck õnnistegkija **sest ilmast...**
- 2017(: 42): *Kristus on tõotatud tõeline messias ning selle maailma õnnistegija...*
- 1641: *Sinna tüttar Sionist rõhmusta hendes wehgka / ninck sinna tüttar Jerusalemmist ichka.*
- 2017(: 47): „Ole väga rõõmus, **Siooni tütar**, hõiska, **Jeruusalemma tütar!**“
- 1641: *Sest kuhlema on parramb kui Offrima / ninck tehhalle pannema / parramb / kut se raswo neist Oinast.*
- 2017(: 45): *Vaata, sõnakuulmine on parem kui tapaohver, tähelepanu parem kui jäärade rasy.*
- 1641: *Meije ep tapleme mitte leehalickul kombel / sest needt wapit meije soddast ep ommat mitte leehalickut...*
- 2017(: 44): *Sest ka lihalikus ihus elades ei sõdi me selle loomuse järgi, meie võitluse relvad ei ole ju lihalikud...*
- Kuigi enamasti on ablatiivikujuline genitiiv tänapäevastatud jutlustes asendatud, on olnud üksikutel juhtudel võimalik ka ablatiivi-konstruktsiooni säilitada.
 - 1641: *Echk kül nüüdt **suhremb hulck neist Judallisest** temma errapõlgknut ommat...*
 - 2017(: 42): *Ehhki suurem hulk juutidest ta ära põlgas...*

5.2.4 Pöörd sõnavormide kasutamine

Lisaks käändsõnavormide teistmoodi kasutamisele kasutab Stahl teistmoodi ka mõningaid pöörd sõnavorme.

- Viis, kuidas Stahl kõneviise kasutab, erineb tänapäevasest. Imperatiivi pluurali vormid on tal *t-lõpulised*, nt sõnades *rõõmustaket, kiitket, laulket*.
- Stahl ei osanud kahte eesti keele infinitiivi, *ma*-infinitiivi ja *da*-infinitiivi õigesti kasutada, sest saksa keeles on ainult üks infinitiiv. Enamasti kasutab Stahl *ma*-infinitiivi *da*-infinitiivi positsioonis.
 - 1641: *...nende innimessede süddamet woip **põhrma...***

- 2017(: 43): *Ta võib pöörata inimeste südamed...*

Üksikjuhtudel esineb tal siiski ka vastupidist kasutust.

- 1649: *...needt Pattuset önsax **teha...***
- 2017(: 54): *...Kristus Jeesus on sellesse maailma tulnud patuseid õndsaks tegema...*

5.3 Süntaks

Kuna Stahli emakeel oli saksa keel, on tema eesti keele süntaks saksapärase, kuid selles on ka nähtusi, mis on eesti keeles kodunenud. Jutluste tänapäevastamisel on süntaksit muudetud seal, kus vaja, ning võimaluse korral säilitatud ka stahlipärast lauseehitust, kuna eesti keele süntaks pole nii jäik, et Stahli jutluste süntaks sellega igas aspektis vastuollu läheks. Ortograafia ja morfoloogia puhul sellist võimalust pole, sest kui ortograafiaga ja morfoloogiaga liiga vabalt ümber käia, on tulemuseks keelevead, mis ei mõju tekstis hästi.

Süntaksi analüüsis on kirjeldatud nii Stahli keeles esinevaid süntaksinähtusi, mis on tänapäevastatud tekstis muudetud, kui ka neid, mida on säilitatud. Mõni nähtus võib esineda mõlemas kategoorias, kuna otsuse tegemisel on arvestatud ka sellega, kas lauset on võimalik asendada piiblitsitaadiga.

5.3.1 Tänapäevastatud süntaksinähtused Stahli keeles

- Stahl kasutab teistsugust sõna *olema* rektsiooni. Näitelause on tänapäeva eesti keeles rektsioon *olema kelle?*, aga Stahliil on *olema kellele?*.
 - 1641: ...*kumb peap ollema neile Sioni ninck Jerusalemmi tüttrelle...*
 - 2017(: 47): ...*mis peab olema Siioni ja Jeruusalemma tüttardel...*
- Stahl kasutab teistsugust sõna *käskima* rektsiooni kui tänapäeval. Stahli rektsioon on *käskima kellele?*, aga õige oleks *käskima keda?* või *käskima kellel?*. Sobiks ka *käskis neil*.
 - 1641: ...*Meister Jesus neile kescknut olli...*
 - 2017(: 41): ...*meister Jeesus neid käskis...*
- Stahliil pole *läbi kelle?/läbi mille?*, vaid *läbi keda?/läbi mida?*, mis on otsene saksa keele mõju.
 - 1649: ...*ninck eth minna se Sehduſe töitelickult mitte piddama woin / et minna läbbi sünd üxpeines öigkex ninck önsax sahma woin.*
 - 2017(: 58): ...*ja et ma ei pea täielikult seadust järgima, vaid et võin üksnes läbi sinu õndsaks saada.*

Selles näites on kopeeritud saksa reksioonimalli *durch* + *Akkusativ*. Lauses esineb saksa reksioonimall järgmiselt: *daß ich **durch dich** allein gerecht und ewig selig werden könne*.

- Aegade kasutus on Stahlil saksapärase ning tema eestikeelse teksti ajavormid langevad üsna täpselt kokku saksakeelse teksti ajavormidega. Perfekti puhul kasutab Stahl perfekti, preteeritumi puhul imperfekti ja pluskvamperfekti puhul pluskvamperfekti.
- Eesti keeles väljendatakse tulevikku preesensiga, aga Stahlil on saksa keele *werden*-futuurumi eeskujul kasutusel *saama*-tulevik. Ametlikult seda eesti keeles eraldi ajavormina ei kasutata, aga ühe tuleviku märkimise võimalusena pole see keelest kuhugi kadunud. *saama*-tuleviku näiteid esineb Stahli jutlustes ohtrasti, aga teksti tänapäevastamisel on need kõik kõrvale jäetud, sest *saama*-tulevik on eestlastele argikeelest tuttav ja nad ei pruugigi seda tajuda otseselt Stahli keele eripära säilitamiseks mõeldud näitena.
 - 1649: *...eth ep temma Tappijax / ninck omma kurja Tegko perrast Ihus ninck Hinges Jummalast ninck Innimesest **nuchteltut sahp***.
 - 2017(: 57): *...et halva teo tegija tapjaks ei saaks ning et Jumal ning inimesed teda tema kurjade tegude pärast ihus ja hinges ei **nuh**tleks*.
Saksakeelses lauses on *werden*-futuurumi kasutus samasugune nagu eestikeelses lauses *saama*-tuleviku oma: *...und wegen seiner Bösen That an Leib und Leben von GOTT und Menschen **gestraffet werde***.
- Stahl kasutab passiivi koos *saama*-abiverbiga, mis on võetud kasutusele saksa keele eeskujul.
 - 1641: *...nick **sahp** awwalickult **nimmitut** Davidi Poick...*
 - 2017(: 43): *...teda **nimetatakse** avalikult Taaveti pojaks...*
Tänapäevastatud variandis on impersonaal ilma abiverbita ja preesensis. Stahli variandi oleks võinud säilitada kujul: *ta saab avalikult Taaveti pojaks nimetatud*.
 - 1641: *...**sahp nimmitut** iix Kunningas sest Auwost...*
 - 2017(: 43): *...Ta on ning teda **nimetatakse** aukuningaks...*
- Stahlil esineb tekstis kohti, kus alus või muu tegevussubjekt ja öeldis on pöördjärjestuses.

○ 1641: *Ollen minna teije Issa, kussa on münno Auw? ollen minna teije Issand / kuitao kartata teije münd?*

○ 2017(: 43): „Aga kui *mina olen* isa, kus on siis minu au?Ja kui *mina olen* Issand, kus on siis minu kartus“?

Selline pöördjärjestus on korrektne ja eesti keeles täiesti lubatud, aga kuna Stahl tsiteerib otseselt piiblit, on see koht asendatud piiblitsitaadiga.

Ka järgnevas näites on pöördjärjestus olemas, aga seda piiblitsitaadiga asendatud ei ole.

○ 1649: *Semperrast / wagka risti Innimene / tahhat sinna igkawest öigex ninck önsax sahma...*

○ 2017(: 54): *Seepärast, vaga ristiinimene, kui sa tahad igavesti õigeks ning õndsaks saada...*

- Stahli jutlustes esineb teistsugune ühildumine kui tänapäeva eesti kirjakeeles, näiteks ühilduvad tema tekstis omadussõnaline täiend ja nimisõna fraasi peasõna arvus ning asesõnu kasutatakse koos mitmusega. Tänapäevastatud tekstis pole sellist ühildumist säilitatud, sest selle jaoks pole praktilist vajadust, samuti on selline ühildumine iseloomulik vanale keelekasutusele, esinedes ka Georg Mülleri jutlustes.

○ 1649: *...seljetap se Issand Christus needt põhat Kümme Kesckut...*

○ 2017(: 52): *Tänapäevases evangeeliumis selgitab Issand Kristus kümme püha käsku...*

Ühildumine toimub nt *kumbade sees*. *kumbade* on mitmuses, kuna eelnevalt mainitud kümme käsku on mitmuses. Tänapäeval vastab *kumb* küsimusele *kes?*, *mis?*, üleval toodud näites sobib vasteks hästi *mille sees*, kuna tegemist ei ole ole elava isikuga. *-de-silpi* võib veel kohata vanemate inimeste keelekasutuses, aga kirjakeeles enam mitte.

Näidetes *neilt Jüngrilt* ja *neilt Lapselt* on juttu mitmest jüngrist ja mitmest lapsest. Käändetunnus on lisatud tänapäeva keeletaju seisukohalt ainsuse genitiivile, mitte mitmuse genitiivile, aga *neist* toob välja, et on mitu last. Samamoodi on mitu jäära näites *raswo neist Oinast*, mitu lindu näites *neil Lindul* ning mitu pattu näites *neist pattust pesep*.

- Stahli jutlustes kasutatakse hulga fraasi mitmuslikuna ning ka tegusõna *olema* esineb hulga fraasiga väljendatud aluse korral mitmuslikuna.
 - 1641: *Sehl **ommat** agkas Evangeliummes kolme **pehtückit**...*
 - 2017(: 41): *Evangeeliumis **on** aga veel kolm **peatükki**...*
- Mõnikord on Stahl kasutanud kõrvuti kahte ühesugust asesõna, sellisel juhul on tulnud tänapäevastatud tekstis täpsustada viitesuhet.
 - 1641: *...keick on **temma temma** jalgkade alla pannut...*
 - 2017(: 44): ***Jumal** on kõik **tema** jalge alla pannud...*
- Stahl kopeerib väga täpselt saksa keele süntaktilist struktuuri.
 - 1641: *...**temma sahp üx Kunningas** ollema ülle se kodda **Jacob igkawest**...*
 - 1641sks: *...**er wird ein König über das Haus Jacob ewiglich**...*
 - 2017(: 44): *Ja ta valitseb kuningana Jaakobi soo üle igavesti ning tema valitsusele ei tule lõppu.*

Isegi määrava ja ümbmäärase artikli kasutus on Stahli saksa- ja eestikeelse teksti võrdluses sama. Ainus suurem erinevus kahe keele vahel on, et eesti keeles on *saab...olema*, aga saksa keeles ainult *saab*.

Tänapäevastatud tekstis on Stahli kirjutatud tekst asendatud piiblitšitaadiga. Mõeldav variant oleks olnud ka: *temast saab kuningas Jaakobi koja üle*, aga samuti, nagu on juttu Taaveti soost, on piiblis Jaakobi sugu.

- 1641: *...**temma wallitzep kesckel omma wainlasede sehs**...*
- 1641sks: *...**er herschet mitten unter seinen Feinden**...*
- 2017(: 43): *...ta valitseb kõigi oma vaenlaste seas...*

Selles näites on struktuuri küll väga täpselt kopeeritud, aga mitte nii saksapäraselt.

keskel on üleliigne sõna, mida pole tänapäevastatud tekstis säilitatud.

- 1649: *Meije **peame mitte tappa**.*
- 1649sks: *Wir sollen nicht tödten.*
- 2017(: 54): *Me ei tohi tappa.*
- 1649: *...**sest nende Kehdt ommat töis Werri**...*
- 1649sks: *...**den ihre Hände sind voll Bluts**...*
- 2017(: 56): *...sest nende käed on verised...*
- 1641: *...**ninck ellajad nende pühade kahs**...*

- 1641sks: *...sondern Bürger mit den Heiligen...*
- 2017(: 47): *...vaid hoopis Jumala kodakondsed ning kes elavad koos pühakutega...*

Tegusõna asemel on Stahlil pandud hoopis substantiiv (ainsus *ellajas*). Saksa keeles on *kodanikud, linnainimesed*, see käib küll elanike kohta, nagu Stahl on mõelnud.

- Stahlil on tegusõna tihti saksa keele eeskujul lause lõpus. Tänapäevastatud tekstis on lauseid võimaluse korral niimoodi muudetud, et tegusõna ei oleks viimane lauseliige.
 - 1641: *Sest kes woip needt asjat / kumbat kougkel / ninck mitte silmade ehs ommat /negkema?*
 - 2017(: 43): *Sest kes veel võiks neid asju **näha**, mis on kaugel ning mitte silmade ees?*
 - 1641: *...ninck temma kordamisse se metzhobbo n. warsa pehle **istptanut**.*
 - 2017(: 41–42): *...ning ta **istus** kordamööda metshobu ja varsa seljas...*
- Stahl kasutab saksapärasest eitust, milles eitav verbivorm ja jaatav verbivorm kattuvad.
 - 1641: *...mea weel **mitte sündinut on...***
 - 2017(: 43): *Ta võib ette kuulutada, mis veel **sündinud pole**.*

Stahli näites tuleb eituse olemus küll välja, sest kasutusel on eituspartikkel *mitte*, aga tänapäeva eesti keeles sellises lauses ainult eituspartiklist ei piisa. Tänapäevastatud lauses on eituspartikkel hoopis ära võetud.

- Saksapärase struktuuri tõttu esineb Stahlil vahel topelteitus, mille saab lugeda jaatuseks, olgugi et saksa keeles on tegemist eitava lausega.
 - 1649: *...sinna ep peat mitte tapma...*
 - 1649sks: *...du sole nicht tödten...*
 - 2017: (54): *„Sa ei tohi tappa.“*

Järgmises näites puudub eitussõna ning eituse tähendus on selge, kuid see ei ole eestipärane ning eesti keeles on tähendusnüanss natuke teine, mistõttu on otstarbekas see tänapäevastamisel ära muuta.

- 1649: *...meije peame mitte tapma...*
- 1649sks: *...wir sollen nicht tödten...*
- 2017(: 54): *Me ei tohi tappa.*

- Stahl kopeerib saksapärase süntaksit nii täpselt, et saksakeelne eitav lause muutub eesti keeles jaatavaks lauseks.
 - 1649: *Sest Jummal on se / ke ühtekist Pattust tehdis / meije ehs Pattux tehnut...*
 - 1649sks: *Dann GOtt hat den / der von keiner Sünde wusste / für uns zur Sünde gemacht...*
 - 2017(: 56): *Sest Jumal on selle, kes ühestki patust midagi ei teadnud, meie ees patuks teinud...*

5.3.2 Tekstis säilitatud stahlipärased süntaksinähtused

- Stahlil esineb tekstis kohti, kus alus või muu tegevussubjekt ja öeldis on pöördjärjestuses. Selliseid laused on tänapäevastatud tekstis enamasti asendatud, aga üksikud näiteid on ka lugejate jaoks alles jäetud.
 - 1641: *Ollete teije pattude sees errakaddunut? ... Ollete teije pattude sisse langenut? ... Ollete teije waimolickul kombel haigket?*
 - 2017(: 48): *Olete te pattudes ära kadunud? Olete te pattu langenud? ... Olete te vaimulikul kombel haiged?*

Selles näites on pöördjärjestus säilitatud, kuna tegemist ei ole otsese piiblititaadiga.
- *pidama*-tarindi preesens on võetud Stahlil kasutusele ühe võimaliku tuleviku väljendamise vahendina ning kuna *pidama*-tarindi preesensit ei kasutata nii palju kui *saama*-tulevikku, on see ühe näitelausega tekstis säilitatud.
 - 1641: *...erranis weel peap sündima.*
 - 1641sks: *...sondern hinfüro geschehen soll.*
 - 2017(: 43): *...vaid alles peab sündima.*
- Teksti tänapäevastamisel on tulnud valida, kas kasutada täis- või osasihitist. Kohtades, kus Stahl on ise tässihitist kasutanud ja tegevust saab käsitleda lõpetatud protsessina, on valitud tässihitis, mis võimaldab Stahli vormi säilitada.
 - 1641: *...se Juda rahwas issiehrase suhre röhmo ninck helliseja hehle kahs Christum / kudt omma **Kunninga** ninck Issanda wastowotnut...*
 - 2017(: 41): *...heliseva häälega Kristuse kui oma **kuninga** ning Issanda vastu võtta ja laulda...*

5.4 Leksika

Stahli jutlustes esineb väga omapärast ja mitmekihilist sõnavara, millega on tänapäevastamisel käitunud erinevalt. Kõige huvitavamad sõnaleiud, mida tänapäeva kirjakeeles ja mujal tekstides enam ei kohta, on tänapäevastatud jutlustes säilitatud.

Leksika analüüsi eesmärk ei ole kirjeldada iga üksiku sõna tänapäevastamist, vaid ainult nende leksikaalsete nähtuste oma, mille tänapäevastamise valikuid on tulnud põhjalikult kaaluda.

Analüüsis käsitletakse nii tekstis täiesti asendatud sõnu; sõnu, mis on osaliselt tänapäevastatud, kui ka sõnu, mis on tekstis stahlipäraselt säilitatud.

5.4.1 Tänapäevastatud tekstis täielikult asendatud sõnad

- Stahl kasutab jutlustes läbivalt sõna *ilm*, kuid piiblikeeles on P1999-s kasutusel sõna *maailm*. Kuna P1999 keel on võetud jutluste tänapäevastamisel eeskujuks, on *ilm* igal pool *maailmaga* asendatud, kuigi seda kasutada ei oleks vale. „Eesti õigekeelsussõnaraamatu“ veebiversioonis on sõna *ilm* juures märged: *`ilm 2. <22u: ilma, `ilma> (hrl vabamas v vanamoelises stiilis) maailm*.
- Piiblikeeles kasutatakse kuulutamise seoses väljendit *suu läbi* (vrd Lk 1:70: *nagu ta on rääkinud ajastute algusest oma pühade prohvetite suu läbi* –), aga Stahlil esineb nii eesti- kui ka saksakeelses variandis *suust*.
suust on ka piiblis kasutusel, aga teise tähendusega (vrd 2Sm 17:5: *Ja Absalom ütles: „Kutsu ometi siia ka arklane Huusai, et kuuleksime midagi ka tema suust!“*)
 - 1641: *...ninda kudt Christussest se Evangelist / Zacharia Propheti suhst / sedda tunnistap...*
 - 2017(: 41): *...nii nagu evangelist Matteus Kristuse kohta prohveta Sakarja suu läbi tunnistab...*
- Stahlil esineb sõna *tõitada*, mille tähendus on 'täitma' ja 'täide viima'. Stahlil jutluse kontekstis on kõige mõttekam rääkida täide minemisest, aga lause tähendus on selge ka siis, kui *täide minema* üldse välja jätta.

- 1641: *Nimmeta / needt Jüingrit ommat rihdet temma alla pannut / ninck temma kordamisse se metzhobbo n. warsa pehle istotanut / kumbade pehl temma Zachariasse **sanna töitada** / suhte waisusse ninck allandusse sees Jerusalemma linna sisse söitnut.*
- 2017(: 41–42): *Nimelt panid jüngrid oma riided tema tee peale maha ning ta istus kordamööda metshobu ja warsa seljas, kellega ta Sakarja **sõna täide minemiseks** suures vaesuses ja alanduses Jeruusalemma linna sisse söitis.*
- Stahl räägib Jeesuse põlvnemisest Taaveti soost, kasutades väljendit *ke temma ihust tulnut on. ihust* on tänapäeval teise tähendusega ja seostub rohkem naisega: naise ihust saab sõna otseses mõttes tulla, aga *soost* viitab päritolule selgemini (vrd Ps 139:13: *Sest sina valmistasid mu neerud ja kodusid mind mu ema **ihus***). Taavet on Jeesuse esivanem, mitte otsene vanem. Ka piiblikeeles räägitakse Jeesuse põlvnemisest Taaveti soost.
- Stahli järgi on Kristus *üx tössine Jummal ninck Innimenne*. Sõnastik ütleb, et *tõsise* tähendus Stahli tekstides on 'tõeline' (Habicht jt 2015: 460). Selles lauses ei seostu Kristuse tõsiseks nimetamine tema iseloomuomadustega, vaid viitab hoopis tema ehtsusele. „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ järgi on 'tõeline' tõsise kolmas tähendus, nii et Stahli sõnavaliku oleks saanud tänapäevastatud tekstis ka muutmata jätta, kuid tänapäeval on *tõeline* selles kontekstis selgema tähendusega.
- Stahli jutlustes esineb sõna *murretzama*. Sõnastiku järgi võib selle tähendus olla nii 'muret tundma' kui ka 'muretsema panema' (Habicht jt 2015: 261). Tänapäeval ei saa muretsema panemist enam ühe sõnaga väljendada, seestõttu on kontekstides, kus seda sõna selliselt kasutatud, asendatud see tänapäevastatud tekstis kahe sõnaga.
 - 1641: *...on küll Jummal essimax se kescko kahs nemmat **murretzanut** / ninck heititanut; agkas perrast se Euangeliumme kahs rõhmustanud / tröhstinut / ninck towotanut...*
 - 2017(: 44): *...**pani** Jumal nad küll alguses **muretsema** ja hirmutas neid käsuga, aga pärast rõõmustas evangeeliumiga, trööstis ning töotas neile...*

- Stahl kasutab sõna *heititama*, mille tähendus on 'hirmutama'. Parim vaste oleks *heidutama*, aga heidutamise on saanud mõiste, mis seostub sõjaväega (*heidutus*) ning võib tekitada vääritimõistmist.
 - 1641: ...on küll Jummal *essimax se kescko kahs nemmat murretzanut / ninck **heititanut**; agkas perrast se Euangeliumme kahs rõhmustanud / tröhstinut / ninck towotanut...*
 - 2017(: 44): ...*pani Jumal nad küll alguses muretsema ja **hirmutas** neid käsuga, aga pärast rõõmustas evangeeliumiga, trööstis ning töötas neile...*
- Stahl kasutab väljendit *ühte tulema*. Selle vasted on 'kokku tulema', 'kokku langema' ja 'kokku sobima', aga 'kokku sobima' tundub nendest kõige neutraalsem. Sama varianti on *ühte tulema* asemel kasutatud terves tänapäevastatud tekstis ja sünonüümseid variante pole kasutusele võetud.
 - 1641: *Temma **tullep** kahs **üchte** meije risti uscko / ninck sesamma töise pehtücki kahs...*
 - 2017(: 41): *See **sobib kokku** ka meie kristliku usu teise peatükiga...*
- Stahl räägib oma jutlustes õigeusklikest. Tänapäeval viitab see nimetus ortodokssetele kristlastele, Eestis eriti venekeelsele ortodokssele elanikkonnale. Kontekstist tuleb välja, et Stahl võrdleb kristlasi ja juute, kellest „õiged“ on esimesed, sest nad ootasid lunastajat, kuni aeg täis sai (kuni lunastaja tuli). Tänapäevastatud tekstis olen seetõttu valinud *õigeusklike* vasteks *õiged usklikud*, kuigi sõnastik pakub vasteks *õigeusulised* (Habicht jt 2015: 520).
 - 1641: *Sesinnase lunnastaja ommat keick **õigkeuslickut** se wanna Testamenti sees ohtnut...*
 - 2017(: 42): *Seesinast lunastajat ootasid kõik **õiged usklikud** Vanas Testamendis...*
- Stahl kasutab tekstis sõna *järg*, millel on mitu võimalikku vastet, nt *järi* ja *troon*. Saksa keeles räägib Stahl toolidest, kasutades sõna *Stühle*. Piiblis räägitakse rohkem aujärjest, aga tänapäevastamisel valisin vasteks troonid. Selle istme täpse välimuse kirjelduse jaoks oleks vaja tutvuda kreekakeelse algtekstiga.

- 1641: *Kolmandax kudit üx Rickus sest Auwust / ninck Röhmust taiwa sees / kussa needt õigkedat sest hohmicko / ninck öchto mahst tullemal/ Abrahamme / Isaaco / ninck Jacoba kahs taiwa ricko sehs **jergkede** pehl istma...*
- 2017(: 44): *Kolmandaks on Kristuse riik kui au- ning rõõmuriik taevas, kuhu tulevad õiged hommiku- ja õhtumaalt: Aabrahami, Iisaki ning Jaakobiga taevariigis **troonide** peale istuma...*
- Stahlil esineb sõna *kaebama* tähenduses 'süüdistama'. Tekstis ei ole juttu sellest, et Jeesus kellegi peale (oma isale) kaebaks, vaid hoopis inimeste süüdistamises. Algset sõna pole tähenduserinevuse tõttu võimalik tänapäevastuses säilitada.
 - 1641: *...meije pehle **kaibap**...*
 - 2017(: 43): *...et ta meid **ei süüdistaks**...*
- Juudi asemel kasutab Stahl sõna *juudaline*. Tänapäevastatud variandis on sellistes kohtades juttu juutidest, teine võimalik variant oleks *Juuda rahvas*, aga Juuda rahvast on juttu ainult Vanas Testamendis. Uues Testamendis mainitakse Juuda rahvast ainult Apostlite tegudes.
 - 1641: *Echk küll nüüidt suhremb hulck neist **Judallisest** temma errapõlgknut ommat...*
 - 2017(: 42): *Ehhki suurem hulk **juutidest** ta ära põlgas...*
- Piiblist rääkimisel kasutab Stahl sõna *monnespaigas*, saksa keeles *an vielen Örthen*. Selles lauses ei viidata füüsilise maailma kohtadele, seega võib *mõnes paigas* küll grammatiliselt õige olla, aga selguse huvides on parem *mitmes kohas*. Veel oleks võimalik lisada *mitmel pool pühakirjas*, aga Stahl ise pühakirja eraldi rõhutanud ei ole.
 - 1641: *Sedda tunnistap Jumala sanna **monnespaigkas**.*
 - 2017(: 43): *Seda tunnistab Jumala sõna **mitmes kohas**.*
- Stahl kasutab sõna *maja* kontekstis, kus tänapäeval sobib paremini *eluase*. Maja on küll grammatiliselt korrektne, aga kontekstuaalselt väär. Tänapäevastatud tekstis on Stahli algne lause asetatud piiblitsitaadiga.
 - 1641: *Ke müünd armastap / se sahþ münno sanna piddama / ninck münno Issa sahþ temma armastama / ninck meije sahme temma jure tullemal / ninck õhe **maja** hendessel teggema.*

- 2017(: 48): „*Kui keegi armastab mind, küll ta peab minu sõna, ja minu Isa armastab teda ja me tuleme ja teeme **eluaseme** tema juurde.*“
- Stahlil tähendab *erreta ülles* nii 'üles ärkamist' kui ka 'üles äratamist' (Habicht jt 2015: 527). Tänapäevastamisel on see on asendatud piiblitstaadiga, sest Stahl on kopeerinud Lutheri sõnastust ja selle tsitaadi saab täielikult asendada. Piiblitstaadis on *ärka üles*. Kui *ärata üles* alles jätta, oleks vaja lisada veel üks lauseliige, kes üles äratatakse, see aga ei oleks enam sisuliselt õige.
 - 1641: *Erreta ülles/ ke sinna magkat / ninck touse ülles neist surnust...*
 - 2017(: 46): *Ärka üles, kes sa magad, ja tõuse üles surnuist...*
- *Ütlema* võib Stahlil tähendada nii 'ütleva' kui ka 'jutlustama' (Habicht jt 2015: 532). Kuna tegemist on jutlusetekstidega, sobib tänapäevastatud varianti paremini *jutlustama*, et tegevuse olemust edasi anda. Lihtsalt *ütleva* tundub tänapäeval liiga argikeelne ja ilma usulise dimensioonita.
 - 1641: *Se essimesse sees sahp meile **ütteltut** / kui meije önnistegkija ninck Issand Jesus Christus hend walmistanut...*
 - 2017(: 41): *...esimeses **jutlustatakse** meile, kuidas meie önnistegija Jeesus Kristus end valmis pani...*
- *Leppima* kohta kasutab Stahl sõna *lepitama*. Tänapäevastatud tekstis on tulnud see asendada, sest tänapäeval on *lepitamine* kujunenud teise tähendusega sõnaks.
 - 1649: *Meije peame omma Lehembesse kahs hend **leppitama**.*
 - 2017(: 57): *Me peame oma ligimesega ära leppima.*
- *Mäletama* asemel kasutab Stahl sõna *mälestama*. Grammatiliselt ei ole vale seda tänapäevastatud tekstis kasutada, aga kuna tähendusnüanss on teine, ei saa seda alles jätta.
 - 1641: *Needt ke weehastanut ninck kurja tehnut / peawad ommas Süddames **mellestama** ninck tundma / eth nemmat kurja tehnut...*
 - 2017(: 55): *Need, kes on teisi vihastanud ja kurja teinud, peavad oma süddames **mäletama** ning tundma, et nad on kurja teinud...*
- Stahlil on võetud kasutusele üldlaiend *doch*, mis on saksa keelest kirjalpilti muutmata üle võetud. Tänapäeval on sellele mitu vastet, tänapäevastamisel kasutasin sõna *ometi*.
 - 1649: *... kus **doch** se sehduß Waimolick / meije agkas Leehalickut...*

- 2017(: 53): ...*kuid ometi on see seadus vaimulik, meie aga lihalikud...*
- Stahlil jutlustes esinevaid murdesõnu, näiteks *luulema*, *rase* ja *majal* pole tänapäevastatud tekstis säilitatud, kuna eesmärgiks on saada kirjakeelne tekst. Säilitatud pole ka sõnu, mis on algselt olnud laensõnad, aga saanud murdekeele osaks, näiteks *kihvt*, ning kasutatud pole ka murdekeelseid sünonüüme, näiteks *veli*. Tänapäevastatud teksti on alles jäetud murdesõna *reig*, sest lisaks murdelisusele saab selle sõnaga näidata ka Stahlil esinevat astmevaheldust.
- Stahl ei kasuta tekstis sidesõna *ja*, tal on ainult *ning*. Tänapäevastatud tekstis on kasutusel nii *ja* kui ka *ning*.
- Artikli positsioonis olevad sõnad on tänapäevastatud tekstist eemaldatud, säilitatud on ainult need, mis on tähenduse seisukohalt olulised.

5.4.2 Tänapäevastatud tekstis tänapäevastatud kujul esitatud sõnad

- Tänapäevastamisel on tulnud ära otsustada, kuidas teha vahet sõnade *isand* ja *Issand* vahel, sest nende kirjapilt on sama. Sõna *Issand* viitas enne, kui sellele ainult religioosne tähendus külge jäi, ka isandatele. Tänapäevastatud jutlustes kasutatakse sõna *isand* siis, kui juttu on kellestki, kes ei ole ei Jeesus ega Jumal.
 - 1641: *üx Kunningas ülle keick Kunningat / ninck Issand ülle keick Issandat...*
 - 2017(: 43): ...kuningaks üle kõigi kuningate ning **isandaks** üle kõigi **isandate**, kõrgeim kuningate seas maa peal.
- Tänapäevastamisel on kohati olnud raske vahet teha, millal on juttu *vaimust* ja millal *Pühast Vaimust*, sest saksa keele eeskujul on vaim Stahlil mõlemal puhul suure tähega. Seetõttu on tänapäevastamisel järgitud põhimõtet, et Vaim on suure tähega ainult siis, kui selle juurde kuulub Püha.
 - 1649: *Sesinnase Öigkusse tehþ meije sees se pöha Waim...*
 - 2017(: 54): *Selle õiguse valmistab meie sees Püha Vaim...*
- Stahl kasutab sõna *hiljalickomeeleline* ehk *hiljameelne*, mille üks tähendusvariant on tänapäeval 'vaga'. *hilja*-tüvi on vana soome-ugri tüvi. „Eesti etümoloogiasõnaraamatu“ järgi esineb selle tüvega sarnase tähendusega sõna nii soome, isuri, Aunuse karjala,

lüüdi kui ka vepsa keeles. Kuna tänapäeva eesti keeles on tegemist haruldase sõnaga, on tekstis *hiljameelne* säilitatud ja joonealuses märkuses toodud tähendusena ära 'vaga'.

- 1641: *Semperrast nimmitap temma se Prophet öhe **hiljolicomeeelisse** Kunninga.*
- 2017(: 49): *Seepärast nimetab prohvet teda **hiljameelseks** kuningaks.*
- Stahlil esineb sõna *heliseja*, mille vasteks sõnastik annab *helisev*. Heliseja hää on nagu hüüdja hää, aga hüüdja hää on piiblikeelde kinnistunud, heliseja hää mitte ja seda on tänapäevastamisel muudetud.
 - 1641: *...se Juda rahwas issiehrase suhre rõhmo ninck **helliseja** hehle kahs Christum / kudt omma Kunninga ninck Issanda wastowotnut...*
 - 2017(: 41): *...**heliseva** häälega Kristuse kui oma kuninga ning Issanda vastu võtta ja laulda...*
- Stahl kasutab pikki isikulisi asesõnu lühikeste asemel. Tal on *tema*, mitte *ta*. Samasuguse kasutusviisi tõi August Annist välja Kreutzwaldi puhul. Tänapäevastatud tekstis on pikemad vormid seal, kus pole vaja eriliselt isikut rõhutada, lühematega asendatud.
- Tekstis sagedasti esinevad sõnad, näiteks *nimmeta*, *kudt*, *keddakit*, *keñe*, *essimax*, on viidud nende tänapäevasele kujule ja seda ei ole kuskil eraldi rõhutatud.

5.4.3 Tänapäevastatud tekstis säilitatud sõnad

- 1641. aasta jutluses kasutatakse Jeesuse kohta sõna *meister*, kuid selle tähendus nõuab põhjalikumat avamist. Meister on Jeesusele omistatud tiitel, mitte nimi, ja tänapäeval eestikeelses piiblis Jeesust meistriga ei kõrvutata. P1999-s esineb sõna *meister* ainult 14 korral Uue Testamendi, Vana Testamendi ja apokrüüfide peale ja seal räägitakse meistrist pigem kui ehitusmehest. Saksa keeles on üks võimalik meistri tõlkevaste *isand*, aga seda varianti on Stahl juba kasutatud sõna *Herr* tõlkimisel, nii et meistril peab olema mingi teine tähendusvarjund. Võimalik, et selles lauses on meistril seos õpetajaga (vrd *koolmeister*). Kuna sellele sõnale sobivat vastet ei leidu, on see jäetud tänapäevastatud tekstis asendamata. „Heinrich Stahli tekstide sõnastik“ ei anna samuti

meistrile selgitust ega sünonüümi, nii et pole teada, milline sõna selle asemele paremini sobiks.

- 1641: ...**Meister** *Jesus neile kescknut olli...*
- 2017(: 41): ...**meister** *Jeesus neid käskis...*
- Keeruline on asendada ka sõna *vald*, mis esineb ühendis *Christusse Wald*. Saksakeelse sõnade tähendusvariandid on samuti sellised, et ei sobi konteksti, need on *einhalen* ja *von unten her fassen und stützen*. Ilmselt viitab *vald* Kristuse valitsusalale laiemalt, seega ei ole seda sõna tänapäevastamisel muudetud. „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ veebiväljaanne annab sõna *vald* tähenduseks 'keskkond, sfäär, riik'. Sellest lähtuvalt on tähendus 'riik' kõige loogilisem, aga tänapäevastatud tekstis on *vald* siiski alles jäetud.
 - 1641: *Christusse **Wald** peap temma kesckude Jerrel ellama / helde temma wasto ollema / ninck temma kihtma.*
 - 2017(: 45): *Kristuse **vald** peab tema käskude järgi elama, tema vastu helde olema ning teda kiitma.*
- Stahlil on meieisapalve eestikeelne vaste *püha Pater*. Ladina keeles on meieisapalve *Pater noster*, saksa keeles tänapäeval aga *vaterunser* või *unser vater*. Võrreldes saksakeelse lausega on Stahlil langenud ühendist välja sõna *meie*: eesti keeles on Stahlil kirjas *püha Patri*, saksa keeles aga *heiligen Vater **unser***. Tänapäevastatud jutluses on *püha patri* säilitatud kui eriliselt hea sõnaleid, joonealune märkus annab vasteks *meieisapalve*.
 - 1641: *Tẽma tullep kahs üchte se **pöha Patri** ninck temma töise palwe kah...*
 - 2017(: 41): *See sobib kokku ka **püha patri** ja selle teise palvega...*
- Stahl on mõne piiblisitaadi tõlkimisel olnud loominguine, et talupoeg asjast paremini aru saaks, näiteks on tal saksakeelses tekstis juttu *kreeklasest*, eestikeelses aga hoopis *paganast*. Asja teeb huvitavaks see, et ka Luther ja P1999 räägivad kreeklasest, mitte paganast. Kuna see on omapärane näide, pole seda P1999 tsitaadiga asendatud.
 - 1641: ... *sihn ep olle iix Judalinne / echk **Pagkan**...*
 - 1641sks: ...*hie ist kein Jude noch **Grieche**...*
 - 2017(: 45): *Siin ei ole ükski juut ega **pagan**...*

- Kuningapalee asemel on Stahlil *kuninglik tuba*. Tänapäevastatud jutluses on kuninglik tuba säilitatud, kuna see on huvitav leid, mille tähenduse selgitamiseks on lisatud joonealune märkus.
 - 1641: *Christus ep olle üx ilmlick Kunningas / ninck temmal ep olle üx Ilmlick Rickus / minckperrast temma kahs Kircko / ninck mitte se **Kunninglicko Tubba** sisse lehp...*
 - 2017(: 44): *Kristus ei ole ilmalik kuningas ja tema riik ei ole ilmalik, sellepärast läheb ta ka kirikusse ja mitte **kuninglikku tupp**a...*
- Stahlil esineb palju sõna *pajatap*. *Pajatama* on vana eesti päritolu sõna, mis on ka Stahli jutlustes alles ja ei ole veel *rääkima* poolt välja tõrjutud. Tänapäevastatud tekstis on see mõnes lauses säilitatud.
 - 1649: *...kumba pehle Jummal issi kaibap / ninck **pajatap**...*
 - 2017(: 53): *...mille tegijaid Jumal ise süüdistab ning **pajatab**...*
- Stahl on võtnud saksa keelest otse üle sõna *Ertzengel*, mille tähendus on tänapäeva eesti keeles 'peaingel'. Stahli keelenäite säilitamiseks on see sõna alles jäetud, kuid kirjutatud reeglipäraselt väikesele algustähega ja ilma *t*-tähta, nagu tänapäeva saksa keeles.
 - 1649: *Issand sahp öhe suhre södda kissendamise / ninck se **ErtzEngli** hehle / ninck Jumala passuna kahs / taiwast mahha tullem...*
 - 2017(: 49): *Issand tuleb suure sõjakisa, **erzensli** hääle ning Jumala pasuna saatel taevast alla...*
- Haavade asemel on Stahlil *reijad* (ainsuses *reig*). Kuna see on murdesõna, mida kirjakeeles enamasti ei kasutata, on see tänapäevastatud variandis säilitatud ning selle tähendust on seletatud joonealuse märkusega.
 - 1641: *...semperrast sahp temma keick meije **reijat** parrandama...*
 - 2017(: 48): *Kristus on meie arst, seepärast parandab ta kõik meie **reijad** ning teeb meie ihu ja hinge terveks.*
- Stahlil esineb huvitav sõna *perrewannambat*, mille tähendus on 'perevanemad' ehk 'perepead'. See sõna on tänapäevastatud tekstis säilitatud ja selle tähendus on pandud joonealusesse märkusesse. Stahli saksa- ja eestikeelne lause ei ole ühepikkused,

saksakeelne lause on pikem ja kui eestikeelses tekstis on ainult perevanemad, siis selle tähenduse katavad saksa keeles ära *Eltern und Hausvätern*.

- 1649: ...*ep kahs neile Perrewannamballe need Pattut weehada...*
- 2017(: 55): ...*aga ei lase sealjuures perevanematel ega ilmalikul kohtul mitte patte endid vihata...*
- Sõna *sundima* tähendus on Stahlil 'kohut mõistma' ning *sundija* tähendab 'kohtumõistja'.
 - 1641: *Tema sahp kahs tullema / sundima needt ellawat.*
 - 2017(: 49): *Ta tuleb ka mõistma kohut elavate ja surnute üle.*

Kui *sundima* säilitada, tekiks valseos, et Jeesus on tulnud elavaid ja surnuid millekski *sundima*, seetõttu pole seda tänapäevastatud teksti alles jäetud, aga *sundija* on paaris kohas säilitatud ja selle tähendus on välja toodud joonealuses märkuses.

- Stahl kasutab piiblitcitaatides mõnikord sõnastust, mis ei vasta täpselt Lutheri saksakeelsele tõlkele. Stahlil esineb eesti keeles *Jummala Rickuse sisse*, aga Lutheril on *Himmelreich*, nii et Stahli saksa- ja eestikeelne tekst erinevad üksteisest. Eestikeelse teksti järgi minnakse Jumala riiki, saksakeelse teksti järgi aga taevariiki. Kui asendada Stahli enda tõlgitud tsitaat P1999 tsitaadiga, läheb Stahli mõte kaduma. Ei ole teada, miks on Stahl *Himmelreich*'i Jumala riigiks tõlkinud, seda esineb ka mujal teises jutluses.
 - 1649: *Kus ep olle / ütlep Christus / teije õigkedus parramb / kudt nende Kirjatundijade ninck Phariseeride / sihs sahte teije mitte Jummala Rickuse sisse tulla.*
 - 2017(: 53): „*Kui ei ole,*“ ütleb Kristus, „*teie õigus parem kui kirjatundjatel ja variseridel, siis ei pääse te Jumala riiki.*“
 - P1999: *Sest ma ütlen teile: Kui teie õigus ei ole märksa suurem kui kirjatundjate ja variseride oma, siis te ei saa taevariiki!*
- Stahlil on veel üks huvitav vastuolu. Sõnad *käsk* ja *seadus* on tema teises jutluses sünonüümid, aga saksa keeles on need mõlemal juhul *Gesetz*. Tänapäevastatud jutlustes on kasutatud mõlemat varianti.
 - 1649: ...*sihs olli teõa se Kescko töitnut / kus doch se sehdus Waimolick / meije agkas Leehalickut...*

- 2017(: 53): ... *siis oli ta selle **käsu** täitnud, kuid ometi on see **seadus** vaimulik, meie aga lihalikud...*

Ka P1999-s on kasutusel mõlemad sõnad, nii et selliseid tõlkevalikute põhjuseid peaks otsima algkeelest.

- Stahl kasutab arameakeelset sõna *raka* (kirjapilt *Racha*), mille tähendus on 'tola', 'tobu'. Lause, milles see sõna esineb, on küll asendatud piiblitsitaadiga, aga see sõna on piiblitsitaadis säilitatud. Stahl on võtnud selle üle Lutherilt, kes seda samuti kasutas.
 - 1649: *Ke agkas oma Wenda wasto ütlep / **Racha** / se in selle Radille wölgk...*
 - 2017(: 54): ...*kes aga oma vennale ütleb: „**Raka!**”, peab minema ülemkohtu alla...*
- Eestikeelses tekstis esineb Stahlil tekstiosa, mida saksakeelses tekstis pole.
 - 1649: *Semperrast / **vaat** risti Innimesset...*
 - 2017(: 56): *Seepärast, **vaat** ristiinimesed...*

Saksa keeles *vaat* puudub. Kuna tänapäevastatud tekstis on tuginetud Stahli eestikeelsele tekstile, on puuduv sõna säilitatud.

- Stahl kasutab emase eesli nimetamiseks sõna *metshobu*. See on üks Stahli sõnu, mis on läbivalt säilitatud terves tänapäevastatud jutluses, et anda edasi ajastu hõngu. Sama kehtib varsa kohta, kes oleks tänapäevases tõlkes *eeslisälg* või lihtsalt *sälg*.
- Joonealuses märkuses on ära toodud ka üksiksõnad, mis võiks lugejatele huvi pakkuda ja mida on säilitatud ainult sellel põhjusel. Sellised sõnad on näiteks *õppiija*, *papist*, *vabamees*, *ettepajataja* ja *robi*. Mõni nendest sõnadest on paigutatud ka P1999-st üle võetud piiblitsitaati, sest vastasel juhul ei oleks olnud võimalik seda tänapäevastatud tekstis esitada.

5.5 Tänapäevastamisel esinenud kitsaskohad

Stahli jutluste tänapäevastamisel esines ka kitsaskohti.

Stahl on oma jutluste koostamisel toetunud suures osas piiblightsitaatidele, mis on tekitanud keerulise küsimuse, kuidas ja kas üldse nendele tsitaatidele viidata. Piibliviited kuuluvad „Leyen Spiegelis“ saksakeelse, mitte eestikeelse tekstiosa juurde ja on toodud välja lehekülje servas, aga kohati ei kattu Stahli kasutatud salmide numeratsioon tänapäevasega, mõnedele viidetele ei leia eestikeelsest piiblitekstist vasteid või ei seostu viidatud salmi sisu mitte kuidagi Stahli jutlusega. Puuduva salmi näiteks võib tuua Syr 23.29, mis viitab apokrüüfilisele Jeesus Siiraki tarkuseraamatule. Lutheril on selle raamatu liigendus teistsugune ning seetõttu on Lutheri tõlgitud raamatus rohkem salme. Teistsuguse numeratsiooni tõttu ei ole vasteid ka mõnedele psalmidele, millele Stahl on viidanud.

Kuna salmide numeratsioonis on erinevused, saaks viidata ainult nendele salmidele, mis on kindlalt eestikeelsest piiblist leitavad, aga osalisel viitamisel pole mõtet.

Georg Mülleri „Jutluseraamatus“ on kasutatud tekstisiseseid piibliviiteid. Viited on lisatud jutumärkidesse pandud tsitaadi järele sulgudesse, aga kuna Stahl kasutab mitut tsitaati järjest, tuleks viidete lisamiseks kõik tsitaadid eraldi vormistada, see aga lõhuks teksti sidusust ja muudaks tervikliku mõtte jälgimise raskeks. Samuti on Stahl kohati Lutheri tsitaate lühendanud, nii et viide ei vastaks enam täpselt sellele, mida piiblis öeldud on.

Nendel põhjustel on tekstisisene piiblightsitaatidele numbriga viitamine ära jäetud.

Stahli jutlustes esines näiteid, kus lauses olevad järjestikused sõnad viitasid kõik ühele ja samale mõistele, mistõttu tundus kõige mõttekam valida sõnadest välja üks, mida kasutada. Vastupidine olukord tekkis lausetes, mille terviklik mõistmine sõltub osaliselt sellest, kui palju oskab lugeja kontekstist välja lugeda, ning teksti paremaks mõistmiseks tuli teksti sõnu juurde lisada, juhuks kui kontekst ei olnud piisavalt selge. Eriti puudutas see selliseid lauseid, milles ei olnud aru saada, kelle tegevusele tekstis viidatakse või kes on kõneleja.

Stahl ei ole kasutanud kirjavahemärke tänapäevaste tavade kohaselt ning lause osadeks eraldamisel on ta kõige sagedamini kasutanud kaldkriipsu (/), kuigi vahepeal esines ka semikoolon (;). Stahli laused on nii saksa- kui ka eesti keeles ühtviisi pika ja keerulise struktuuriga ja kuna saksa keeles kirjutatakse nimisõnad suure tähega, ei ole alati olnud võimalik täiesti kindel olla, kus lause algab ja lõpeb. Sellistel juhtudel on redigeeritud lauseid

nii, et üks lause koos oma osalausetega annaks edasi ühte terviklikku mõtet. Pikki lauseid on lahutatud osadeks ka selle alusel, kui tihedalt lauseosad omavahel seotud on ning ühest pikast lausest, mille alla kuuluvad mitu nõrgemalt seotud osalauset, on saanud teha mitu lühemat lauset.

Selle magistritöö põhiosas ei ole saanud esitada Stahli originaalteksti, kuna kirjasuurus ja lõikude suurus ei ole jutluste PDF-failides läbivalt ühesugune ning väljalõigatud tekstiosade tänapäevastatud teksti kõrvale paigutamine jätab korratu tulemuse. Terve jutluse täht-tähelt ja märk-märgi haaval ümbertrükkimine, nagu on tehtud Georg Mülleri jutlustega, oleks osutunud liiga ajamahukaks ülesandeks.

Kuna tegemist on vana tekstiga, on tänapäevastamisel jäänud alles veaoh. Kohati on PDF-failide tekst olnud ebaselge ja raskesti loetav isegi teksti suurendamisel ning seetõttu on võimalik, et tänapäevastatud tekst ei anna igal pool edasi täpselt sedasama, mis originaal.

6. Arutelu „Leyen Spiegeli“ jutluste edasise tänapäevastamise vajalikkuse ja valikute teemal

Selles magistritöös on tänapäevastatud kaks „Leyen Spiegelis“ ilmunud jutlust, esimese köite esimene jutlus ja teise köite viimane jutlus. Nende põhjal saab teha järeldusi Stahli jutluste sisu ja ülesehituse kohta ning tänapäevastatud tekstis säilitatud Stahlile omase sõnavara näited aitavad lugejal end Stahli ajastusse paigutada, aga Stahli jutlusi sisaldavat tervliklikku väljaannet ei ole siiani veel ilmunud. Järgnev peatükk keskendub sellele, kui otstarbekas on Heinrichi Stahli „Leyen Spiegeli“ jutlused tulevikus tänapäevastatud kujul välja anda.

Üks algsetest ideedest, mis selle magistritöö kirjutamisel kõrvale jäi, oli uurida tänapäevastatud tekstide retseptiooni. Selleks oli kavas kontakteeruda eestikeelsete kristlike väljaannetega ja uurida, kui paljud nendest oleksid valmis Stahli tänapäevastatud jutlusi avaldama. Saadud tagasiside põhjal oleks saanud teha järeldusi selle kohta, kui palju Stahli tekstide vastu huvi tuntakse ning otsustada, kui suures mahus oleks otstarbekas tulevikus Stahli jutlusi tänapäevastada.

2. peatükis kirjeldati, kuidas on redigeeritud Lydia Koidula, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi ning Anton Hansen Tammsaare tekste. Nende tekstide redigeerimisel on redigeerijad püüdnud muuta võimalikult vähe, et mitte rikkuda autori stiili või lõhkuda luulerütmi, kuid Georg Mülleri jutlused tuli tänapäevasesse keelde „tõlkida“ ning ka Stahli jutlusi tuleb väga põhjalikult tänapäevastada, et neid lugejatele arusaadavaks muuta.

Georg Mülleri „Jutluseraamat“ on mõeldud laiemale lugejaskonnale, kuid eeldab siiski, et lugeja tunneb huvi kas vanade eestikeelsete tekstide vastu või on huvitatud vanaaegsetest jutlustest. Ka Stahli jutluste edasisel tänapäevastamisel oleks kõige sobivam lähtuda samadest kaalutlustest ning tänapäevastada tema jutluste tekst sama sihtgrupi jaoks.

Stahli „Leyen Spiegeli“ kahes köites on kokku üle 700 lehekülje teksti. Ainuüksi talveosas on 36 jutlust, samas kui Georg Mülleri „Jutluseraamat“ sisaldab ainult 39 jutlust, ja kui sellele lisada juurde suveosa 11 jutlust, tekib küsimus, kas otsarbekas on tänapäevastada kõik 47 jutlust või ainult valitud osa. Teksti suure mahu tõttu on see aeganõudev ülesanne ning sobivate tekstide väljavalimiseks võib ühe võimalusena pidada nõu pastorite ja teiste

kirikuorganisatsioonide liikmetega, kes soovivad selle keerulise ülesande heaks oma panuse anda. Lisaks sobivate jutluste väljavalimisele tuleb otsustada, millisel kujul esitada tänapäevastatud teksti kõrval Stahli originaalteksti ja kas säilitada ainult tema eesti- või ka saksakeelne tekst, et huvilised saaksid kõiki kolme tekstivarianti omavahel kõrvutada. Kahe Stahli tekstivariandi säilitamiseks on võimalik järgida Gutsloff'i piiblitõlke väljaandes kasutatud meetodit ning esitada ühel leheküljel Stahli jutluse originaallehekülg faksiimiletrükina ning teisel leheküljel tänapäevastatud tekst. Teine võimalus on säilitada ainult eestikeelne tekst, kuna kõik eestlased ei oska saksa keelt, ning esitada Stahli eestikeelne tekst sisse trükituna sellisel kujul, nagu see on Georg Mülleri „Jutluseraamatus“. Kogu Stahli eestikeelse teksti sissetrükkimine võtaks väga palju aega, aga 2017. aastal jõuavad Heinrich Stahli terviktekstid vana kirjakeele korpusesse (Vana kirjakeele korpus), nii et tema jutluste tänapäevastamiseks on suur eeltöö juba ära tehtud. Korpuse tekste saab tänapäevastamisel põhjana kasutada ja hiljem ka valminud teoses esitada.

Pärast jutluste ja Stahli originaalteksti esitamiseks sobiva meetodi välja valimist tuleb ära otsustada, kas 3. peatükis välja toodud teksti tänapäevastamise põhimõtted on rakendatavad kõigi jutluste peal või tuleb need ümber teha. Samuti tuleb läbi mõelda, kas Stahli omapärase sõnavara näiteid on parem esitada joonealuste märkustena või koondada need jutluste järel eraldi sõnaindeksisse, kus need on esitatud sõnastiku märksõna kujul.

Lisaks jutluste tänapäevastamisele tuleb ära tõlkida ka suveosa ja talveosa eessõnad, mis annavad lugejatele nii Stahli kui tema ajastu kohta lisainformatsiooni. Tõlkimine tuleks usaldada kellelegi, kes oskab väga hästi saksa keelt ja on kursis ka 17. sajandi saksa keele eripäradega.

Heinrich Stahl mängis eesti kirjakeele arengus väga olulist rolli ja tema keelekasutuse mõjusid võib leida eesti keelest tänase päevani. Ta elas ühel sajandil Georg Mülleri ja Johannes Gutsloffiga, kes samuti eesti keelt edendasid ning kuigi Stahli kohta on antud viimase paarikümne aasta jooksul välja nii tema elu- kui ka kirikuloolist tegevust käsitlevaid raamatuid, ei ole tema grammatikat eesti keelde tõlgitud ja samuti pole uuendatud kujul ilmunud ühtegi Stahli tervikteksti. Selle tühimiku täitmiseks sobiks Stahli tänapäevastatud jutlusi ja nende algseid variante sisaldav teos ühte ritta Georg Mülleri „Jutluseraamatu“ ning Johannes Gutsloff'i piiblitõlkega, et kirjeldada 17. sajandi esimesel poolel usutekstide juures levinud tavasid, ning kuna Mülleri jutlused pärinevad 17. sajandi algusest, Stahli omad aga

ilmusid 17. sajandi keskpaiga lähedal, oleks lugejatel võimalus tulevikus ka võrrelda, kui palju oli jutluste pidamise traditsioon aastatega muutunud.

Kokkuvõte

17. sajandil elanud pastor Heinrich Stahl on jäänud eesti kirjakeele ajalukku esimese eesti keele grammatika koostajana ning kogu tema publitseeritud eestikeelse teksti maht on umbes 900 lehekülge (Habicht jt 2015: 12). Oma eluajal pidasid paljud Stahli endale eeskujuks, kuid ta kirjutas usutekste praktilisest vajadusest, kuna tihti puudus millegi eesti keeles edasiandmiseks sobiv sõnavara või jäi talupoegade usuline haridustase madalaks, sest pastorid oskasid halvasti eesti keelt (Lotman 2014: 163). Oma pika karjääri jooksul andis Stahl välja kirikukirjandust mitmes keeles (Lotman 2014: 180) ning tõusis lõpuks ametiredelil Ingerimaa superintendendiks, kuid talle antud ülesanne Ingerimaa luterlusele võita ei õnnestunud ning lõpuks suri ta Ingerimaal katku (Lotman 2014: 144).

Üks Stahli olulisemaid teoseid on jutlustekogu „Leyen Spiegeli“, mille esimene köide ilmus 1641. aastal ja teine köide 1649. aastal. Jutlustekogu jagunes kaheks, suveosaks ja talveosaks, millest talveosa oli mahukam. (Lotman 2014: 192)

Magistritöö eesmärk oli välja selgitada, millised on Heinrich Stahli jutluste keelelise tänapäevastamise võimalused. Magistritöös tänapäevastati kaks jutlust, üks „Leyen Spiegeli“ 1641. aasta köitest ja teine 1649. aasta köitest. Samuti analüüsiti tänapäevastamisel tehtud muudatusi keeletasandite kaupa ja arutleti Stahli jutluste edasise tänapäevastamise võimalikkuse ja otstarbekuse üle.

Selleks, et saada aimu, kuidas on varem eestikeelseid tekste tänapäevastatud, võrreldi 2. peatükis Georg Mülleri „Jutluseraamatu“, Johannes Gutsلاffi piiblitõlke, Lydia Koidula luuletuste tekstikriitilise väljaande, Friedrich Reinhold Kreutzwaldi „Eesti rahva ennemuistsete juttude“ juubeliväljaande ning Anton Hansen Tammsaare „Kogutud teoste“ tekstide keelelise redigeerimise põhimõteteid. Võrdlemisel jõuti järeldusele, et 17. sajandist pärit eestikeelsete tekstide keeleline redigeerimine on keerulisem kui 19. ja 20. sajandist pärinevate tekstide redigeerimine ning et autori stiili pole alati võimalik säilitada.

Teksti tänapäevastamisel lähtuti Georg Mülleri „Jutluseraamatust“ pärinevatest põhimõtetest, mille järgi saab teksti tänapäevastamist pidada tõlkimiseks, ning tõlketeoreetilistest vahenditest kasutati tänapäevastamisel dünaamilise ekvivalentsuse meetodit. Stahli jutluste tänapäevastamisel oli eesmärk koostada tänapäeva eesti keeles loomulikult mõjuv tekst, milles

on samas säilitatud mõningaid Stahli keele eripärasid, et lugeja saaks aimu, kuidas eesti keel Stahli ajal tänapäevasesest erines.

Kuna Stahli jutlused olid usutekstdid, on jutlused tänapäevastatud selliselt, et nendes ei tekiks väljendusviiside osas piiblikeelega vastuolu (nt on Stahli *ilm* asendatud *maailmaga*, kuna ilm on vanamoeline ja P1999-s seda ei kasutata). Piiblitsitaadid, mida Stahl Lutheri tõlke põhjal otse tsiteeris, on asendatud P1999 tsitaatidega, ning juhul, kui Stahl sõnastas tsitaadi ümber või tema eestikeelse tsitaadi tähendus erines Lutheri omast, on tsitaadid tänapäevastatud. Piiblitsitaadid, mida Stahl esitas lühendatud kujul, on asendatud P1999 tsitaatidega samuti lühendatud kujul. Huvitavamad sõnaleiud on esitatud joonealuste märkustena.

Analüüsisosas analüüsi muudatusi, mida jutluste tänapäevastamisel ortograafias, morfoloogias, süntaksis ja leksikas teha tuli.

Aruteluosas toodi välja, et Stahli jutluste edasisel tänapäevastamisel ja võimalikul väljaandmisel oleks mõttekas lähtuda samasugustest põhimõtetest nagu Georg Mülleri „Jutluseraamatu“ puhul ja orienteerida teos samale sihtgrupile. Samuti tuleks teha valik, kas tänapäevastada kõik jutlused või ainult mingi osa nendest; millisel kujul esitada Stahli originaaltekst, ning kas teksti juures sobib kasutada joonealuseid märkusi või on mõttekas koondada Stahlile omane sõnavara hoopis teose lõppu sõnaindeksisse. Aruteluosas jõuti järeldusele, et Stahli jutluste edasine tänapäevastamine on mõttekas, kuna Stahl andis omal ajal kirjakeele arengusse väga suure panuse, mida ei ole tänapäeval vääriliselt hinnatud, ning kuna teiste 17. sajandi kirjameeste Georg Mülleri ja Johannes Gutsblaffi teosed on juba lugejate ette toodud, on aeg Stahli teoste edasiseks tänapäevastamiseks sobiv. See oleks aga aeganõudev ülesanne, mille täitmine eeldaks nii keeleteadlaste, tõlkijate kui ka kirikuga seotud inimeste koostööd.

Kasutatud kirjandus

Kirjandus

- Aaver, E. (1969).** Eessõna. – Luuletused. Tekstikriitiline väljaanne. Tallinn: Eesti Raamat, lk 7–19.
- Ahrens, E. (1845).** Johann Hornung, der Schöpfer unserer Ehstnischen Kirchensprache. Reval: Franz Kluge.
- Annist, A. (1967).** Redigeerimise lähtekohti. – Eesti rahva ennemuistsed jutud. Tallinn: Eesti Raamat, lk 411–413.
- Habicht, K, Valve-Liivi Kingisepp, Jaak Peebo, Külli Prillop. (2008).** Jutuluseraamat. Tartu: Ilmamaa.
- Habicht, K, Pille Penjam, Külli Prillop. (2015).** Heinrich Stahli tekstide sõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Habicht, K. (2001).** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Tartu: Tartu University Press.
- Jakobson, R. (1959).** On Linguistic Aspects of Translation.
<https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/jakobson.pdf>
(Viidatud 09.05.2017)
- Kasik, R. (2011).** Stahli mantlipärijad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Küntslar, A. (2013).** Liiga uljas piiblitõlge.
<http://www.sirp.ee/s1-artiklid/varia/liiga-uljas-piiblitolge/>
(Viidatud 09.05.2017)
- Leivo, M, Ahti Lohk, Kristiina Ross, Kai Tafenau. (2013).** Johannes Gutsclaffi piiblitõlge 1647–1657. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Levý, J. (1967).** Translation as a Decision Process. – The Translation Studies Reader. Routledge, London and New York, lk 148–159.
- Lotman, P. (1995).** Veel kord Heinrich Stahli Ingerimaal kirjutatud katekismusest. – Keel ja Kirjandus 8, lk 541–547.

- Lotman, P. (2014).** Heinrich Stahli elu ja looming. Tallinn: Eesti Rahvusraamatukogu.
- Mikli, M. (1979).** A. H. Tammsaare „Kogutud teoste“ redigeerimise põhimõtted. – A. H. Tammsaare. Kogutud teosed. 1. köide. Tallinn: Eesti Raamat, lk 492–497.
- Nida, E. (1964).** Principles of Correspondence. – The Translation Studies Reader. Routledge, London and New York, lk 126–140.
- Paul, T. (1999).** Eesti piiblitõlke ajalugu. Tallinn: Emakeele Selts.
- Ross, K. (2012).** Heinrich Stahli ja Johannes Gutsلاffi Uue Testamendi tõlke kõrvutus. – Methis. Studia humaniora Estonica, lk 24–36.
- Rätsep, H. (1987).** Heinrich Stahli keeleõpetus oma aja peeglis. – Keel ja Kirjandus 12, lk 709–715.
- Scott, A. (2015).** Oregon Shakespeare Festival To Modernize The Bard's Plays.
<http://www.opb.org/news/article/oregon-shakespeare-festival-to-modernize-shakespeares-entire-canon/>
(Viidatud 09.05.2017)
- Sonderegger, S. (1998).** Geschichte deutschsprachiger Bibelübersetzungen in Grundzügen. – Deutsche Sprachgeschichte im Rahmen der Kulturgeschichte. 1. Teilband. Berlin: Walter de Gruyter, lk 229–283.
- Torop, P, Bruno Osimo. (2010).** Historical Identity of Translation: From Describability to Translatability of Time. – Journal of the Humanities and Social Sciences, 14 (4), lk 383–393.
- Advent.**
<http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-advent.php>
(Viidatud 09.05.2017)
- Kirikuaasta.**
<http://voru.eelk.ee/Kogudused/Voru/leerikursus/kirikuaasta.htm>
(Viidatud 09.05.2017)
- Kolmainupüha.**
<http://www.eelk.ee/et/kirikupuhad/kolmainupuha/>
(Viidatud 09.05.2017)
- Suvisepühad e. nelipühad.**
<http://www.folklore.ee/Berta/tahtpaev-nelipuhad.php>

(viidatud 09.05.2017)

Allikad

Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013

<http://www.eki.ee/dict/qs/>

Eesti etimoloogiasõnaraamat

<http://www.eki.ee/dict/ety/>

Eesti keele seletav sõnaraamat

<http://www.eki.ee/dict/ekss/>

Lutherbibel 1545

<http://www.lutherbibel.net/>

Piibel 1999

<http://piibel.net/#>

Väike murdesõnastik

<http://www.eki.ee/dict/vms/>

Vana kirjakeele korpus

<http://www.murre.ut.ee/vakkur/Korpused/>

Summary

Contemporizing Heinrich Stahl's postill "Leyen Spiegel"

In the 17th century, Estonian as a written language was used mostly by German-speaking pastors who produced these texts out of necessity. These texts were religious by nature and meant to teach Estonian peasantry about Lutheranism.

One of these pastors, Heinrich Stahl is considered the father of Estonian written language. He published the first Estonian grammar book in 1637 and before his death in 1657, he had also published four church handbooks, a grammar book in Swedish, and "Leyen Spiegel", a collection of homilies. "Leyen Spiegel" was published in two volumes in 1641 and 1649.

Because Stahl was not Estonian by birth, his Estonian language was heavily influenced by German and Latin. Since the 19th century, his role in the development of Estonian written language has been downplayed, his ability to use Estonian language has been widely criticized and his influence that can still be found in the Estonian language today has been considered ruinous. Stahl has also been constantly compared to Georg Müller whose written manuscripts were published as a book in 2008 and whose version of Estonian written language is generally considered better than Stahl's. Stahl was highly acclaimed in his lifetime, but nowadays his works have received less positive attention than Müller's and so far his homilies have not been edited and made available for a wider audience.

The aim of this master's thesis is to contemporize two of Stahl's numerous homilies, one written in 1641 and the other in 1649. Georg Müller's "Jutluseraamat" and its foreword have been used as a main source of revision principles, but the revisions of other older Estonian texts from the 17th to 20th century have also been researched. In Georg Müller's "Jutluseraamat", contemporizing has been called "translation". This definition has allowed me to treat contemporization as intralingual translation and use the dynamic equivalence method for contemporizing Stahl's homilies.

Major changes have been made to all levels of linguistic structures and the result is a natural text which mimics language used in the Bible and in Estonian churches, but a few more interesting examples of Stahl's language also remain in the text and their meaning has been given in a footnote. In the analysis chapter, important changes have been explained and illustrated with examples. In the discussion chapter, possible fate of these texts has been

discussed and it has been decided that further contemporizing of Stahl's homilies is a huge undertaking which would require contribution from specialists of many areas.

Lisa1: Evangelium am Ersten Sontage des Advents

Lisa 2: Evangelium am Sechsten Sontage nach Trinitatis